

भोजप्रबन्धः ।

श्रीवत्सलविरचितः ।

वि, ए, उपाधिधारिणा
श्रीजीवानन्द-विद्यासागर-भट्टाचार्येण
संस्कृतः ।

कलिकाता-राजधान्याम्

नूतनभारतयन्त्रे
मुद्रितः ।

इं १८७२

श्रीगणेशाय नमः ।

भोजप्रबन्धः ।

आदौ धाराराज्ये सिन्धुलसंज्ञी राजा चिरं प्रजाः पथ्य-
पालयत्, तस्य वृद्धत्वे भोज इति पुत्रः समजनि, स यदा
यश्वार्थिकः, तदा पिता ह्यात्मनो जरां ज्ञात्वा मुख्यामा-
यानाङ्ग्य अनुजं मुञ्चं महाबलमालोक्य, पुत्रश्च बालं
शोच्य विचारयामास । यदाहं राजलक्ष्मीभारधारणसमर्थं
सादरमपह्नाय राज्यं पुत्राय प्रयच्छामि, तदा लोकाप-
वादः । अथवा बालं मे पुत्रं मुञ्चो राज्यलोभाद्विषा-
दिना मारयिष्यति, तदा दत्तमपि राज्यं वृथा, पुत्र-
हानिर्वशीच्छेदस्य ।

लोभप्रतिष्ठा पापस्य प्रसूतिर्लोभ एव च ।

द्वेषक्रोधादिजनको, लोभः पापस्य कारणम् ॥

लोभात् क्रोधः प्रभवति, क्रोधाद्द्वेषः प्रवर्तते ।

द्रोहेण नरकं याति, शास्त्रज्ञोऽपि विचक्षणः ॥

मातरं पितरं पुत्रं भ्रातरं वा सुहृत्तमम् ।

लोभाविष्टो नरो हन्ति स्वामिनं वा सहोदरम् ॥

इति विचार्य राज्यं मुञ्जाय दत्त्वा तदुत्सङ्गे भोज-
मात्मजं मुमोच । ततः क्रमाद्राजनि दिवङ्गते सम्प्राप्तराज्य-
सम्पत्तिर्मुञ्जो मुख्यामात्यं बुद्धिसागरनामानं व्यापारमुद्रया
दूरोक्त्य, तत्पदे अन्यं विवेश, ततो गुरुभ्यः क्षितिपालपुत्रं
वाचयति, ततः क्रमेण सभायां ज्योतिःशास्त्रपारङ्गतः सकल-
विद्याचातुर्यवान् ब्राह्मणः समागमत्, राज्ञे स्वस्तौत्युक्त्वा
उपविष्टः । स चाह, देव ! लोकोऽयं मां सर्वज्ञं वक्ति, तत्
किमपि पृच्छ ।

कण्ठस्था या भवेद्विद्या सा प्रकाश्या सदा बुधैः ।

या गुरो पुस्तके विद्या, तया मूढः प्रवार्यते ॥

इति राजानं प्राह । ततो राजापि विप्रस्याहंभान्मुद्रया
च मत्कृतां तद्दार्त्तां श्रुत्वा अस्माकं जन्मारभ्यैतत्क्षणपर्यन्तं
यद्यन्मयाचरितं यद्यत्कृतं, तत्सर्वं वदसि यदि, भवान्
सर्वज्ञ एवेत्युवाच । ततो ब्राह्मणोऽपि राज्ञा यद्यत्कृतं तत्सर्व-
मुवाच गूढशापारमपि, ततो राजापि सर्वाण्यप्यभिज्ञानानि
ज्ज्ञात्वा तुतीष । पुनश्च पञ्चषट्पदानि गत्वा पादयोः पतित्वा,
इन्द्रनीलपुष्परागमरकतवैदूर्यखचितसिंहासने उपविश्य,
राजा प्राह ।

मातेव रक्षति पितेव हिते नियुङ्क्ते

कान्तेव चाभिरमयत्यपनीथ खेदम् ।

कौर्त्तिञ्च दिक्षु विमलां वितनोति लक्ष्मीम्
किं किञ्च साधयति कल्पलतेव विद्या ॥

ततो विप्रवराय दशाश्वानाजानेयान् ददौ, ततः
सभायामासीनो बुद्धिसागरः प्राह राजानं, देव ! भोजस्य
जन्मपत्रिकां ब्राह्मणं पृच्छेति । ततो मुञ्जः प्राह, भोजस्य
जन्मपत्रिकां विधेहीति, ततोऽसौ ब्राह्मण उवाच, अध्ययन-
शालायां भोज आनेतव्य इति । मुञ्जोऽपि ततः कौतुका-
दध्ययनशालामलङ्कुर्वाणं भोजं भटैरानाययामास । ततः
साक्षात्पितरमिव राजानम् आनम्य सविनयं तस्थौ । तत-
स्तद्रूपलावण्यमोहिते राजकुमारमण्डले प्रभूतसौभाग्यं
महीमण्डलमागतं महेन्द्रमिव साकारं मन्मथमिव मूर्त्तिमतं
सौभाग्यमिव भोजं निरूप्य राजानं प्राह दैवज्ञः, राजन् !
भोजस्य भाग्योदयं वक्तुं विरिञ्चिरपि नालम्, कोऽहमुदर-
भरिः ब्राह्मणः ? किं तथापि वदामि स्वमत्यनुसारेण ।
भोजमितोऽध्ययनशालायां प्रेषय, ततो राजाज्ञया भोजे-
ह्यध्ययनशालाङ्गते विप्रः प्राह ।

पञ्चाशत् पञ्च वर्षाणि सप्तमासदिनत्रयम् ।

भोजराजेन भोक्तव्यः सगौडो दक्षिणापथः ॥

इति तत्तुदाकर्ण्य राजा चातुर्यादपहसन्निव सुमुखोऽपि
विच्छाद्यवदनोऽभूत्, ततो राजा ब्राह्मणं प्रेषयित्वा निशीथे

शयनमासाद्य एकाकी मन् व्यचिन्तयत्, यदि राज्यलक्ष्मी-
र्भोजकुमारं गमिष्यति, तदाहं जीवन्नपि मृतः ।

‘तानौन्द्रियाण्यविकलानि तदेव नाम
सा बुद्धिरप्रतिहता वचनं तदेव ।
अर्थीषणा विरहितः पुरुषः क्षणेन
सोऽप्यन्य एव भवतीति विचित्रमेतत् ॥

किञ्च । शरीरनिरपेक्षस्य दक्षस्य व्यवसायिनः ।

बुद्धिप्रारब्धकार्यस्य नास्ति किञ्चन दुष्करम् ॥
* असूयया हतेनैव पूर्वोपायोद्यमैरपि ।
कर्तृणां गृह्यते सम्पत्सुहृद्भिर्मन्त्रिभिस्तथा ॥

ततोद्यमे किं दुःसाध्यम् ।

अतिदाक्षिण्ययुक्तानां शङ्कितानां षडे पदे ।
परापवादभिरूणां दूरतो यान्ति सम्पदः ॥
किञ्च । आदानस्य प्रदानस्य कर्त्तव्यस्य च कर्मणः ।
क्षिप्रमक्रियमाणस्य कालः पिवति सम्पदः ॥
अवमानं पुरस्कृत्य मानं कृत्वा च पृष्ठतः ।
स्वार्थं समुद्धरेत्प्राज्ञः स्वार्थभ्रंशो हि मूर्खता ॥
न स्वल्पस्य कृते भूरि नाशयेत्कृतिमान्नरः ।
। एतदेवातिपाण्डित्यं यत् रूढ्यात् भूरिनाशनम् ॥
जातमात्रं न यः शत्रुं व्याधिं वा प्रशमन्नुयेत् ।

अतिपुष्टाङ्गयुक्तोऽपि स पञ्चात्तेन हन्त्यते ॥

प्रज्ञागुप्तशरीरस्य किं करिष्यन्ति संहताः ।

हस्तन्यस्तातपत्रस्य वारिधारा इवारयः ॥

अफलानि दुरन्तानि समव्ययफलानि च ।

अशक्यानि च वस्तुनि नारभेत विचक्षणः ॥

ततः दैवं विचिन्तयन्नभुक्त एव दिनस्य तृतीये यामे
एक एव मन्त्रयित्वा वङ्गदेशाधीश्वरस्य महाबलस्य वत्सराजस्य
आकारुणाय स्वमङ्गरत्नकं प्राहिणोत्, स चाङ्गरत्नको वत्स-
राजमुपेत्य प्राह, राजा त्वामाकारयतीति । ततः स रथमा-
रुह्य परिवारेण परिवृतः समागतो रथादवतार्य राजान-
मवलोक्य प्रणिपत्योपविष्टः राजा च सौधं निर्जनं विधाय
वत्सराजं प्राह,

राजा तुष्टोऽपि भव्यानां मानमात्रं प्रयच्छति ।

ते तु सम्मानितास्तस्य प्राणैरप्युपकुर्वते ॥

ततस्त्वया भोजो भुवनेश्वरीविपिने हन्तव्यः प्रथमयामे
निश्चायाः, शिरश्चान्ते पुरमानेत्यमिति । स चोत्थाय
नृपं नत्वाह, देवादेशाः प्रमाणं, तथापि भवत्सालनात्किमपि
वक्तुकामोऽस्मि, ततः सापराधमिति मे वचः क्षन्तव्यम् ।

।भोजे द्रव्यं न सेना वा परिवारो बलान्वितः ।

परस्मीत इवास्तेऽद्य स हन्तव्यः कथं प्रभो ? ॥

। पारम्पर्येद्वासक्तस्त्वत्पादउदरम्भरिः ।

तद्वधे कारणं नैव पश्यामि नृपपुङ्गव ! ॥

ततो राजा सर्वं प्रात्रः सभायां प्रवृत्तं वृत्तमकथयत्
स च श्रुत्वा हसन्नाह ।

चैलोक्यनाथो रामोऽस्ति वसिष्ठो ब्रह्मणुवकः ।

तेन राज्याभिषेके तु मुहूर्तः कथितो भवत् ॥

तन्मुहूर्तेन रामोऽपि वनं नीतोऽवनीं विना ।

सीतापहारोऽप्यभवद्वैरिश्चिवचनं वृथा ॥

जातः कोऽयं नृपश्रेष्ठ किञ्चिज्ज्ञ उदरम्भरिः ।

यदुक्त्या मन्मथाकारं कुमारं हन्तुमिच्छसि ॥

किञ्च । किन्तु मे स्यादिदं कृत्वा किन्तु मे स्यादकुर्वतः ।

इति सञ्चिन्त्य मनसा प्राज्ञः कुर्वीत वा न वा ॥

उचितमनुचितं वा कुर्वता कार्यजातं

परिणतिरवधार्या यत्नतः पण्डितेन ।

अतिरभसकृतानां कर्मणामाविपत्ते-

र्भवति हृदयदाही शक्यतुल्यो विपाकः ॥

किञ्च ।

येन सहासितमश्रितं हसितं कथितञ्च रहसि विस्रब्धम् ।

तं प्रति कथमसतामपि निवर्त्तते चित्तमामरणात् ॥

किञ्च । अस्मिन् हते वृद्धराज्ञः सिन्धुलस्य परमप्रीति-

पात्राणि महावीरास्तवैवानुगते स्थिताः ते त्वन्नगरमुल्लोल-
कल्लोलाः पयोधरा इव भावयिष्यन्ति चिराद्दृढमूलेऽपि त्वयि
प्रायः पौराः भोजं भुवीभर्तारं भावयन्ति । किञ्च ।

सत्यपि च सुकृतकर्मणि दुर्नीतिरेत् श्रियं हरत्येव ।

तैलैस्सदोपयुक्तां दीपशिखां विदलयति हि वातालिः ॥

देव ! पुत्रबधः क्वापि न हिताय । इत्युक्तं वत्सराज-
वचनमाकर्ण्य राजा कुपितः प्राह । त्वमेव राज्याधिपतिः
न तु सेवकः ।

स्वाम्युक्ते यो न यतते स मृत्यो मृत्युपाश्रुकः ।

तज्जीवनमपि व्यर्थं अजागलकुर्चाविव ॥

इति । ततो वत्सराजः कालोचितमालोचनीयमिति मत्वा
तृष्णीं बभूव । अथ लम्बमाने दिवाकरे उत्तुङ्गसौधोत्सङ्गा-
दवतरन्तं कुपितमिव कृतान्तं वत्सराजं वीक्ष्य समेता अपि
विविधेन मिषेण स्वभवनानि प्रापुर्भौताः सभासदः । ततः
स्वसेवकान् स्वागारपरित्राणार्थं प्रेषयित्वा रथं भुवनेश्वरो-
भवनाभिमुखं विधाय भोजकुमारोपाध्यायाकारणाय प्रा-
हिणोदेकं वत्सराजः । सचाह पण्डितं तात ! त्वामाकारयति
वत्सराज इति । सोऽपि तदाकर्ण्य वज्राहत इय भूताविष्ट इव
ग्रहग्रस्त इव तेन सेवकेन करेण धृत्वानीतः पण्डितः । तच्च
बुद्धिमान् वत्सराजः सप्रणाममित्याह, पण्डित ! तात ! उप-

विश्व, राजकुमारं जयन्तं अध्ययनशालाया आनयेति ।
 आयातं जयन्तं कुमारं किमप्यधीतं पृष्ट्वानुषीत् पुनः
 प्राह पण्डितं, विप्र ! भोजकुमारमानयेति ततो विदित-
 वृत्तान्तो भोजः कुपितो ज्वलन्निव शोणितेक्षणः समेत्य
 प्राह, आः पाप ! राज्ञो मुख्यकुमारम् एकाकिनं मां
 राजभवनात् बहिरानेतुं तव का नाम शक्तिरिति वामचरण-
 पादुकामादाय भोजिन तालुदेशे हतो वत्सराजः । ततो
 वत्सराजः प्राह, भोज ! वयं राजादेशकारिण इति बालं रथे
 निवेश्य, खड्गमपकोशं कृत्वा जगामाशु महामायाभवनं, ततो
 गृहीते भोजे लोकाः कोलाहलं चक्रुः, हंभावश्च प्रवृत्तः,
 किं किमिति ब्रुवाणा भटा विक्रोशन्त आगत्य सहसा भोजं
 बधाय नीतं ज्ञात्वा हस्तिशालामुष्टशालां वाजिशालां रथ-
 शालां प्रविश्य सर्वान् जघ्नुः ततः प्रतोलोषु राजभवनप्राका-
 रवेदिकासु बहिर्द्वारविटङ्केषु पुरसमीपेषु भेरिपटहसुरजमहु-
 कडिण्डमनिनदाडम्बरेणाम्बरं विडम्बितमभूत् केचिद्विमला-
 सिना केचिद्विषेण केचित् कुन्तेन केचित् पाशेन केचिद्व-
 ङ्गिना केचित्परशुना केचिद्वज्रेण केचित्तीक्ष्णरेण केचित्प्रासेन
 केचिदश्वसा केचिद्वारायां ब्राह्मणयोषितो राजपुत्राराज-
 सेवकाराजानः पौराश्च प्राणपरित्यागं दधुः, ततः सावित्री-
 संज्ञा भोजस्य जननी विश्वजननीव स्थिता दासीमुखात् स्व-
 पुत्रस्थितिमाकर्ण्य कराभ्यां नेत्रेऽपिधाय रुदती प्राह, पुत्र !

पितृव्येन कान्दशां गमितोऽसि ? ये मया नियमा उपवासाश्च
त्वत्कृते कृताः, तेऽद्य मे विफला जाताः, दशापि दिशामुखानि
शून्यानि, पुत्र ! देवेन सर्वज्ञेन सर्वशक्तिनामृष्टाः श्रियः, पुत्र !
एनन्दासीवर्गं सहसा विच्छिन्नशिरसम्पश्येत्युक्त्वा भूमावपतत् !
ततः प्रदीप्ते वैश्वानरे समुद्भूतधूमस्तीमेनैव मलीमसे नभसि
पापत्रासादिव पश्चिमपथोनिधौ लग्ने मार्तण्डमण्डले महा-
मायाभवनमासाद्य प्राह भोजं वत्सराजः, कुमार भृत्यानां
दैवतं ज्योतिःशास्त्रविशारदेन केनचिद्वाङ्मणेन तव रा-
ज्यप्राप्ताबुदीरितायां राज्ञा भवदधी व्यादिष्ट इति ।
भोजः प्राह ।

रामे प्रव्रजनं बलेर्नियमनं पाण्डोः सुतानां वनम्
वृषणीनां निधनं नलस्य नृपते राज्यात्परिभ्रंशनम् ।
कारागारनिषेवणञ्च मरणं सचिन्त्य लङ्केश्वरे
सर्वः कालवशेन नश्यति नरः कोऽवा परिचायते ॥
लक्ष्मी कौस्तुभपारिजातमहजम्सूनुस्सुधाभोनिधे-
र्देवेन प्रणयप्रसादविधिना मूर्ध्ना धृतः शम्भुना ।
अद्याप्यैभ्यः नैव देवविहितं क्षैण्यं क्षपावत्तमः
केनान्येन विलङ्घ्यते विधिगतिः पाषाणरेखा मखी ॥
विकटोर्व्यामप्यटनं शैलशिलारोहणमपांनिधेस्तरणम् ।
निगडं गुहाप्रवेशो विधिपरिपाकः कथञ्च सन्तार्यः ॥

अम्बोधिः स्थलतां स्थलं जलधितां धूलीलवः शैलतां
 मेरुमृत्कणतां तृणं कुलिशतां वज्रं तृणप्रायतां ।
 वक्त्रिः शीतलतां हिमन्दहनतामायाति यस्येच्छया
 लीलादुर्ललिताद्भुतव्यसनिने देवाय तस्मै नमः ॥

ततो वटवृक्षस्य पत्रमादाय एकेन पुटोक्तव्यं जङ्घांच्छु-
 रिकया च्छित्वा तत्र पुटके रक्तमारोप्य तृणेन कस्मिन् पत्रे
 कश्चन श्लोकं लिखित्वा वत्सं प्राह, महाभाग ! एतत्पत्रं नृपाय
 दातव्यं, त्वमपि राजाज्ञां विधेहीति ततो वत्सराजस्यानुजो
 भ्राता भोजस्य प्राणपरित्यागसमये दीप्यमानमुखश्चियमव-
 लोक्य प्राह,

एक एव सुहृदमो निधनेऽप्यनुयाति यः ।
 शरीरेण समन्नाशं सर्वमन्यत्तु गच्छति ॥
 न ततो हि सहायार्थं माता भार्या च तिष्ठति ।
 न मित्रपुत्री न ज्ञातिर्धर्मस्तिष्ठति केवलः ॥
 बलवानप्यशक्तोऽसौ धनवानपि निर्धनः ।
 श्रुतवानपि मूर्खश्च यो धर्मविमुखो जनः ॥
 इहैव नरकव्याधेस्त्रिकित्वां न करोति यः ।
 गत्वा निरौषधस्थानं स रोगी किं करिष्यति ॥
 जरां मृत्युं भयं व्याधिं यो जानाति स पण्डितः ।
 स्वस्थस्तिष्ठेन्निषीदेद्वा स्वपेदा केनचिद्वसेत् ॥

तुल्यजातिवयोरूपान् हृतान् पश्यति मृत्युना ।

न हि तत्रास्ति ते त्रासः वक्ष्यवत् हृदयन्तव ॥

इति । ततो वैराग्यमापन्नो वत्सराजः भोजं क्षमस्वेत्युक्त्वा
प्रणम्य तच्च रथे निवेश्य नगरादहर्षिर्वने तमसि गृहमागमय्य
भूमिगृहान्तरे निक्षिप्य भोजं ररक्ष । स्वयमेव हविमविद्या-
विद्धिः सुकुण्डलं स्फुरद्भक्तं निमीलितनेत्रं भोजकुमारमस्तकं
कारयित्वा तच्चादाय कनिष्ठो राजभवनं गत्वा राजानं
नत्वा प्राहः, श्रीमता यदादिष्टं तस्माधितमिति । ततो राजा
च पुत्रबध्नां ज्ञात्वा तमाह, वत्सराज ! खड्गप्रहारसमये तेन
पुत्रेण किमुक्तमिति ? वत्सस्तत्पत्रमदात् । राजा स्वभार्या-
करेण दीपमानीय तानि पत्राक्षराणि वाचयति ।

मान्धाता च महोपतिः हतयुगालङ्कारभृतो गतः

सेतुर्येन महोदधौ विरचितः कासी दशास्यान्तकः ?

अन्ये चापि युधिष्ठिरप्रभृतयो याता दिवं भूपते !

नैकनापि समङ्गता वसुमती नूनं त्वया यास्यति ॥ ✕

राजा च तदर्थं ज्ञात्वा शय्यातो भूमौ पपात, ततश्च
देवी करकमलचालितचेलाञ्चलानिलेन ससंज्ञो भूत्वा, देवि !
मां मा सृश हा हा पुत्रघातिनमिति विलपन् कुरुर इव, हा-
रपालानानाथ ब्राह्मणानायतेत्याह, ततः स्वाग्रया समागतान्
ब्राह्मणावत्वा मया पुत्रो हतः तस्य प्रायश्चित्तं वदध्वमिति

✕ वसुमती गता भूमौ पुत्री

वसुमतीः पुत्रो हतः तस्य प्रायश्चित्तं वदध्वमिति

वदन्तं ते तमूचुः, राजन् ! सहसा वक्त्रिमाविशेति ततः
समेत्य बुद्धिसागरः प्राह, यथा त्वं राजाधमस्तथैव अ-
मात्याधमो वत्सराजः, तव किल राज्यं दत्त्वा सिन्धुलनृपेण
तेन त्वदुत्सङ्गे भोजः स्थापितः तच्च त्वया पितृव्येणान्यत्कृतम् ।

कतिपयदिवसस्यायिनि मदकारिणि यौवने दुरात्मानः ।

विदधति तथापराधं जन्मैव यथास्य वृथा भवति ॥

सन्तस्तृणोत्सारणमुत्तमाङ्गात्

सुवर्णकोव्यर्पणमामनन्ति ।

प्राणव्यये वापि कृतोपकाराः

खलाः परे वैरमिवोद्वहन्ति ॥

उपकारश्चापकारो यस्य व्रजति विस्मृतिम् ।

पाषाणहृदयस्यास्य जीवतीत्यभिधा सुधा ॥

यथाङ्कुरः सुसूक्ष्मोऽपि प्रयत्नेनाभिरक्षितः ।

फलप्रदो भवेत्काले तथा लोकः सुरक्षितः ॥

हिरण्यधान्यरत्नानि धनानि विविधानि च ।

तथान्यदपि यत्किञ्चित्प्रजाभ्यः स्वर्महोभृताम् ॥

राज्ञि धर्मिणि धर्मिष्ठाः पापे पापपराः सदा ।

राजानमनुवर्तन्ते यथा राजा तथा प्रजाः ॥

ततो राजावैव वक्त्रिप्रवेशनं निश्चिते राज्ञि सर्वे सा-
मन्ताः पौराश्च मिलिताः पुत्रं हत्वा पापभयात् भीतो नृपति-

वञ्जिं प्रविशतीति किंवदन्ती सर्वत्राजनि । ततः बुद्धिसागरः
द्वारपालमाह्वय न केनापि भूपालभवनं प्रवेष्टव्यमित्युक्तं
नृपमन्तःपुरे निवेश्य सभायामेकाकी सन् उपविष्टः, तत्र
राजमरणवार्त्तां श्रुत्वा वत्सराजो गृहमागत्य बुद्धिसागर-
नत्वा शनैः प्राह, तात ! मया भोजराजो रक्षितः इति । बु-
द्धिसागरस्य कर्णे तस्य किमप्यकथयत्, तदुक्त्वा वत्सराजः
निष्क्रान्तः । ततः मुहूर्त्तेन कोऽपि करकलितदन्तौन्द्रदन्तदण्ड-
विरचितप्रत्यग्रजटाकलापः । कर्पूरकरम्बितभसितानुवर्ति-
तसकलतनुमूर्त्तिमान्मन्मथ इव स्फटिककुण्डलमण्डितकण-
युगलः कौशेयकौपीनो मूर्त्तिमांसन्द्रचूड इव सभां कापा-
लिकः समागतः, तं वीक्ष्य बुद्धिसागरः प्राह, योगीन्द्र ! कुत
आगम्यते, कुत ते निवेशश्च ? कापालिके त्वयि यच्चमत्कार-
कारो कलाविशेष औषधविशेषोऽप्यस्ति ? योगी प्राह,

देशे देशे भवनं भवने भवने तथैव भिच्चान्नम् ।

सरसि च नद्यां सलिलं शिवशिवतत्त्वार्थयोगिनां पुंसां
ग्रामे ग्रामे कुटी रम्या निर्भरे निर्भरे जलम् ।

भिच्चायां सुलभं चान्नं विभवैः किं प्रयोजनम् ?

देव ! अस्माकं नैको देशः, सकलभूमण्डलं भ्रमामः, गुरू-
पदेशे तिष्ठामः, निखिलं भुवनतलं करतलामल्लकवत्प्रशामः,
सर्पदष्टं विषव्याकुलं रोगग्रस्तं शस्त्रभिन्नशिरस्कङ्कालशि-
थिलितं तात ! तत्क्षणादेव विगतसकलव्याधिसञ्चयं कुर्म इति
राजापि कुञ्चान्तर्हित एव श्रुत सकलवृत्तान्तः सभामागतः,

कापालिकं दण्डवत्प्रणम्य योगीन्द्र ! रुद्रकल्प ! परोपकारपरा-
 यण ! महापापिना मया हतस्य पुत्रस्य प्राणदानेन मां रक्षे-
 त्याह । अथ कपालिकोऽपि राजन् ! माभैषीः, पुत्रस्ते न
 मरिष्यति, शिवप्रसादेन गृहमेव्यति । परं श्मशानभूमौ
 बुद्धिसागरेण सह होमद्रव्याणि प्रेषयेत्यवोचत्, ततो राज्ञा
 कापालिकेन यदुक्तं, तत्सर्वं तथा कुर्विति बुद्धिसागरः प्रेषितः,
 ततो राक्षो गूढरूपेण भोजोऽपि तत्र नदीपुल्लिने नीतः योगिना
 भोजो जीवित इति प्रथा च समभूत् । ततो गजेन्द्रारूढो
 वन्दिभिरूयमानो भेरीमृदङ्गादिघोषैर्जगद्घिरीकुर्वन् पौग-
 मात्यपरिवृतो भोजराजो राजभवनमगमत्, राजा च तमा-
 लिङ्ग्य रोदिति, भोजोऽपि रुदन्तं मुञ्चन् निवार्य्य अस्तीषीत्,
 ततः सन्तुष्टो राजा निजसिंहासने तस्मिन्निवेशयित्वा
 क्वचामराभ्यां भूषयित्वा तस्मै राज्यं ददौ, निजपुत्रेभ्यः
 प्रत्येकमेकैकं ग्रामं दत्त्वा परमप्रेमास्पदं जयन्तं भोज-
 निकाशे निवेशयामास । ततः परलोकपरित्राणो मुञ्चोऽपि
 निजपट्टराज्ञीभिः सह तपोवनभूमिं गत्वा परन्तपस्तेपे ततो
 भोजभूपालश्च देवब्राह्मणप्रासादाद्राज्यं पालयामास ।

इति भोजराजस्य राज्यप्राप्तिप्रबन्धः ।

ततो मुञ्चो तपोवनं याते बुद्धिसागरं मुख्यामात्यं
 विधाय स्वराज्यं बुभुजे भोजराजभूपतिः, एवमतिक्रा-
 मति काले कदाचिद्राज्ञा क्रीडतोद्यानं गच्छता कोऽपि
 धारानगरवासी विप्रो ललितः । स च राजानं वीक्ष्य

नेत्रे निमील्य आगच्छन् राज्ञा पृष्टः, द्विज ! त्वं मां दृष्ट्वा न
स्वस्तीति जल्पसि, विशेषेण लोचने निमीलयसि, तत्र को
हेतुरिति ? विप्र आह, देव ! त्वं वैष्णवोऽसि, विप्राणां नीपद्रवं
करिष्यसि, ततस्त्वत्तो न मे भीतिः, किन्तु कस्मैचित् किमपि
न प्रयच्छसि, तेन तव दाक्षिण्यमपि नास्ति, अतस्ते किमा-
शीर्वचसा ? किञ्च प्रातरेव कृपणमुखावलोकनात् परतोऽपि
लाभहानिः स्यात्, इति लोकोक्त्या लोचने निमिलिते ।

अपिच । प्रसादो निष्कलो यस्य कोपश्चापि निरर्थकः ।

न तं राजानमिच्छन्ति प्रजाः षण्डमिव स्थियः ॥

अप्रगल्भस्य या विद्या कृपणस्य च यद्वनं ।

यच्च बाहुबलं भीरोर्व्यर्थमेतत्तयं भुवि ॥

देव ! मत्पिता वृद्धः काशीं प्रतिगच्छन् मया शिक्षां
पृष्टः, तात ! मया किंकर्तव्यमिति ? पित्रा चेत्यमुश्रुधायि ।

यदि तव हृदयं विद्वन् ! सुनयं, स्वप्नेऽपि मास्मसेविष्ठाः ।

सचिवजितं षण्डजितं युवतिजितं चैव राजानम् ॥

पातकानां समस्तानां द्वे परे तात ! पातके ।

एकं दुस्सचीवो राजा, द्वितीयश्च तदाश्रयः ॥

अविवेकमतिर्नृपतिर्मन्त्रिषु गुणवत्सु वक्रितग्रीवः ।

यत्र खलाश्च प्रबलास्तत्र कथं सज्जनावसरः ? ॥

राजा सम्पत्तिहीनोऽपि सेव्यः सेव्यगुणाश्रयः ।

भवत्याजीवनं तस्मात् फलं कालान्तरादपि ॥

अदातुर्दाक्षिण्यं न हि भवति देव ! पुरा कर्णदधीचि-

शिविविक्रमप्रमुखाः क्षितिपतयो यथा परलोकमलङ्कृवाणाः
निजदानसमुद्भूतदिव्यनवगुणैर्निवसन्ति महीमण्डले, तथा
किमपरे राजानः ?

। देहे पातिनि का रक्षा यशो रक्ष्यमपातवत् ।

नरः पतितकायोऽपि यशः कायेन जीवति ॥

पण्डिते चैव मूर्खे च बलवत्यपि दुर्बले ।

ईश्वरे च दरिद्रे च मृत्योः सर्वत्र तुल्यता ॥

निमेषमात्रमपि ते वयो गच्छन्न तिष्ठति ।

तस्माद्देहेष्वनित्येषु कीर्त्तिं मेकामुपार्जयेत् ॥

जीवितं तदपि जीवितमध्ये गण्यते सुकृतिभिः किमु पुंसां ।

ज्ञानविक्रमकलाकुललज्जात्यागभोगरहितं विफलं यत् ॥

राजापि तेन वाक्येन पीयूषपूरस्नात इव परद्वारिणि
लीज इव लीचनाभ्यां हर्षाश्रुणि सुमीच प्राह च द्विजं
विप्रवर ! ॥ १ ॥

सुलभाः पुरुषा लोके सततं प्रियवादिनः ।

अप्रियस्य च पथ्यस्य वक्ता श्रोता च दुर्लभः ॥

मनीषिणः सन्ति न ते हितैषिणो

हितैषिणः सन्ति न ते मनीषिणः ।

सुहृच्च विद्वानपि दुर्लभो नृणां

यथौषधं स्वादु हितञ्च दुर्लभम् ॥

इति विप्राय लुप्तं दत्त्वा किं ते नामेत्याह, विप्रः

स्वनाम भूमौ लिखति गोविन्द इति राजा वाचयित्वा, विप्र

प्रत्यहं राजभवनमागन्तव्यं न ते कश्चिन्निषेधः, विद्वांसः कव-
यश्च कौतुकात् सभामानेतव्याः, कोऽपि विद्वान् न खलु दुःख-
भागी भवति एनमधिकारं प्राप्येत्याह, एवं गच्छत्सु कति-
पयदिवसेषु राजा विद्वत्प्रियः दानवित्तेश्वर इति प्रथाम-
गात् । ततो राजानं दिदृक्षुः कवयो नानादिग्भ्यः समा-
गताः । एवं वित्तादिव्ययं कुर्वाणं राजानं प्रति कदाचित्
मुख्यामात्येनेत्यमभ्यधायि, देव ! राजानः कोशबला एव
विजयिनो नान्ये ।

स जयौ वरमातङ्गा यस्य तस्यास्ति मेदिनी ।

कोशो यस्य सुदुर्धर्षो दुर्गो तस्य सुदुर्जयः ॥

देव ! लोकं पश्य ।

प्रायो धनवतामेव धने दृष्ट्वा गरीयसी ।

पश्य कीटिद्वयासक्तं लक्षाय प्रवणं धनुः ॥

इति, राजा च तमाह ।

दानोपभोगवन्ध्या या सुहृद्भिर्या न भुज्यते

पुंसां समाहिता लक्ष्मीरलक्ष्मीः क्रमशो भवेत् ।

इत्युक्त्वा राजा तं मन्त्रिणं निजपदाद् दूरीकृत्य तत्-
पदेऽन्यन्दिदेश आह च तम् ।

लक्षं महाकवेर्देयं तदर्धं विबुधस्य च ।

देयं ग्रामैकमर्धस्य तस्याप्यर्धं तदर्थिनः ॥

यश्च मे अमात्यादिषु वितरणनिषेधमनाः स हन्तव्यः ।

उक्तञ्च ।

यद्ददाति यदश्नाति तदेव धनिनाथनम् ।

अन्ये मृतस्य क्रीडन्ति दारैरपि धनैरपि ॥

प्रियः प्रजानां दातैव न पुनर्द्रविणेश्वरः ।

अगच्छन् काङ्क्षते लोकेर्वारिदो न तु बारिधिः ॥

संग्रहेकपरः प्रायः समुद्रोऽपि रसातले ।

दातारं जलदं पश्य गर्जन्तं भुवनीपरि ॥

एवं वितरणशालिनं भोजराजं श्रुत्वा कश्चित् कलिङ्ग-
देशात् कविरुपेत्य मासज्ञात्रं तस्थौ न च क्षीणीन्द्रदर्शनं
भवति, आहारार्थं पाथेयमपि नास्ति ततः कदाचिद्राजा
मृगयाभिलाषो बहिर्निर्गतः, स कविर्दृष्ट्वा राजानमाह,

दृष्टे श्रीभोजराजन्द्रे गलन्ति क्षीणि तत्क्षणात् ।

शत्रोः शस्त्रं कविः कष्टं नीवीबन्धो मृगोदृशाम् ॥

राजा लक्षं ददौ, ततस्तस्मिन् मृगयारसिके राजनि क-
श्चन पुलिन्दपुत्रो गायति तद्गीतमाधुर्येण तुष्टो राजा तस्मै पु-
लिन्दपुत्राय पञ्चस्रपं ददौ, तदा कविः तद्दानमत्युन्नतं किरा-
तपीतञ्च दृष्ट्वा नरेन्द्रपाणिकमलस्थपङ्कजमिषेण राजानं वदति ।

एते गुणाः पङ्कज ! सन्तोऽपि न ते प्रकाशमायान्ति ।

यत्नक्ष्त्री वसतेस्तवमधुपैरुपभुज्यते कोशः ॥

भोजस्तमभिप्रायं ज्ञात्वा पुनर्लक्षभेकं ददौ, ततो राजा
ब्राह्मणमाह ।

प्रभुभिः पूज्यते विप्र ! कलैव न कुलीनता ।

कलावान् मान्यते मूर्ध्नि सत्सु देवेषु शम्भूना ॥

एवं वदति भोजेऽपि कुतोऽपि पक्षपाः कवयः समा-
गताः, तान् दृष्ट्वा राजा विलक्षण इवासीत्, अद्यैव मया
एतावद्वित्तं दत्तमिति, ततः कविल्लमभिप्रायं ज्ञात्वा नृपं
पद्ममिषेण पुनः प्राह ।

किं कुप्यसि कस्मै वा नवसौरभसाराय हि निजमधुने ।

यस्य कृते शतपत्रं तेऽद्य प्रतिपत्रं मृग्यते भ्रमरैः ॥

ततः प्रभुं प्रसन्नवदनमवलीक्य प्रकाशेन प्राह ।

न दातुं नोपभोक्तुञ्च शक्नोति कृपणः श्रियं

किन्तु स्पृशति हस्तो न नपुंसक इव क्षियम् ।

याचितो यः प्रहृष्येत दत्त्वा च प्रीतिमान् भवेत्

तं दृष्ट्वाप्यथवा श्रुत्वा नरः स्वर्गमवाप्नुयात् ॥

ततस्तुष्टो राजा पुनरपि कलिङ्गदेशवासिकवये लक्षं ददौ,
ततः पूर्वकविः पुरःस्थितान् षट्कवीन्द्रान् दृष्ट्वा, हे कव-
योत्र महासरस्मेतुभूमौ वासी राजा यदा भवनं गमिष्यति ।
तदा किमपि ब्रूतेति ते च सर्वे महाकवयोऽपि सर्वं राज्ञः
प्रथमचेष्टितं ज्ञात्वा वर्तन्ते तेष्वेकः सरोमिषेण नृपं
प्राह ।

आगतानामपूर्णानां पूर्णानामप्यगच्छताम् ।

यदध्वनि न सङ्गृह्यो घटानां तत् सरोवरम् ॥

इति । तस्य राजा लक्षं ददौ ततो गोविन्दपण्डितस्तान्
कवीन्द्रान् दृष्ट्वा चुकीप, तस्य कीपाभिप्रायं ज्ञात्वा द्वितीयः
कविराह ।

कस्य त्वं न क्षपयसि पिबति न कस्तव पथः प्रविश्यान्तः ।

यदि सम्मार्गसरोवर ! नक्रो न क्रोडमधिवसति ॥

राजा तस्मै लक्षद्वयं ददौ, तच्च गोविन्दपण्डितं व्या-
पारपदा दूरीकृत्य त्वयापि सभायामागन्तव्यं, परन्तु केनापि
दौष्ट्यं न कर्त्तव्यम्, इत्युक्त्वा ततस्तेभ्यः प्रत्येकं लक्षं दत्त्वा
स्वनगरमागतः ते च यथायथं गताः, ततः कदाचिद्राजा
मुख्यामात्यं प्राह ।

प्रियोपि यो भवेन्मूर्खः स पुराद्वहिरस्तु मे ।

कुम्भकारोऽपि यो विद्वान् स तिष्ठतु पुरे मम ॥

इति । अतः कोऽपि न मूर्खोऽभूत् धारानगरे, ततः
क्रमेण पञ्चशतानि विदुषां वररुचिवाणमधूरैरणहरिश-
ङ्करकच्छिङ्गकर्पूरविनायकमदनविद्याविनोदकोकिलतारेन्द्र-
मुख्याः सर्वशास्त्रविचक्षणाः सर्वे सर्वज्ञाः श्रीभोजराजसभा-
मलञ्चक्रः, एवं स्थिते कदाचिद्विद्वद्वन्द्वन्दिते सिंहासनासीने
कविशिरमणी कवित्वप्रिये विप्रप्रियबान्धवे भोजेश्वरे द्वार-
पाल एव प्रणम्य व्यजिज्ञपत्, देव ! कोऽपि विद्वान् द्वारि
तिष्ठतीति, अथ राजा प्रवेशय तमिति आज्ञप्ते सोऽपि
दक्षिणेन पाणिना समुन्नतेन विराजमानो विप्रः प्राह ।

राजन्नभ्युदयोस्तु, शङ्करकवे ! किं पत्रिकायामिदम् ?

पद्यं, कस्य ? तवैव भोजनृपते ! तत् पद्यतां, पद्यते ।

एतासामरविन्दसुन्दरदृशां द्राक्चामरान्दोलना-
दुद्वेष्टज्ञजवल्गिकङ्कणभ्रणत्कारः क्षणं वार्यताम् ॥

यथा यथा भोजयशो विवर्द्धते सितं विलोकीमिव कर्तुमुद्यतम् ।
तथा तथा मे हृदयं विदूयते प्रियालकाणि ॥ त्वशङ्कया ॥

ततो राजा शङ्करकवये हादमलक्षं ददा, सर्वे विहांसश्च
विच्छायवदना बभूवुः, परं कोऽपि राजभयान्नावदत्, राजा
च कार्यवशात् गृहं गतः, ततो विभूपाणां सभां दृष्ट्वा
विवधगणस्तं निनिन्द । अहो नृपतेरज्ञता, किमस्य सेवया ?
वेदशास्त्रविचक्षणेभ्यः स्वाश्रयकविभ्यः लक्षमदात् । किमर्नेन
वितुष्टेनापि, अमी च केवलं ग्राम्यः कविः शङ्करः, किमस्य
प्रागल्भ्यम्, इत्येवं कीलाहलरवे जाते कश्चिदभ्यगात् कनक-
मणिकुण्डलशाली दिव्यांशुकप्रावरणी नृपकुमार इव मृग-
मदपङ्कजाङ्कितगात्रो नवकुसुमसमभ्यर्चितशिराश्चन्दनाङ्ग-
रागेण विलोभयन् विलास इव मूर्तिमान् कवितेव तनु
माश्रितः शृङ्गाररमस्य स्यन्द इव सस्यन्दो महेन्द्र इव
महीवल्लयं प्राप्नो विद्वान्, तं दृष्ट्वा सा विद्वत्परिषत्
भयकौतुकयोः पात्रमासीत्, स च सर्वान् प्रणिपत्य प्राह,
कुत्र भोजनृप इति ? तं तमूचुरिदानीमेव सौधान्तरगत
इति । ततोऽसौ प्रत्येकं तेभ्यस्ताम्बूलं दत्त्वा गजेन्द्रकुलगतः
मृगेन्द्र इवासीत्, ततः स महापुरुषः शङ्करकविप्रदानेन
कुपितान् तान् बुद्ध्वा प्राह, भवद्भिः शङ्करकवये हादश-
लक्षानि प्रदत्तानीति न मन्तव्यम्, अभिप्रायस्तु राज्ञो नैव
बुद्धः, यतः शङ्करपूजने प्रारब्धे शङ्करकविस्त्वेकेनैव लक्षेण
पूजितः, किन्तु तन्निष्ठान् तन्नाम्ना विभ्राजितानेकादश-

रुद्रान् शङ्करानपरान् मूर्त्तीन् प्रत्यक्षान् ज्ञात्वा तेषां प्रत्येक-
मेकैकं लक्षं तस्मै शङ्करकवय एव शङ्करमूर्त्तये प्रदत्तमिति
राज्ञोऽभिप्राय इति । सर्वेऽपि चमत्कृतास्तेन । ततः कोऽपि
राजपुरुषः तद्विद्वत्स्वरूपं द्वाग् राज्ञे निवेदयामास ।
राजा च स्वमभिप्रायं साक्षाद्विदितवन्तं तं महेशमिव महा-
पुरुषं मन्यमानः सभामभ्यगात् स च स्वस्तीत्याह राजानं,
राजा च तमालिङ्ग्य प्रणम्य निजकरकमलेन तत्करकमल-
मवलम्ब्य सौधान्तरं गत्वा प्रोत्तुङ्गगवाक्षे उपविष्टः प्राह,
विप्र ! भवन्नाम्ना कान्यक्षराणि सौभाग्यावलम्बितानि, कस्य
वा देशस्य भवद्विरहः सुजनान् बाधत इति ? ततः कवि-
लिखति राज्ञो हस्ते कालिदास इति राजा वाचयित्वा
पादयोः पतति ततस्तत्रासीनयोः कालिदासभोजराजयो-
रासीत् सन्ध्या, राजा सखे सन्ध्यां वर्णयेत्यवादीत् ।

व्यसनिन इव विद्या क्षीयते पङ्कजश्रीः

गुणिन इव विदेशे दैन्यमायान्ति भृङ्गाः ।

कुट्टपतिरिव लोकं पीडयत्यन्धकारो

धनमिव कृपणस्य व्यर्थतामेति चक्षुः ॥

पुनश्च राजानं स्तौति कविः,

उपचारः कर्त्तव्यो यावदनुत्पन्नसौहृदाः पुरुषाः ।

उत्पन्नसौहृदानामुपचारः कैतवं भवति ॥

दत्त्वा तेन कविभ्यः पृथ्वी सकलापि कनकसम्पूर्णा ।

दिव्यां सुकाथ्यरचनां क्रमं कविनाञ्च यो विजानाति ॥

सुकवेः शब्दसौभाग्यं सत्कविर्वेत्ति नापरः ।

बन्ध्या न हि विजानाति परां दौहृदसम्पदम् ॥

इति, ततः क्रमेण भोजकालिदासयोः प्रीतिरजायत,
ततः कालिदासं वैश्यालम्पटं ज्ञात्वा तस्मिन् सर्वे द्वेषं
चक्रुः, न कोऽपि तं स्पृशति, अथ कदाचित् सभामध्ये कालि-
दासमालोक्य भोजेन मनसा चिन्तितं, कथमस्य प्राज्ञ-
स्यापि स्मरपीडाप्रमाद इति, सोऽपि तदभिप्रायं ज्ञात्वा
प्राह ।

चेतोभुवश्चापलताप्रसङ्गे का वा कथा मानुषलोकभाजाम् ।

यद्वाहशीलस्य पुरा विजेतुः तथाविधं पौरुषमर्थमासीत् ॥

ततस्तुष्टो भोजराजः प्रत्यक्षरलक्षं ददौ । ततः कालि-
दासः भोजं स्तौति ।

महाराज ! श्रीमन् ! जगति यशसा ते धवलिते

पयः पारावारं परमपुरुषोऽयं मृगयते ।

कपर्दी कैलासं करिवरमभौमं कुलिशमृतं

कलानाथं राज्ञः कमलभवनोद्दहंसमधुना ॥

नौरक्षीरं गृहीत्वा निखिलखगततिर्याति नालीकजन्मा .

चक्रं धृत्वा तु सर्वानटति जलनिधींश्चक्रपाणिर्मुकुन्दः ।

सर्वानुत्तुङ्गशैलान् दहति पशुपतिः फालनेत्रेण पश्यन्

व्याप्ता त्वत्कीर्त्तिकान्ता त्रिजगति नृपते भोजराज चितीन्द्र ॥

विहृद्राजशिखामणे तुलयितुं धाता त्वदीयं यशः

कैलासञ्च निरीक्ष्य तत्र लघुतां निक्षिप्तवान् पूर्यते ।

उक्षाणं तदुपर्युमासहचरं तन्मूर्द्धि गङ्गाजलं

तस्याग्रे फणिपुङ्गवं तदुपरि स्फारं सुधादीधितिम् ॥

स्वर्गाङ्गोपाल ! कुत्र व्रजसि ? सुरमुने ! भूतले कामधेनोः

वत्सस्यानेतुकामस्तृणचयमधुनासुगधदुग्धं न तस्याः ।

श्रुत्वा श्रीभोजराजप्रचुरवितरणं व्रीडशृङ्खलानी सा

व्यर्थो हि स्यात्प्रयासस्तदपि तदरिभिश्चर्वितं सर्वमुर्व्याम् ॥

तुष्टो राजा प्रत्यक्षरलक्षं ददौ ततः कदाचित् श्रुति-
स्मृतिसारं गताः केचिद्राजानं कवित्वप्रियं ज्ञात्वा कचि-
न्नगराद्वहिः भुवनेश्वरीप्रसादेन कवित्वं करिष्याम इत्यप-
विष्टाः तेष्वेकेन पण्डितस्यैव एकयरणी पाठि “भोजनं
देहि राजेन्द्रेति” अन्येनापाठि “घृतसूपमन्वितमिति” उत्त-
रार्द्धं न स्फुरति ततो देवताभवनं कालिदासः प्रणामार्थ-
मगात् तं वीक्ष्य द्विजा ऊचुः अस्माकं समग्रवेदविदामपि
भोजः किमपि नार्पयति भवादृशां हि यथेष्टं दत्ते ततोऽ-
स्माभिः कवित्वविधानधियात्रागतं चिरं विचार्य पूर्वार्द्ध-
मभ्यधाय उत्तरार्द्धं कृत्वा देहि ततोऽस्मभ्यं किमपि
प्रयच्छतीत्युक्त्वा तत्पुरस्तादर्थमभाणि स च तच्छ्रुत्वा माहि-
षश्च शरच्चन्द्रचन्द्रिकाधवलं दधीत्याह ते च राजभवनं गत्वा
दौवारिकानूचुः वयं कवित्वं कृत्वा समागताः राजानं दर्श-
यतेति ते च कौतुकात् हसन्ती गत्वा राजानं प्रणम्य प्राहुः ।

राजमाषनिभैर्दन्तैः कटिविन्ध्यस्तपाणयः ।

हारि तिष्ठन्ति राजेन्द्र ह्यन्दसाः श्लोकशत्रवः ॥

इति । राज्ञा प्रवेशितास्ते दृष्टराजसंसदो मिलिताः
सन्तः कवितां पठन्ति स्म, राजा तच्छ्रुत्वा उत्तरार्द्धं कालि-
दासेन कृतमिति ज्ञात्वा विप्रानाह, येन पूर्वार्द्धं कारितं
तन्मुखात् कवित्वं कदाचिदपि न करणीयम्, उत्तरार्द्धस्य
किञ्चिद्दीयते न पूर्वार्द्धस्येत्युक्त्वा प्रत्यक्षरलक्षं ददौ । तेषु
च दक्षिणभादाय गतेषु कालिदासं वीक्ष्य राजा प्राह, कवे !
उत्तरार्द्धं त्वया कृतमिति कविराह ।

अधरस्य मधुरिमाणं कुचकाटिन्यं दृशेत्तैत्थिणम् ।

कवितायां परिपाकं ह्यनुभवसिको विजानाति ॥

राजा च, सुकवे ! सत्यं वदसि ।

अपूर्वो भाति भारत्याः काव्यामृतफले रसः ।

चर्वणे सर्वसामान्ये स्वादुवित् केवलं कविः ॥

मच्चिन्त्य मच्चिन्त्य जगत् समस्तं त्रयः पदार्था हृदयं प्रविष्टाः
इत्तोर्विकारा मतयः कवीनां सुग्धाङ्गनापाङ्गतरङ्गितानि ॥

ततः कदाचिद्भारपालकः प्रणम्य भोजं प्राह, राजन् !
द्राविडदेशात् कोऽपि लक्ष्मीधरनामा कविर्हर्ममध्यास्त इति ।
राजां प्रवेशयेत्याह, प्रविष्टमिव सूर्यमिव विभ्राजमानं
दिगादप्यविदितवृत्तान्तं प्रेक्ष्य राजा विचारयामास
आह च,

आकारमात्रविज्ञानसम्यादितमनोरथाः ।

धन्यास्तेऽन्ये न शृण्वन्ति दीनाः क्वाप्यर्थिनाङ्गिरः ॥

स चागत्य तत्र राजानं स्मृत्वा तदाज्ञयोपविष्टः

प्राह, देव ! इयं ते पण्डितमण्डिता सभा, त्वञ्च साक्षाद्विष्णु-
रसि, ततः किं नाम पाण्डित्यं मम, तथापि किञ्चिद्वच्मि ।
भोजप्रतापन्तु विधाय धात्वा शेषैर्निरस्तैः परमाणुभिः किम् ।
हरेः करेभृत्यविरम्बरे च भानुः पयोधिरुदरे कशानुः ॥

इति, ततस्तेन परिषच्चमत्कृता, राजा च तस्य प्रत्यक्षरलक्षं
ददौ, पुनः कविराह, देव ! मया सकुटुम्बेनात्र निवासा-
शया समागतम् ।

क्षमी दाता गुणग्राही स्वामी पुण्येन लभ्यते ।

अनुकूलः शुचिर्दक्षः कविर्विद्वान् सुदुर्लभः ॥

इति । ततो राजा मुख्यामात्यं प्राहास्त्रै गृहं दीयता-
मिति । ततो निखिलमपि नगरं विलोक्य कमपि मूर्खम-
मात्यो नापश्यत्, यं निरस्य विदुषे गृहं दीयते, तत्र सर्वत्र
भ्रमन् कस्यचित् कुविन्दस्य गृहं वीक्ष्य कुविन्दं प्राह, कु-
विन्द ! गृहान्निःसर, तव गृहं विद्वानेक्ष्यतीति ततः कुविन्दो
राजभवनमासाद्य राजानं प्रणम्य प्राह, देव ! भवदमात्यो
मां मूर्खं कृत्वा गृहान्निःसारयतीति त्वं तु पश्य, मूर्खः
पण्डितो वेति ।

काव्यं करोमि, न हि चारुतरं करोमि

यद्वात्करोमि, यदि चारुतरं करोमि ।

भूपालमौलिमणिमण्डितपादपीठ !

हे साहसाङ्ग ! कथयामिव यामियामि ॥

ततो राजा त्वङ्गारवादेन वदन्तं कुविन्दं प्राह ।

ललिता ते पदपङ्क्तिः कवितामाधुर्यञ्च शोभनं ।

परन्तु कवित्वं विचार्य वक्तव्यम् इति । ततः कुपितः

कुविन्दः प्राह, देव ! अत्रान्तरं भाति, किन्तु न वदामि. ११

राजधर्मः पृथक् विद्वद्भूमौ दिति । राजा प्राह, अस्ति

चेदुत्तरं ब्रूहीति । देव ! कालिदासादृतेऽन्यं कविं न मन्ये ।

कोऽस्ति ते सभायां कालिदासादृते कवितातत्त्वविहिद्वान् ?

यत् सारस्वतवैभवं गुरुकृपापीयूषपाकोद्भवं

तत्तत्तत्तं कविनैव नैव हठतः पाठप्रतिष्ठाजुषाम् ।

कासारे दिवसं वसन्नपि पयः पूरम्परं पङ्क्तिं

कुर्वाणः कमलाकरस्य लभते किं सौरभं सैरिभः ? ॥

अयं मे वाग्मुक्ती विशदपदवैदग्ध्यामधुरः

स्फुरद्बन्धो बन्धुः परहृदि कृतार्थः कविहृदि ।

कटाक्षो वामाच्यादरदलितनेत्रान्तर्गतः

कुमारे निःसारः स तु किमपि यूयः सुखयति ॥

इति । विद्वज्जनवन्दिता सीता प्राह,

विपुलहृदयाभियोग्ये खिद्यति काव्ये जडो न मौख्ये स्त्रिये ।

निन्दति कञ्चुकमेव प्रायः शुष्कस्तनी नारी ॥

ततः कुविन्दः प्राह,

वाक्ये सुतानां सुरतेऽङ्गनानां

स्तुतौ कवीनां समरे भटानाम् ।

त्वं कारयुक्ता हि गिरः प्रशस्ताः

कस्ते प्रभो ! मोहतरः स्मरत्वम् ॥

ततो राजा साधु भोः ! कुविन्देत्युक्त्वा तस्याक्षरलक्षं ददौ
 माभैषौरिति पुनः कुविन्दं प्राह, एवं क्रमेणातिक्रान्ते किय-
 त्यपि काले बाणः पण्डितवरः परं राजा मान्यमानोऽपि-
 प्राक्तनकर्मतो दारिद्र्यमनुभवति, एवं स्थिते नृपतिः कदा-
 चिद्रावावेकाकी प्रच्छन्नवेशः स्वपुरे चरन् बाणगृहमेत्या-
 तिष्ठत्, तदा निशीथे बाणो दारिद्र्याद्याकुलतया कान्तां
 वक्ति देवि ! राजा कियद्वारं मम मनोरथमपूरयत्, अ-
 द्यापि पुनः प्रार्थितो ददात्येव, परन्तु निरन्तरप्रार्थनारसे
 मूर्खस्यापि जिह्वा जड़ोभवतीत्युक्त्वा सुहृत्तांद्भौ मीनेन
 स्थितः । पुनः पठति ।

हर हर पुरहरपरुषं क्व हालाहलफल्गुयाचनावचसोः
 एकैव तव रशना तदुभयरसतात्म्यज्ञा ।
 देवि ! दारिद्रस्यापरा मूर्तिर्याच्ञा न द्रविणान्यति
 अपि कौपिनवान् शम्भुस्तथापि परमेश्वरः ॥
 सेवासुखानां व्यसनं धनानां
 याच्ञा गुरुणां कुटुम्बः प्रजानाम् ।
 प्रणष्टशीलस्तु सुतः कुलानां
 मूलावघातः कठिनः कुठारः ॥

तत् सत्यपि दारिद्रेय राज्ञो वक्तुं मया स्वयमशक्यं
 गच्छन् क्षणमपि जलदो वल्लभतामेति सर्वलोकस्य नित्य-
 प्रसारितकरः करोति सूर्योऽपि सन्तापं किञ्च देवि !

वैश्वदेवावसरे प्राप्ताः क्षुधार्त्ताः पश्चाद्यान्तीति तदेव मे हृदयं धुनोति ।

दारिद्र्यानलसन्तापः शान्तः सन्तोषवारिणा ।

याचकाशाविघातान्तर्दाहः केनोपशम्यते ? ॥

राजाचैतत्सर्वं श्रुत्वा नेदानीं किमपि दातुं योग्यः, प्रातरेव बाणं पूर्णमनोरथं करिष्यामीति निष्क्रान्तो राजा ।

कृतो येन च वाग्मी च व्यसनीतं नयैः पदम् ।

यैरात्मसदृशो नार्थी किं तैः काचैर्बलैर्धनैः ? ॥

एवं पुरे परिभ्रममाणे राजनि वर्त्मनि चौरद्वयं गच्छति तयोरेकः प्राह, शकुन्तकः—सखे ! स्फारान्धकारविततेऽपि जगति अञ्जनवशात्सर्वं परमाणुप्रायमपि वसु सर्वत्र पश्यामि, परन्तु सभारगृहानीतकनकजातमपि न मे सुखायेति, द्वि-
तोयो मरालनामा चौर आह, आहतं सभारगृहात् कनक-
जातमपि न हितमिति कस्माद्धेतोरुच्यते इति । ततः शकु-
न्तकः प्राह, सर्वतो नगररक्षकाः परिभ्रमन्ति, सर्वेऽपि जागरिष्यत्येषां भेरीपटहादीनां निनादेन, तस्मादाहतं विभज्य स्वस्वभागागतं धनमादाय शीघ्रमेव गन्तव्यमिति,
मरालः प्राह, सखे ! त्वमनेन कीटिद्वयपरिमितमणि-
कनकजातेन किं करिष्यसीति ? शकुन्तकः—एतद्धनं कस्मै-
चिद्विजन्मने दास्यामि, यथायं वेदवेदाङ्गपारंगो अन्यत्र प्रार्थ-
यति, मरालः—सखे ! चारु !

ददतो युध्यमानस्य पठतः पुलकोऽथ चेत् ।

आत्मनश्च परेषाञ्च तद्दानं पौरुषं स्मृतम् ॥

मराल ! अनेन दानेन तव कथं पुण्यफलं भविष्यतीति ?
अस्माकं पितृपैतामहोऽयं धर्मः यच्चौर्येण वित्तमानीयते ।
मरालः—शिरश्चेदमङ्गीकृत्यार्जितं द्रव्यं निखिलमपि कथं
दीयते शकुन्तः ?

मूर्खो न हि ददात्यर्थं नरो दारिद्र्यशङ्कया ।

प्राज्ञस्तु वितरत्यर्थं नरो दारिद्र्यशङ्कया ॥

किञ्चिद्देदमयं पात्रं किञ्चित्पात्रं तपोमयम् ।

पात्राणामुत्तमं पात्रं शूद्रान्नं यस्य नोदरे ॥

शकुन्तः—अनेन वित्तेन किं करिष्यति भवान् ? मरालः ।
सखे ! काशीवासी कोऽपि विप्रबटुरत्रागात् तेनास्मत्पितुः
पुरः काशीवासफलं व्यावर्णितं, ततोऽस्मत्तातः बाल्यादारभ्य
चौर्यं कुर्वाणो दैववशात् स्वपापान्निवृत्तो वैराग्यात् स-
कुटुम्बः काशीमेत्यति, तदर्थमिदं द्रविणजातम् । शकुन्तः ।
महद्भाग्यं तव पितुः, तथाहि ।

वाराणसीपुरीवासवासनावसितात्मना ।

किं शुना समतां याति वराकः पाक्षशासनः ॥

कुष्ठं कर्मशस्यानां क्षेत्रं वाराणसी पुरी ।

यत्र संलभ्यते मोक्षः समं चण्डालपण्डितैः ॥

मरणं मङ्गलं यत्र विभृतिश्च विभूषणम् ।

कीपीनं यत्र कीशियं सा काशी केन मीयते ?

एवमुभयोः संवादं श्रुत्वा राजा तुतोष, अचिन्तयच्च

मनसि, कर्मणां गतिः सर्वथैव विचित्रा, उभयोरपि पवित्रा
मतिरिति । ततो राजा विनिवृत्य भवनान्तरे पितृपुत्राव-
पश्यत्, तत्र पिता पुत्रं प्राह, इदानीं परिज्ञातशास्त्रतत्त्वोऽपि
नृपतिः कार्पण्येन किमपि न प्रयच्छति, किन्तु ।

अर्थिनि कवयति कवयति पठति च पठतिस्तबोन्मुखे स्तीति ।
पञ्चाद्यामीत्युक्ते मौनी दृष्टिं निमीलयति ॥

राजाप्येतच्छ्रुत्वा तत्समीपं प्राप्य मैवं वर्देति स्वगात्रात्
सर्वाभरणान्युत्तार्य दत्त्वा तस्मै, ततो गृहमासाद्य काला-
न्तरे सभामुपविष्टः कालिदासं प्राह सखे !

कवीनां मानसं नीभिस्तरतिप्रतिभाभ्रसा ॥

ततः कविराह,

यत्पोतेन पयांसीव भुवनानि चतुर्दश ॥

ततो राजा प्रत्यक्षरमुक्ताफलदक्षं ददौ, ततः प्रविशति
द्वारपालः, देव ! कोऽपि कौपिनावशेषो विद्वान् द्वारि-
तिष्ठतीति, राजा, प्रवेशय, ततः प्रवेशितः कविरागत्य स्वस्ती-
त्युक्तानुक्त एवोपविष्टः प्राह,

इह निवसति मेरुः श्रेष्ठो भूधराणा-

मिह हि निहितभाराः सागराः सप्त चैव ।

इदमतुलमनन्तं भूतलं भूरिभूतो-

द्भवधरणसमर्थं स्थानमस्मद्विधानाम् ॥

राजा महाकवे ! किं ते नाम अभिधत्स्व । कविः । नाम-
ग्रहणं नोचितं पण्डितानां, तथापि वदामि यदि जानासि ।

न हि स्तनन्धयी बुद्धिर्गन्धौरं गाहते वचः ।

तलं तोयनिधेर्द्रष्टुं यष्टिरस्ति न वैणवी ॥

देव ! आकर्णय ।

च्युतामिन्दोर्लेखां रतिकलहभग्नञ्च वलयं

समं चक्रीकृत्य प्रहसितमुखी शैलतनया ।

अवोचद्यं पश्येत्यवतु गिरिशः सा च गिरिजा

स च क्रीडाचन्द्रो दशनकिरणापूरिततनुः ॥

कालिदासः । सखे ! क्रीडाचन्द्र ! चिरात् दृष्टोऽसि
कथमौदृशी ते दशा ? मण्डले मण्डले विराजत्यपि राजनि
बहु धनवति । क्रीडाचन्द्रः ।

धनिनोऽप्यदानविभवा गण्यन्ते धुरि महादरिद्राणाम् ।

हन्ति न यतः पिपासामतः समुद्रोऽपि मरुदेव ॥

किञ्च । उपभोगकातराणां पुरुषाणामर्थसञ्चयपराणां

कन्यामणिरिव सद्ने तिष्ठत्यर्थः परस्यार्थे ।

सुवर्णमणिकेयूराङ्गस्वरैरन्यभुष्टतः

कलयैव पदं भोज तेषामाप्नोति सारवित् ॥

सुधामयानीव सुधां गलन्ति विदग्धसंयोजनमन्तरेण ।

काव्यानि निर्याजमनोहराणि वाराङ्गनानामिव यौवनानि ।

ज्ञायते जातु नामापि न राज्ञः कवितां विना ।

कवेस्तद्व्यतिरेकेण न कौर्त्तिः स्फुरति चित्तौ ॥

मयूरः । ते वन्द्यास्ते महात्मानस्तेषां लोके स्थिरं यशः

येनैर्निवद्भानि काव्यानि ये च काव्ये प्रकीर्त्तिताः ॥

वररुचिः । पदव्यक्तयत्कीकृतसहृदयाबन्धललिते

कवीनां मार्गेऽस्मिन् स्फुरति बुधमात्रस्य धिषणा ॥

न च क्रीडालेशव्यसनपिण्डोऽयं कुलबधू-

कटाक्षाणां पत्न्याः स खलु गणिकानामविषयः ॥

राजा क्रीडाचन्द्राय विंशतिगजेन्द्रान् ग्रामपञ्चकञ्च
ददौ, ततो राजानं कविः स्तौति ।

कङ्कणं नयनदन्धे तिलकं करपल्लवे !

अहो ! भूषणवैचित्र्यं भोजप्रत्यर्थियोषिताम् ॥

तुष्टो राजा पुनरक्षरलक्षं ददौ ततः कदाचित् कोऽपि
जराजीर्णसर्वाङ्गसन्धिः पण्डितो रामेश्वरनामा सभामभ्य-
गात् स चाह ।

पञ्चाननस्य सुकवेर्गजमांसैर्नृपश्रिया ।

पारणा जायते क्वापि सर्वत्रैवोपवासिनः ॥

वाहानां पण्डितानाञ्च परेषामपरो जनः ।

कवीन्द्राणां गजेन्द्राणां ग्राहको नृपतिः परः ॥

एवं हि । सुवर्णैः पट्टचेलैश्च शोभा स्याद्वारयोषिताम् ।

पराक्रमेण दानेन राजन्ते राजनन्दनाः ॥

इत्याकर्ण्य राजा रामेश्वरपण्डिताय सर्वाभरणान्युत्तार्थ्य
लक्षद्वयं प्रायच्छत् ततः स्तौति कविः ।

भोज ! त्वत्कीर्तिकान्ताया नभोभालस्थितं महत् ।

कस्तूरीतिलकं राजन् ! गुणाकर ! विराजते ॥

बुधाये न गुणान् ब्रूयात् साधु वेत्ति यतः स्वयम् ।

मूर्खाग्रेऽपि च न ब्रूयात् बुधप्रोक्तन्न वेत्ति सः ॥

तेन चमत्कृताः सर्वे । रामेश्वरकविः ।

ख्यातिं गमयति सुजनः सुकविर्विदधाति केवलं कार्यम् ।

पुष्पाति कमलमन्धो लक्ष्म्यातु रविर्नियोजयति ॥

ततस्तुष्टो राजा प्रत्यक्षरं लक्षं ददौ, राजेन्द्रं कविः प्राह,

कवित्वं न शृणोत्येव क्लृपणः कीर्त्तिवर्जितः ।

नपुंसकः किं कुरुते पुरःस्थितमृगौदृशा ॥

सीता प्राह, हता देवेन कवयो वराकास्ते गजा अपि ।

शोभा न जायते तेषां मण्डलेन्द्रगृहं विना ॥

कालिदामः । अदाद्यमानसं कापि न स्पृशन्ति कवेर्गिरः ।

दुःखाद्येवातिवृद्धस्य विलासास्तरुणीकृताः ॥

राजा प्रतिपण्डितं लक्षं दत्तवान्, ततः कदाचिद्राजा
समस्तादपि कविमण्डलादधिकं कालिदासमवलोक्य आ-
यान्तं परं वेश्यालीलत्वेन चेतसि खेदलवं चक्रे, तदा
सीता विद्वद्वन्द्विता तदभिप्रायं ज्ञात्वा प्राह, देव !

दोषमपि गुणवति जने दृष्ट्वा गुणरागिणी न खिद्यन्ते ।

प्रौढ्यैव शशिनिपतितं पश्यति लोकः कलङ्कमपि ॥

तुष्टो राजा सीतायै लक्षं ददौ तथापि कालिदासं
यथापूर्वं न मानयति यदा, तदा स च कालिदासो रा-
ज्ञोऽभिप्रायं विदित्वा तुलामिषेण प्राह ।

प्राप्य प्रमाणपदवीं को नामास्ते तुलेवल्लेपस्ते ।

नयसि गरिष्ठमधस्तात्तदितरमुच्चैस्तरां कुरुषे ॥

पुनराह, यस्यास्ति सर्वत्र गतिः स कस्मात्
स्वदेशरागेण हि याति खेदम् ?
तातस्य कूपोऽयमिति ब्रुवाणाः
चारं जलं के पुरुषाः पिबन्ति ? ॥

ततो राज्ञा कृतामवज्ञां मनसि विदित्वा कालिदासो
दुर्मनाः निजवेश्म ययौ ।

अत्रज्ञास्फुटितं प्रेम समीकर्त्तुं क ईश्वरः ? ।

सन्धिं न याति स्फुटितं लाचालेपेन मौक्तिकम् ॥

ततो राजापि खिन्नः स्थितः, ततो लीलावती खिन्नं
दृष्ट्वा राजानं विषादकारणमपृच्छत् राजा च रहसि सर्वं
तस्यै प्राह, सा च राजमुखेन कालिदासावज्ञां ज्ञात्वा पुनः
प्राह, देव ! प्राणनाथ ! सर्वज्ञोऽसि ।

स्नेहो हि वरमघटितो न वरं सञ्जातविघटितस्नेहः ।

हतनयनो हि विषादी न विषादी भवति स खलु जात्यन्धः ॥

परन्तु कालिदासः कोऽपि भारत्याः पुरुषावतारः,
तत् सर्वभावेन सम्मानयैनं विद्वद्भ्यः पश्य । *

दोषाकरोऽपि कुटिलोऽपि कलङ्कितोऽपि

मित्रावसानममये विहितोदयोऽपि ।

चन्द्रस्तथापि हरदलभतामुपैति

नैवाश्रितेषु गुणदोषविचारणा स्यात् ॥

राजा, प्रिये ! सर्वमेतत् सत्यमेवेत्यङ्गीकृत्य श्वः कालिदासं
प्रातरेव सन्तोषयिष्यामीत्यवोचत्, अन्येद्युः राजा दन्तधावना-

दिविधिं विधाय निवर्त्तितनित्यकृत्यः सभां प्राप, पण्डिताः
 कवयश्च गायका अन्ये प्रकृतयश्च सर्वेसमाजगम्, कालिदास-
 मेकमनागतं वीक्ष्य राजा स्वसेवकमेकं तदाकारणाय वेश्यागृहं
 प्रेषयामास, स च गत्वा कालिदासं नत्वा प्राह, कवोन्द्र !
 त्वामाकारयति भोजनरेन्द्र इति । ततः कविर्यच्चिन्त-
 यत्, गतेऽङ्घ्रि नृपेणावमानितोऽहमद्य प्रातरेवाकारणे किं
 कारणमिति ?

यं यं नृपोऽनुरागेण सम्मानयति संसदि ।

तस्य तस्योत्सारणाय यतन्ते राजवल्लवाः ॥

किन्तु विशेषतो प्राज्ञा अन्यहं मान्यमाने मयि माया-
 विना मत्सराद्वैरं बोधयन्ति ।

अविवेकमतिर्नृपतिर्मन्त्रिषु गुणवत्सु वक्रितग्रीवः

यत्न खल्लाच्च प्रबलास्तत्र कथं सज्जनावसरः

इति विचारयन् सभामागच्छत्, ततो दूरे समायान्तं
 वीक्ष्य मानन्दमासनादुत्थाय सुकवे ! मत्प्रियतमाद्य कथं
 विलम्बः क्रियत ? इति भाषमाणः पञ्चषट् पदानि सन्मुखो
 गच्छति ततो निखिलापि सभा स्वासनादुत्थिता सर्वे सभा-
 सदस्य चमत्कृताः वैरिणश्चास्य विच्छाद्यवदनाः बभूवुः, ततो
 राजा निजकरकमलेन अस्य करकमलमवलम्ब्य स्वासन-
 देशं प्राप्य तच्च सिंहासने उपवेश्य स्वयञ्च तदाज्ञया तत्रै-
 वोपविष्टः । ततो राज्ञा सिंहासनारूढे कालिदासे बाणकवि-
 र्दक्षिणं बाहुमुद्धृत्य प्राह ।

भोजः कलाविद्रुद्रो वा कालिदासस्य माननात् ।

विबुधेषु कृतो राजा येन दोषाकरोऽप्यसौ ॥

ततोऽस्य विशेषेण विद्वद्भिः सह वैरानलः प्रदीप्तः, ततः
 कैश्चिद्विद्वद्भिः मन्त्रयित्वा सर्वैरपि विद्वद्भिः भोजस्य
 ताम्बूलवाहिनी दासी धनकनकादिना सन्मानिता, ते च
 तां प्रत्युपायमृशुः, सुभगे ! अस्मात्कीर्त्तिमसौ कालिदासो
 गलयति, अस्मासु कोऽपि नैतेन कलासाम्यं प्रवहते, वत्से !
 यथैनं राजा देशान्तरं निःसारयति, तद्भवत्या कर्त्तव्यमिति,
 दासी प्राह, भवद्भ्यो हारं प्राप्य मया युष्मत्कार्यं क्रियते,
 तन्मम प्रथमं हारो दातव्य इति । ततः सा ताम्बूल-
 वाहिनी तैर्दत्तं हारमादाय व्यचिन्तयत्, तथा हि बुधै-
 रसाध्यं किं वास्ति ? ततः समतिक्रामत्सु कतिपयवासरेषु
 दैवादेकाकिनि प्रसुप्ते राजनि चरणसंवाहनादिसेवामस्य
 विधाय तत्रैव कपटेन नेत्रे निमील्य सुप्ता ततश्चरणचलनेन
 राजानमीषज्जारूकं सम्यक् ज्ञात्वा प्राह, सखि ! मदन-
 मालिनि ! स दुरात्मा कालिदासः दासीविषेण अन्तःपुरं
 प्राप्य लीलादेव्या सह रमयति, राजा तच्छ्रुत्वा उत्थाय
 प्राह, तरङ्गवती ! किं जागर्षीति ? सा च निद्रायाकुलेव न
 शृणोतीति, राज्ञा च तस्या अपध्वनिं श्रुत्वा व्यचिन्तयत्, इयं
 तरङ्गवती निद्रायां स्वप्नवशक्ता वासनवशादेव्या दुश्च-
 रितं प्राह, स च स्त्रीविषेणान्तःपुरमामच्छतीत्येतदपि स-
 भ्राज्यते, को नाम स्त्रीचरितं वेदेति । तत्तत्स्थं विचार्य

राजा परेद्युः प्रातरात्मनि कृत्रिमज्वरं विधाय शयानः
कालिदासं दासीमुखेन आनाथ्य तदागमनानन्तरं तयैव
लीलादेवीञ्चानाथ्य देवीं प्रत्यवदत्, प्रिये ! इदानीमेव मया
पथ्यं भोक्तव्यमिति, इत्युक्ते सापि तथैवेति पथ्यं गृहीत्वा
राज्ञो रजतपात्रे दत्त्वा तत्र मुद्गदालीं प्रत्यवेषयत्,
ततः राजापि तयोरभिप्रायं जिज्ञासमानः श्लोकार्धं
प्राह ।

मुद्गदाली गदब्याली कविन्द्र ! वितुषा कथम् ?

इति । ततः कालिदासः देव्यां समीपवर्त्तिन्यामपि
उत्तराद्धं प्राह ।

अन्धो वल्लभसंयोगे जाता विगतकञ्चुकी ।

देवी तच्छ्रुत्वा परिज्ञातार्थस्वरूपा सरस्वतीव तदर्थं
विदित्वा स्मरमुखी मनागिव बभूव, राजाप्येतत् दृष्ट्वा विचा-
रयामास, इयं पुरा कालिदासे स्तिष्ठति, अनेन एतस्यां
समीपवर्त्तिन्यामपि इत्यमभ्यधायि, इयञ्च स्मरमुखी बभूव,
स्त्रीणां चरितं को वेद ।

अश्वप्लुतं वासवगर्जितञ्च स्त्रीणाञ्च चित्तं पुरुषस्य भाग्यम् ।

अवर्षणञ्चाप्यतिवर्षणञ्च देवो न जानाति कुतो मनुष्यः ॥

किन्त्वयं ब्राह्मणः दारुणापराधित्वेन हन्तव्य इति ।
विशेषेण सरस्वत्याः पुरुषावतार इति । विचार्य कालिदासं
प्राह, कवे ! सर्वथा अस्मद्देशे न स्यातव्यं किं बहुनोक्तेन, प्रति-
वाक्यं किमपि न वक्तव्यं, ततः कालिदासोऽपि वेगिनोत्थाय

वेश्यागृहमेत्य तां प्रत्याह, प्रिये ! अनुज्ञां देहि मयि
भोजः कुपितः स्वदेशे न स्थातव्यमित्युवाच, अहह !

अघटितघटितानि घटयति घटितघटितानि दुर्घटीकुरुते ।
विधिरेव तानि घटयति यानि पुमानैव चिन्तयति ॥

किञ्च, किमपि विद्वद्भिरुच्यते चेष्टितमेवेति प्रतिभाति तथाहि,

बहूनामल्पसाराणां समवायो दुरत्ययः ।

दृष्टैर्विधीयते रज्जुर्बध्यन्ते तेन दन्तिनः ॥

ततो विलासवती नाम वेश्या तं प्राह ।

तदेवास्य परं मित्रं यत्र संक्रामति द्वयम् ।

दृष्टे सुखञ्च दुःखञ्च प्रतिच्छायेव दर्पणे ॥

दयितमपि विद्यमानयां किं ते राज्ञा किं वा राज-
दत्तेन वित्तेन कार्यं सुखेन निःशङ्कं तिष्ठ मद्गहान्तःकुहर
इति । ततः कालिदासः तत्रैव वसन्, कतिपयदिनानि
गमयामास ततः कालिदासे गृहान्निर्गते राजानं लीला-
देवी प्राह, देव ! कालिदासकविना साकं नितान्तं नि-
विडितमा मैत्री तदिदानीमनुचितं कस्मात् कृतं यस्य
देशेऽप्यवस्थानं निषिद्धम् ।

इक्षीरग्रात् क्रमशः पर्वणि पर्वणि यथा रसविशेषः ।

तद्वत्सज्जनमैत्री विपरीतानाञ्च विपरीता ॥

शोकाराति परिव्राणं प्रीति विस्मयभाजनम् ।

केन रत्नमिदं सृष्टं मित्रमित्युचरद्वयम् ॥

राजाप्येतस्त्रीलादेवीवचनमाकर्ण्य प्राह, देवि ! केनापि

ममेत्यभिधायि यत्कालिदासोदासीवेषेण अन्तःपुरमासाद्य
 देव्या सह रमत इति । मया चैतद्यापारजिज्ञासया कपट-
 ज्वरेणाद्यं भवतो च वीक्षितौ ततः समीपवर्त्तिन्यामपि
 त्वय्युत्तार्द्धमित्यं प्राह, तच्चाकर्ण्य त्वयापि कृतो हासः, ततश्च
 सर्वमेतत् दृष्ट्वा प्राक्ष्णहृन्ननभीरुणा मया देशान्त्रिःसारितः
 त्वाञ्च न दाक्षिण्येन हन्मीति । ततः हासपरा देवी
 चमत्कृता प्राह मिःशङ्कं, देव ! अहमेव धन्या यस्यास्त्वं पति-
 रीदृशः, यत्त्वया भुक्तशोलायाः मम मनः कथमन्यत्र ग-
 च्छति ? यतः सर्वकामिनीभिरपि कान्तोपभोगे स्मर्त्तव्योऽसि
 अहह देव ! त्वं यदि मां सतीमसती वा अकृत्वा गमिष्यसि
 तर्ह्यहं सर्वथा मरिष्य इति । ततो राजापि प्रिये ! सत्यं वद-
 सीति । ततः स नृपतिः पुष्पैरहिमानयामास तप्तं लोहगो-
 लकं कारयामास धनुश्च सज्जञ्चक्रे ततो देवी स्नाता निज-
 पातिव्रत्यानलेन देदीप्यमाना सुकुमारगाली सूर्यमवलीक्य
 प्राह, जगच्चक्षुस्त्वं सर्वसाक्षी सर्वं वेत्सि ।

जाग्रति स्वप्नकाले च सुषुप्तौ यदि मे पतिः ।

भोज एव परन्नान्यो मां चित्ते भावितोऽसि न ॥

इत्युक्त्वा ततो दिव्यवयश्चक्रे, ततः शुद्धायामन्तःपुरे
 लीलावत्यां लज्जानतशिराः नृपतिः पश्चात्तापात् पुरो देवि !
 क्षमस्व पापिष्ठं मां किं वदामीति कथयामास । राजा च
 तदाप्रभृति न निद्राति न च भुङ्क्ते न केनचिद्वक्ति केवल-
 मुद्विग्नमनाः स्थित्वा दिवानिशं प्रविलपति, किं नाम मम

लज्जा, किं नाम दाक्षिण्यं, क्व गान्भीर्यं? हाहा! कवे! कवि-
 कोटिमुकुटमणे! कालिदास! हा! मम प्राणसम! हा! मूर्खेण
 किमश्राव्यं श्रावितोऽसि श्रावाच्यमुक्तोऽसौति प्रसुप्त इव
 ग्रहग्रस्त इव मायाविध्वस्त इव पपात, ततः प्रियाकर-
 कमलसिक्तजलसञ्ज्ञातसंज्ञः कथमपि तामेव प्रियां वीक्ष्य स्वा-
 त्मनिन्दापरः परमतिष्ठत् ततो निशानाथहीनेव निशा, दिन-
 करहीनेव दिनश्रीः, वियोगिनीव योषित्, शक्ररहितेव सुधर्मा
 न भाति भोजभूपालसभा रहिता कालिदासेन तदाप्रभृति
 न कस्यचिन्मुखे काव्यं, न कोऽपि विनोदसुन्दरं वचो वक्ति,
 ततो गतेषु केषुचिद्दिनेषु कदाचिद्राकापूर्णेन्दुमण्डलं
 पश्यन् पुरश्च लीलादेवीमुखेन्दुं वीक्ष्य प्राह, तुलणं अणु
 अणुसरइ ग्लीसौमुहचन्दसरखुण दाये कुत्र च पूर्णेऽपि
 चन्द्रमसि नेत्रविलासाः कदा वाचोविलसितं प्रातश्चोत्थितः
 प्रातर्विधौन्विधाय सभां प्राप्य राजा विहङ्गरान् प्राह,
 अहो कवयः! इयं समस्या पूर्यतां ततः पठति तुलणं अणु
 अणुसरइ ग्लीसौमुहचन्दसरखुण दाये पुनराह, इयञ्चेत्
 समस्या न पूर्यते भवद्भिः, मद्देशे न स्यातव्यमिति ततो
 भीतास्ते कवयः स्वानि गृहाणि जग्मुः, चिरं विचारितेऽप्यर्थे
 कस्यापि नार्थसंगतिः स्फुरति, ततः सर्वैर्मिलित्वा बाणः
 प्रेषितः ततः सभां प्राप्याह राजानं, देव! सर्वैर्विहङ्गिरहं
 प्रेषितः अष्टवासरानवधिमभिधेहि, नवमेऽङ्कि पूरयिष्यन्ति,
 ते नचेद्देशान्निर्गच्छन्ति, ततो राजा अस्वित्याह, ततो बाणः

तेषां विज्ञाप्य राजसन्देशं, स्वगृहमगात्, ततोऽष्टौ दिवसाः
 अतीताः, अष्टमदिनरात्रौ मिलितेषु तेषु कविषु बाणः
 प्राह, अहो ! तारुण्यमदेन राजसम्मानमदेन किञ्चिद्विद्या-
 मदेन कालिदासो निःसारितोऽभवत् समे भवन्तः सर्वेएव-
 कवयः—विषमे स्थाने तु स एकएव कविः, तं निःसार्य
 इदानीं किं नाम महत्त्वमासीत्, स्थिते तस्मिन् कथमिय-
 मवस्थास्माकं भवेत् तन्निःसारे या या बुद्धिः कृता, सा
 भवद्भिरेव अनुभूयते ।

सामान्यविप्रद्वेषे च कुलनाशी भवेत् किल ।

उमारूपस्य विद्वेषे नाशः कविकुलस्य हि ॥

ततः सर्वे गाढं कलहायन्तेस्म मथूरादयश्च, ततस्ते
 सर्वान् कलहान्निवार्य सद्यः प्राहुः, कालिदासमन्तरेण न
 कस्यचित्तामर्थमस्ति समस्यापूर्णे ।

संग्रामेषु भटेन्द्रानां कवीनां कविमण्डले ।

दौमिर्वादीमिहानिर्वा मुहूर्त्तेनैव जायते ॥

यदि रोचते ततोऽद्यैव मध्यरात्रे प्रमुदितचन्द्रमसि नि-
 गूढमेव गच्छामः सम्पत्तिसम्भारमादाय—यदि न गम्यते,
 श्वो राजसेवका अस्मान् बलान्निःसारयन्ति तदा देहमात्रे-
 णैवास्मिभिर्गन्तव्यं तदाय मध्यरात्रे गर्मिथ्याम इति सर्वे
 निश्चित्य गृहमागत्य बलीबर्दव्यूढेषु शकटेषु सम्पङ्कारमा-
 रोप्य रात्रावेव निष्क्रान्ताः, ततः कालिदासः तत्रैव रात्रौ
 विलासवतीसदनोद्याने वसन् पथि गच्छतां तेषाङ्गिरं श्रुत्वा

वेष्ट्याचेटीं प्रेषितवान्, भद्रे ! पश्य क एते गच्छन्ति ब्राह्मणा इव ; ततः सा समेत्य सर्वानपश्यत् उपेत्य च कालिदासं प्राह ।

एकेन राजहंसेन या शोभा सरसी भवत् ।

न श्रावकसहस्रेण परितस्तीरवासिना ॥

सर्वे च बाणमयूरप्रमुखाः पलायन्ते नात्र संशय इति ।
कालिदासः—प्रिये ! वेगेन वासांसि भवनादानय यथा पलायमानान् विप्रान् रक्षामि ।

किं पौरुषं रक्षति यो न वार्त्तान्

किं वा धनं नार्थिजनाय यत् स्यात् ॥

सा किं क्रिया या न हितानुवद्धा

किं जीवितं साधुविरोधि यद्दे ॥

ततः स कालिदासश्चारवेषं विधाय खड्गमुदहन्, क्रीडाच्च-
मुत्तरं गत्वा तेषामभिमुखमागत्य सर्वान्निरूप्य जयेत्याशीर्व-
चनमुदीर्य पप्रच्छ चारणभाषया, अहो विद्यावारिधयो ! भो-
जसभायां सम्प्राप्तमहत्वातिशयाः वृहस्पतय इव सम्भूय कुत्र
जिगमिषवो भवन्तः क्वचित् कुशलं वो ? राजा च कुशली,
अस्माभिः काशीदेशादागम्यते भोजदर्शनाय वित्तस्यहया च,
ततः परिहामं कुर्वन्तः सर्वे निष्क्रान्ताः, ततस्तेषु कश्चित्तत्-
द्भिरमाकर्ण्य तच्च चारणं मन्यमानः कुतूहलेन विपश्चित्
प्राह अहो चारण ! शृणु, त्वया पञ्चादपि श्रोयत एव अतो
मया अद्यैवोच्यते राज्ञा किलैभ्यो विद्वद्भ्यः पूरणाय सम-

स्योक्ता, तत्पूरणाशक्ताः कुपितराज्ञा देशान्तरे क्वचिज्जिगमि-
 षव एते निश्चक्रमुः । चारणः—राज्ञा का वा समस्या प्रोक्ता,
 ततः पठति स विपश्चित्—तुलणं अणु अणुसरइ ग्लौसी-
 मुहचन्द सरवुए दाये चारणः एतत्ताध्वेव गूढार्थम्, एतत्
 पूर्णेन्दुमण्डलं वीक्ष्य राज्ञा पाठि एतस्योराद्धमिदं भवितु-
 मर्हति, अणुइदिबस्यदि कह अणु किदित सपड़िपदि-
 चन्दस सर्वे श्रुत्वा च मत्कृताः ततः चारणः सर्वान् प्रणि-
 पत्य निर्य्ययी, ततः सर्वे विचारयन्ति स्म अहो ! इयं साक्षात्
 सरस्वती पुंरूपेण सर्वेषाम् अस्माकं परित्राणायागता नायं
 भवितुमर्हति मनुष्यः, अद्यापि किमपि केनापि न ज्ञायते
 ततः शीघ्रमेव गृहमासाद्य शकटेभ्यो भारमुत्तार्य्य प्रातः
 सर्वैरपि राजभवनमागन्तव्यं, नचेच्चारण एव निवेदयिष्यति,
 ततः ह्यटिति गच्छाम इति योजयित्वा तथा चक्रुः, ततो
 राजसभां गत्वा राजानमालोक्य स्वस्तीत्युक्त्वा विविशुः,
 ततो बाणः प्राह, देव ! सर्वज्ञेन यत्त्वया पठ्यते तदीश्वर
 एव वेद केमी वराका उदरभरयः द्विजाः तथाप्युच्यते
 तुलणम् अणु अणुसरइ ग्लौसीमुहचन्दः सरवुये दाये
 अणु इदिबस्य यदि कह अणु किदितं स पड़िपदि चन्दस्म
 तुलणामन्वनुसरति ग्लौसः मुखचन्द्रस्य खल्वेतस्याः
 अन्विति वर्ण्यते कथमनुकृतिस्तस्य प्रतिपदि चन्द्रस्य राजा
 यथा व्यवसितस्याभिप्रायं विदित्वा सर्वथा कालिदासः
 दिवसप्राप्यस्थाने निवसति उपायेष्व सर्वं साध्यं ततो

वाणाञ्च रुक्माणां पञ्चदशलक्षानि प्रादात् सन्तीषमिषेणैव
विद्वहृन्दं खं खं सदनं प्रति प्रेषितं गते च विद्वन्मण्डले
शमेर्दोरपास्तायादिष्टं राज्ञा, यदि केचित् द्विजन्मान आया-
स्यन्ति तदा गृहमध्यमानेतव्याः ततः सर्वमपि वित्तमादाय
स्वगृहं गते बाणे केचित् पण्डिता आहुः, अहो ! वाणिनातु-
चितं व्यवधायि, यद्दसावपि अस्माभिः सह नगरान्निष्क्रा-
न्तोऽपि सर्वमेव धनं गृहीतवान् सर्वथा भोजस्य बाणस्य
रूपं ज्ञापयिष्यामः यथा कोऽपि नान्याद्य विधत्ते विद्वत्सु
ततस्ते राजानमासाद्य ददृशुः राजा तान् प्राह, एतत्
स्वरूपं ज्ञातमेव, भवद्भिर्यथार्थतया वाच्यं ततस्तेः सर्वमेव
निवेदितं, ततः राजा विचारितवान् सर्वथा कालिदास-
चारणविषेण मङ्गयान्मदीयनगरमध्यास्ते ततश्चाङ्गरक्ष-
कानादिदेश अहो ! पलाय्यन्तां तुरगाः ततः क्रीडोद्यान-
प्रयाणे पटहध्वनिरभवत् अहो ! इदानीं राजा देवपूजाव्यय
इति शुश्रुमः पुनरिदानीं क्रीडोद्यानं गमिष्यतीति व्याकुलाः
सर्वे भटाः सम्भूय पश्चाद्यान्ति ततो राजातैर्विद्वद्भिः
सह अश्वमारुह्य रात्रौ यत्र चारणप्रसङ्गः समजनि, तत्
प्रदेशं प्राप्तः, ततो राजा चरतां चौराणां पदज्ञाननिपुणा-
माह्वय प्राह अनेन वर्त्मना यः कोऽपि रात्रौ निर्गतः तस्य
पदानि अद्यापि दृश्यन्ते, तानि पश्यन्त्विति ततो राजा
प्रतिपण्डितं लब्धं दत्त्वा तान् प्रेषयित्वा च स्वभवनमगात्
ते च पदज्ञा राजाज्ञयासर्वतश्चरन्तोऽपि तमनवेक्ष्यमाणा

विमूढा इवासन् ततश्च लम्बमाने सवितरि कामपि दासी-
मेकं पदत्राणं त्रुटितमादाय चर्मकारवेश्म गच्छन्तीं दृष्ट्वा
तुष्टा इवासन् ततस्तत्पदत्राणं तथा चर्मकारकरे न्यस्तं
वीक्ष्य तैश्च तस्याः करान्निषेणादाय रेणुपूर्णे पथि मुक्तां
तदेव पदं तस्येति ज्ञात्वा ताञ्च दासीं क्रमेण वेश्माभवनं
विश्रन्तीं वीक्ष्य तस्याः मन्दिरं परितो वेष्टयामासुः ततश्च
तैः क्षणेन भोजश्रवणपथविषयम् अभिज्ञानवार्त्ता प्रापिता,
ततो राजा सपौरः सामात्यः पद्मगमेव विलासवतीभवन-
मगात् ततस्तच्छ्रुत्वा, विलासवतीं ग्राह्य कालिदासः, ! प्रिये
मत्कृते किं कष्टं ते पश्य विलासवती—सुकवे !

उपस्थिते विप्लव एव पुंसां समस्तभावः परिभूयतेऽतः ।

अवाति वायौ न हि तूलराशेर्गिरेश्च कश्चित्प्रतिभाति भेदः ॥

मित्रस्वजनबन्धूनां बुद्धेर्वित्तस्य चात्मनः

आपन्निकषपाषाणो जनी जानाति सारताम् ।

अप्रार्थितानि दुःखानि यथैवायान्ति देहिनः

सुखानि च तथा मन्ये दैन्यमत्रातिरिच्यते ॥

सुकवे ! राज्ञा त्वयि मनाङ्गिराकृते वचसापि मया
सहेदं दासीवृन्दं प्रदीप्तवक्त्रौ पतिष्यति, कालिदासः, प्रिये !
नैवं मन्तव्यं मां दृष्ट्वा विकासीकृतास्यो भोजः पादयोः
पतिष्यतीति, ततो वेश्यागृहं प्रविश्य भोजः कालिदासं दृष्ट्वा
ससभ्रममाश्लिष्य पादयोः पतति, स राजा पठति च ।

गच्छतस्तिष्ठतो वापि जाग्रतः स्वपतोऽपि वा ।

माभून्मनः कदाचिन्मे त्वया विरहितं कवे ! ॥

कालिदासस्तच्छ्रुत्वा व्रीडावनताननस्तिष्ठति राजा च
कालिदाससुखमुन्नमय्याह,

कालिदास ! कलावास ! दासवत्कालितो यदि ।

राजमार्गे व्रजन्नत्र परेषां तत्र का त्रपा ॥

धन्यां विलासिनीं मन्ये कालिदासो यदेतया ।

निबद्धः स्वगुणैरेषः शकुन्त इव पञ्चरे ॥

राजा नैत्रयोः हर्षांशुं मार्जयति कराभ्यां कालिदासस्य
ततः तन्प्राप्तिप्रसन्नो राजा ब्राह्मणेभ्यः प्रत्येकं लक्षं ददौ
निजतुरगे च कालिदासमारोप्य सपरिवारः निजगृहं
ययौ । कियत्पि कालेऽतिक्रान्ते राजा कदाचित् सन्ध्यामा
लोक्य प्राह ।

परिपतति पयोनिधौ पतङ्गः ।

ततो बाणः प्राह,

सरसिरुहामुदरेषु मत्तभृङ्गः ।

ततो महेश्वर कविः ।

उपवनतरुकोटरे विहङ्गः ।

ततः कालिदासः प्राह,

युवतिजनेषु शनैः शनैरनङ्गः ।

तुष्टो राजा लक्षं लक्षं ददौ चतुर्थचरणस्य लक्षद्वयं ददौ
कदाचिद्राजा वहिरुद्यानमध्ये मार्गं प्रत्यागच्छन्तं कमपि
विप्रं ददर्श तस्य करे चर्ममयं कमण्डलुं वीक्ष्य तच्चातिदरिद्रं

ज्वाला मुखश्रिया विराजमानं चावलोक्य तुरङ्गं तदग्रे निधा-
याह, विप्र ! चर्मपात्रं किमर्थं पाणी वहसीति स च विप्रः
नूनं सुखशीभया मृदूतया च भोज इति विचार्याह, देव !
वदान्यशिरमणौ भोजे पृथ्वीं शासति लोहताम्राभावः सम-
जनि तेन चर्ममयं पात्रं वहसीति राजा भोजे शासति
लोहताम्राभावे को हेतुः ? तदा विप्रः पठति ।

अस्य श्रीभोजराजस्य हयमेव सुदुर्लभम् ।

शत्रूणां शृङ्खलैर्लोहं ताम्रं शासनपत्रकैः ॥

ततस्तुष्टो राजा प्रत्यक्षरं लक्षं ददौ कदाचिद्द्वार-
पालः प्राह धारेन्द्र ! दूरदेशादागतः कस्मिद्विद्वान् द्वारि
तिष्ठति तत्पत्नी च तत्पुत्रः सपत्नीकः अतः अतिपवित्रं
विद्वत्कुटुम्बं द्वारि तिष्ठतीति राजा अहो गरीयसी
शारदाप्रसादपद्धतिः । तस्मिन्नवसरे मजेन्द्रपाल आगत्य
राजानं प्रणम्य प्राह, भोजेन्द्र ! सिंहलदेशाधीश्वरेण स-
पादशतं गजेन्द्राः प्रेषिताः षोडशमहामणयश्च ततो
बाणः प्राह ।

स्थितिः कवीनामिव कुञ्जराणां स्वसन्दिरे वा नृपसन्दिरे वा ।
गृहे गृहे किं मशका इवैते भवन्ति भूपालविभूषिताम्ना ॥

ततो राजा गजावलोकनाय बहिरगात्, ततस्त्वं विद्वत्-
कुटुम्बं वीक्ष्य चोलपण्डितो राज्ञः प्रियोऽहमिति गर्वं दधार ।
यत्नया राजभवनमध्यं गम्यते विद्वत्कुटुम्बं तु द्वारपाल-
प्रापितमपि बहिरास्ते तदा राजा तच्चेतसि गर्वं विदित्वा

चौलपण्डितं सौधाङ्गणात् निःसारितवान् । काशीदेशवासो
कोऽपि तण्डुलदेवनामा राज्ञे स्वस्तीत्युक्तातिष्ठत्, राजा च
तं प्रपच्छ सुमते ! कुत्र निवासः ? ।

वर्त्तते यत्र सा वाणी कृपाणीरिक्तशाखिनः ।

श्रीमन्मालवभूपालः ! तत्र देशे वसाम्यहम् ॥

तुष्टो राजा तस्मै गजेन्द्रसप्तकं ददौ ततः कोऽपि विहा-
नागत्य प्राह ।

तपसः सम्पदः प्राप्यास्तत्तपोऽपि न विद्यते ।

येन त्वं भोजकल्पद्रुः दृग्गोचरमुपैष्यसि ॥

तस्मै राजा दशगजेन्द्रान् ददौ, ततः कश्चित् ब्राह्मण-
पुत्रः भूभारवं कुर्वाणोऽभ्येति ततः सर्वे सम्भ्रान्ताः कथं
भूभारवं करोषोति राज्ञः स्वदृग्गोचरमानीतः पृष्टः स प्राह ।

देव ! त्वद्दानपाथोधी दारिद्र्यस्य निमज्जतः ।

न कोऽपि हि करालम्बन्दत्ते मत्तेभदायकः ॥

ततस्तुष्टो राजा तस्मै त्रिंशत्गजेन्द्रान् प्रादात् ततः
प्रविशति पत्नीसहितः कोऽपि विलोचनो विद्वान् स्वस्ती-
त्युक्ता प्राह ।

निजानपि गजान् भोजं ददानं प्रेक्ष्य पार्वती ।

गजेन्द्रवदनं पुत्रं रक्ष्यत्यद्य पुनः पुनः ॥

ततो राजा सप्तगजान् तस्मै ददौ, ततो राजा विद्वत्-
कुटुम्बं तदैव पुरतः स्थितं वीक्ष्य ब्राह्मणं प्राह ।

क्रियासिद्धिः सत्त्वे भवति महतां नीपकरणे ।

वृद्धद्विजः प्राह ।

घटो जन्मस्थानं मृगपरिजनोभूर्जं वसनम्

वने वासः कन्दादिकमशनमेवंविधगुणः ।

अगस्त्यः पाथोधिं यदक्षतकराम्भोजकूहरे

क्रियासिद्धिः सत्त्वे भवति महतान्नोपकरणे ॥

ततो राजा बज्रमूल्यानपि षोडशमणीन् तस्मै ददौ

ततस्तत्पत्नीं प्राह राजा, अम्ब ! त्वमपि पठ ।

देवी । रथस्यैकं चक्रं भुजगनमिताः सप्ततुरगा

निरालम्बो मार्गश्चरणविकलः सारथिरपि ।

रविर्यात्येवान्तं प्रतिदिनमपारस्य नभसः

क्रियासिद्धिः सत्त्वे भवति महतां नोपकरणे ।

राजा तुष्टः सप्तदशगजान् सप्तरथांश्च तस्मै ददौ । ततो

विप्रपुत्रं प्राह राजा, विप्रसुत ! त्वमपि पठ ।

विप्रसुतः । विजितया लङ्का चरणतरणीयो जलनिधि-

र्विपन्नः पौलस्त्यो रणभुवि सहायाश्च कपयः ।

पदातिर्मर्त्योऽसौ सकलमवधीद्राक्षसकुलं

क्रियासिद्धिः सत्त्वे भवति महतां नोपकरणे ॥

तुष्टो राजा विप्रसुताय अष्टादशगजेन्द्रान् प्रादात् ततः

सुकुमारमनोज्ञनिखिलावयवालङ्कृतां शृङ्गाररसोपजातमू-

र्त्तिमिव चम्पकलतामिव लावण्यगात्रयष्टिं विप्रसुतां वीक्ष्य

नूनं भारत्याः कापि लीलाकृतिरियमिति चेतसि नमस्कृत्य

राजा प्राह, मात ! स्वमप्याशिषं वद । विप्रसुता-देव ! शृणु ।

धनुः पौष्पं मोर्वी मधुकरमयी चञ्चलदृशाम्
दृशां कीर्णो बाणः सुहृदपि जडात्मा हिमकरः ।
स्वयं चैकोऽनङ्गः सकलभुवनं व्याकुलयति
क्रियासिद्धिः सत्त्वे भवति महतां नोपकरणे ॥

चमत्कृतो राजा लीलादेवीभूषणानि सर्वाण्यादाय
तस्यै ददौ अनर्थांश्च सुवर्णमौक्तिकवैदूर्यप्रवालांश्च प्रददौ
ततः कदाचित् सीमन्तनामा कविः प्राह ।

पन्थाः संहर दीर्घतां त्यज निजं तेजः कठोरं रवेः !
श्रीमन् विन्ध्यगिरे ! प्रसीदसदयं सदाः समीपे भव ।

इत्थं दूरपलायनश्रमवतीं दृष्ट्वा निजप्रेयसीं
श्रीमन् भोज ! तव द्विषः प्रतिदिनं जल्पन्ति मूर्च्छन्ति च ॥

तस्मिन्नेव क्षणे कश्चित् सुवर्णकारः प्रान्तेषु पद्मरागमणि
मण्डितं सुवर्णभाजनमादाय राज्ञः पुरो सुमीच, ततो राजा
सीमन्तकविं प्राह, सुकवे ! इदं भाजनं कामपि श्रियं
दर्शयति ततः कविराह ।

धारेण ! त्वत्प्रतापेन पराभूतस्त्रिषां पतिः ।

सुधर्णपात्रव्याजिन देव त्वामेव सेवते ॥

ततस्तुष्टो राजा तदेव पात्रं मुक्ताफलैरापूर्य्य प्रादात्
कदाचिद्राजा मृगयारसेन पुरःपलायमानं वराहं दृष्ट्वा स्वय-
मेकाकीतया दूरं वनान्तमासादितवान् तत्र कञ्चन द्विजवर-
मवलोक्य प्राह, द्विज ! कुत्र गन्तासि ? द्विजः धारानगरम् ।
भोजः, किमर्थं ? द्विजः, भोजं दृष्ट्वा द्रविणेच्छया सपण्डिताय

दत्ते, अहमपि मूर्खं न याचे । भोजः, विप्र ! तर्हि । त्वं
विद्वान् कविर्वा, द्विजः, महाभाग ! कविरहं भोजः, तर्हि
किमपि पठ, द्विजः, भोजं विना मत्पदसरणिं न कोऽपि
जानाति । राजा ममाप्यमरवाणीपरिज्ञानमस्ति, राजा
च मयि स्निह्यति, त्वद्गुणञ्च श्रावयिष्यामि, किमपि
कलाकौशलं दर्शय, विप्रः, किं वर्णयामि ? राजा कलमा-
नेतान् वर्णय, विप्रः ।

कलमाः पाकविनद्धाः मूलतलाप्राणसुरभिकल्हाराः ।

/: पवनाकम्पितशिरःप्रायः कुर्वन्ति परिमलश्लाघाम् ॥

राजा तस्मै सर्वाभरणान् उत्तार्य ददौ ततः कदाचित्
कुम्भकारबधूः राजगृहमेत्य हारपालं प्राह, हारपाल !
राजा द्रष्टव्यः, स आह किं ते राज्ञा कार्यम् ? सा चाह
न तेऽभिधास्यामि । नृपाय एव कथयामि । स सभाया-
मागत्य प्राह, देव ! कुम्भकारप्रिया काचिद्राज्ञी दर्शना-
काङ्क्षिणी न वक्ति मत्पुरः कार्यं, त्वत्पुरतः कथयिष्यति,
राजा—प्रवेशय । सा चागत्य नमस्कृत्य वक्ति देव ! मृत-
खननादृष्टं निधानं वल्लभेन मे, स पश्यन् एव तत्रास्ते त्वां ज्ञा-
पयितुमभ्यगां, राजा च चमत्कृतो निधानकलशमानयामास
तद्द्वारमुद्घात्य यावत् पश्यति राजा, तावत्तदन्तर्वर्त्ति द्रव्यं
मणिप्रभामण्डलमालीव्य कुम्भकारं पृच्छति, किमेतत् ?
कुम्भकार !—स चाह ।

राजचन्द्रं समालोक्य त्वां तु भूतलमागतम् ।

रत्नश्रेणिमिषान्मन्ये नचत्राण्यभ्युपागमन् ॥

राजा कुम्भकारमुखात् श्लोकं लोकोत्तरमाकर्ण्य चम-
त्कृतः तस्मै सर्वं ददौ ततः कदाचिद्राजा रात्रावेकाकी
सर्वतो नगरचेष्टितं पश्यन् पौरगिरमाकर्णयन् चचार, तदा
काचिद्वैश्यगृहे वैश्यः स्वप्रियां प्राह, प्रिये ! राजा स्वन्य-
दानरतोऽपि उज्जयिनीनगराधिपतेर्विक्रमार्कस्य दानप्रतिष्ठां
काङ्क्षते सा किं भोजेन प्राप्यते ? कैश्चिस्तोत्रपरायणैर्मयूरा-
दिक्कविभिर्महिमानं प्रापितो भोजः—परन्तु भोजो भोज
एव । प्रिये ! शृणु ।

आबद्धकृत्रिमसटाजटिलां सभित्ति-

रारीपितो यदि पदं सृगवैरिणः स्यात् ।

मत्तेभकुम्भतटपाटनलम्बटस्य

नादं करिष्याति कथं हरिणाधिपस्य ? ॥

राजा श्रुत्वा विचारितवान्, असौ सत्यमेव वदति,
ततः पुनः पुनर्वदन्तं शृणोति ।

आपन्न एव पात्रं देहीत्युच्चारणं न वै दुष्यं

उपपन्नमेव देयं त्यागस्ते विक्रमार्क ! किमु वर्य्यः ।

विक्रमार्क ! त्वया दत्तं श्रीमन् ग्रामशताष्टकं

अर्थिने द्विजपुत्राय भोजे त्वन्महिमा कुतः ॥

प्राप्नोति कुम्भकारोऽपि महिमानं प्रजापतेः ।

यदि भोजोऽप्यवाप्नोति प्रतिष्ठां तव विक्रम ! ॥

राजा—लोके सर्वोऽपि जनः स्वगृहे निःशङ्कं सत्यं

वदति, मया वा अन्येन वा सर्वथा विक्रयार्कप्रतिष्ठा न
शक्या प्राप्तुं, ततः कदाचित् कश्चित् कविः राजद्वारं
समागत्याह, राजा द्रष्टव्य इति । ततः प्रवेशितो राजानं
स्वस्तीत्युक्त्वा तदाज्ञयोपविष्टः पठति ।

कविषु वादिषु भोगिषु देहिषु द्रविणवत्सु सत्तामुपकारिषु ।
धनिषु धन्विषु धर्मधनेष्वपि क्षितितले न हि भोजसमो नृपः ॥

राजा तस्यै लक्षं प्रादात्, ततः कदाचिद्राजा क्रीडो-
द्यानं प्रस्थितो मध्ये मार्गे कामपि मलिनांशुवसनां
तीक्ष्णकरतपनकरविदग्धमुखारविन्दां सुलोचनां लोचना-
भ्याम् आलोक्य अप्रवृत्तः, का त्वं पुत्रि ? सा च तं श्री-
भोजभूपालं मुखश्रिया विदित्वा तुष्टा प्राह, नरेन्द्र ! लुब्धक-
बधूः । हर्षसम्भृतो राजा तस्याः पटप्रबन्धानुबन्धेनाह, हस्ते
किमेतत् ? सा चाह फलं, राजाह क्षामं किं ? सा चाह ।

सहजं ब्रवीमि नृपते ! यद्यादरात् श्रूयते ।

गायन्ति त्वदरिप्रियास्तु-तटिनीतीरेषु सिद्धाङ्गना ।

गीतं गानवृणं चरन्ति हरिणास्तेनाभिधं दुर्लभम् ॥

राजा तस्यै प्रत्यक्षरं लक्षं प्रादात् सर्वाभरणान्युत्तार्य
तच्च तुरगं ददौ, ततो गृहमागत्य गवाक्षे उपविष्टः
तत्र चासीनं भोजं दृष्ट्वा राजवर्त्मनि स्थित्वा कश्चिदाह,
देव ! सकलमहीपाल ! आकर्ण्य ।

इतश्चेतश्चाङ्गिर्विघटिततटः सेतुशदरे

धरित्री दुर्लभा बहुलहिमपङ्क्तौ गिरिजाम् ।

इदानीं भिर्बुक्ते कश्चित्पुरगवीराजनविधौ

न जाने यातारस्तत्र च रिपवः केन च पथा ॥

तुष्टो भोजः दत्तानि स्थितस्तेव तस्य वंश्यान् पञ्च गजान्
ददौ, कदाचिद्वाजा मृगशारमयराधीनो हयमरुह्य प्रतस्थे ।

ततो नदीं समुत्तीर्णं शिरस्थारोपितन्धनम् ।

वेषेण ब्राह्मणं ज्ञात्वा राजा पप्रच्छ सत्वरम् ॥

कियत्तानं जलं विप्र !

-----स आह ।

जानुदघ्नं नराधिप !

चमन्कृती राजाह ।

-----ईदृशी किमवस्था ते ?

स आह, — न हि सर्वं भवादृशाः ।

राजा प्राह, कुतूहलात् विद्वन् ! याचस्व कोशाधि-
कारिणं लक्षं दास्यति मद्वचसा, ततो विद्वान्, काष्ठं भूमौ
निक्षिप्य कोशाधिकारिणं गत्वा प्राह, महाराजेन प्रेषि-
तोऽहं लक्षं मे दीयताम् ।

ततः स हसन् आह, विप्र ! भवन्मूर्तिः लक्षं
नार्हति, ततो विषादी स राजानमेत्याह, स पुनर्हसति,
देव ! नार्पयति, राजा कुतूहलादाह, लक्षद्वयं प्रार्थय
दास्यति, पुनरागत्य विप्रः लक्षद्वयं देयमिति राज्ञोक्त-
मित्याह, पुनर्हसति पुनरपि भोजं प्राप्याह, स पापिष्ठो
मां हसति नार्पयति, ततः कुतूहली लीलानिधिर्महीं
शासन् श्रीभोजराजः प्राह, विप्र ! लक्षद्वयं याचस्व अवश्यं
स दास्यति । पुनरेत्य प्राह, राजा मे लक्षद्वयं दापयति

स पुनर्हसति, ततः क्रुद्धो विप्रः पुनरेत्याह, देव ! स
नार्पयत्येव ।

राजन् ! कनकधाराभिस्त्वयि सर्वत्र वर्षति

अभाष्यच्छदसं कृन्ने मयि नायान्ति विन्दवः ।

त्वयि वर्षति पर्जन्ये सर्वे पल्लविता द्रुमाः

अस्माकमकवृक्षाणां पूर्वपत्रेषु संशयः ॥

एकमस्य परमेकमुद्यमं निस्त्वपत्वमपरस्य वस्तुनः ।

नित्यमुष्णमहसा निरस्य ते नित्यमन्यतमसं प्रधावति ॥

ततो राजा प्राह ।

क्रोधं माकुरु महाकथाज्ञत्वा कोशाधिकारणम् ।

लक्ष्मणं गजेन्द्राश्च दशग्राह्या त्वया द्विज ! ॥

ततस्त्वाङ्गरक्षकं प्रेषयति ततः कोशाधिकारी धर्मपत्रे
लिखति ।

लक्षं लक्षं पुनर्लक्षं मत्ताश्च दशदन्तिनः ।

दत्ता भोजिन तुष्टेन जानुदघ्नप्रभाषणात् ॥

ततः सिंहासनमलङ्कुर्वाणौ श्रीभोजनृपतौ द्वारपाल
आगत्य प्राह, राजन् ! कोऽपि शुकदेवनामा कविः दारि-
द्र्याविडम्बितो द्वारि वर्त्तते, राजा बाणं प्राह, पण्डितवर !
सुकवेः तत्त्वं विजानासि, बाणः—देव ! शुकदेवपरि-
ज्ञानसामर्थ्याभिज्ञः कालिदास एव, नान्यः, राजा सुकवे !
सखे कालिदास ! किं विजानासि शुकदेवकविं, आह
कालिदास—देव !

शुकविद्वितयं जाने निखिलेऽपि महीतले ।

भवभूतिः शुकश्चायं वाल्मीकिस्त्रितयो नयः ॥

ततो विद्वद्वृन्दवन्दिता सीता प्राह ।

का काः किं किं न कुर्वन्ति क्रोङ्कारं यत्र यत्र वा ।

शुकएव परं वक्ति नृपहस्तोपलालितः ।

ततो मयूरः प्राह,

अष्टसु नरः किञ्चित् यो ब्रूते राजसंसदि ।

नकेवलमसन्मानं लभते च विडम्बनाम् ॥

देव ! तथाप्युच्यते ।

का सभा ? किं कविज्ञानं ? रसिकाः कवयश्च के ? ।

भोज ! किं नाम ते दानं शुकस्तुष्यति येन सः ? ॥

तथापि भवनद्वारमागतं शुकदेवं सभायामानेतव्यमेव तदा राजा विचारयति शुकदेवसामर्थ्यं श्रुत्वा हर्षविषादयोः पात्रमासीत्, महाकविरवलोकित इति हर्षः अस्मै सत् कविकोटिमुकुटमणये किं नाम देयमिति च विषादः भवतु द्वारपाल ! प्रवेशय । तत आयान्तं शुकदेवं दृष्ट्वा राजा सिंहासनादुदतिष्ठत्, सर्वे पण्डितास्तं शुकदेवं प्रणम्य सविनयमुपवेशयन्ति । स च राजा तं सिंहासने उपवेश्य स्वयं तदाज्योपविष्टः । ततः शुकदेवः प्राह, देव धारानाथ ! श्री विक्रमनरेन्द्रस्य या दानलक्ष्मीः त्वामेव सेवते देव ! मालवेन्द्र एव धन्योनान्ये भूभुजः यस्य ते कालिदासादयो महाकवयः सूचबद्धाः पक्षिण इव निवसन्ति ततः पठति ।

प्रतापभौत्या भोजस्य तपनी मित्रतामगात् ।

श्रीर्वी वाङ्मवतां धत्ते तद्धित् क्षणिकतां गता ॥

राजा तिष्ठ सुकवे ! नापरः श्लोकः पठनीयः ।

सुवर्णकलशं प्रादात् दिव्यमाणिक्यसम्भृतम् ।

भोजः शुकाय सन्तुष्टो दन्तिनश्च चतुःशतम् ॥

इति पुण्यपत्रे लिखित्वा सर्वं दत्त्वा कोशाधिकारौ
शुकं प्रस्थापयामास, राजा स्वदेशं प्रति गतं शुकं ज्ञात्वा तु-
तोष, सा च परिषत् सन्तुष्टा । अन्यदा वर्षाकाले वासुदेवो
नाम कविः कश्चिदागत्य राजानं दृष्टवान्, राजा सुकवे !
पर्जन्यं पठ, ततः कविराह ।

नो चिन्तामणिभिर्न कल्पतरुभिर्नी कामधेन्वादिभि-

र्नोदेवैश्च परोपकारनिरतैः स्थूलैर्न सूक्ष्मैरपि ।

अम्भोदेन निरन्तरं जलभरैस्तामुर्वरां सिञ्चता

धीरेयेण धुरं त्वयाद्य वहतामन्ये जगज्जीवति ॥

राजा लक्षं ददौ कदाचिद्राजानं निरन्तरं दीयमानमा-
लोक्य मुख्यामात्यो वक्तुमशक्नो राज्ञः शयनभवनभित्ती व्य-
क्तान्यक्षराणि लिखितवान् ।

आपदर्थं धनं रक्षेत् ।

राजा शयनादुत्थितो गच्छन् भित्ती तान्यक्षराणि वीक्ष्य
स्वयं द्वितीयं चरणं लिखेत् ।—श्रीमतामापदः कुतः ?

अपरेद्युः अमात्यो द्वितीयं लिखितं दृष्ट्वा स्वयं तृतीयं लिखेत् ।

सा चेदपगतालक्ष्मीः ।

परेद्युः राजा चतुर्थं लिखति । सञ्चिதार्थो विनश्यति ।

ततः मुख्यामात्यः राज्ञः पादयोः पतति । देव ! क्षन्त-
व्योऽयं ममापराधः, अन्यदा धाराधीश्वरमुपरिसौधभूमौ
शयानं मत्वा कश्चिद्विजचौरः खातपातपूर्वं राज्ञः कोशगृहं
प्रविश्य बज्जनि विविधरत्नानि वैदूर्यादीनि हत्वा तानि
तानि परलोकच्छणानि मत्वा तत्रैव वैराग्यमापन्नो विचा-
रयामास ।

यद्यङ्गाः कुष्ठिनश्चान्धाः पङ्कवश्च दरिद्रिणः ।

पूर्वोपार्जितपापस्य फलमश्नन्ति देहिनः ॥

ततो राजा निद्राक्षये दिव्यशयनस्थितो विविधमणिक-
ङ्कणालङ्कृतं दयितवर्गं दर्शनीयमालोक्य गजतुरगरथपदाति-
सामग्रीं च चिन्तयन् राज्यसुखसन्तुष्टः प्रमोदभरादाह ।

चेतोह्वरा युवतयः सुहृदोऽनुकूलाः ।

सद्धान्धवाः प्रणयगर्भगिरश्च भृत्याः ।

बलानि दन्तिनिवहास्तरलास्तुरङ्गाः ॥

इति चरणद्वयं राज्ञोक्तं चतुर्थचरणं राज्ञो मुखान्न निः-
रति, स तदाचारेण श्रुत्वा पूरितम् ।

संमीलने नयनयोर्नहि किञ्चिदस्ति ।

ततः ग्रथितो ग्रन्थः, राजा चौरं वीक्ष्य तस्मै वीरबल-
यमदात्, ततस्तस्करो वीरबलयमादाय ब्राह्मणगृहं गत्वा
शयानं ब्राह्मणमुत्थाप्य तस्मै दत्त्वा प्राह, विप्र ! एतद्राज्ञः
पाणिबलयं बहुमूल्यं अल्पमूल्येन न विक्रीयं ततो ब्राह्मणः

पण्यवीथ्यां तद्विक्रीय दिव्यभूषणानि पट्टदुकूलानि च जग्राह,
ततो राजकीयाः केचन एनं चौरं मन्यमानाः राज्ञो निवे-
दयन्ति ततो राजनिकटे नीतः राजा पृच्छति, विप्र ! धार्थ्यं
पटमपि नास्ति अद्य प्रातरेव दिव्यकुण्डलाभरणपट्टदुकूलानि
कुतः ? विप्रः प्राह ।

भेकैः कोटरशायिभिर्मृतमिव क्षान्तर्गतं कच्छपैः

पाठीनैः पृथुपङ्कपीठलुठनाद्यस्मिन् मुहुर्मूर्च्छितम् ।

तस्मिन् शुष्कसरस्य कालजलदेनागत्य तच्चेष्टितं

यत्राकुम्भनिमग्नवन्यकरिणां यूथैः पयः पीयते ॥

तुष्टो राजा तस्मै वीरवलयं चौरप्रदत्तं निश्चित्य स्वयञ्च
लक्षं ददौ, अन्यदा कोऽपि कवीश्वरः विष्णुाख्यः राजद्वारि-
समागत्य तैः प्रवेशितो राजानं दृष्ट्वा स्वस्तिपूर्वकं प्राह ।

धाराधीशधरा महेन्द्रगणना कौतूहलीयानयं

वेधास्तङ्गणनाञ्चकार झटिकाखण्डेन रेखां दिवि ।

सैवेयं त्रिदशापगा समभवत्त्वत्तुल्यभूमीधरा-

भावात्तु त्यजतिस्म सोऽयमवनीपीठे तुषाराचलः ॥

राजा लोकोत्तरं श्लोकमाकर्ण्य किं देयमिति व्यचिन्तयत्,
तस्मिन् क्षणे तदीयकवित्वमप्रतिद्वन्द्वमाकर्ण्य सोमनाथाख्य-
कवेमुखं विच्छाद्यमभवत् ततः स दौष्ट्याद्राजानं प्राह,
देवासौ सुकविर्भवति परमनेन कदापि वीक्षितास्ति राज-
सभां यतो दारिद्र्यपरिधिरयम् अस्य च जीर्णमपि कौपीनं
नास्ति ततो राजा सोमनाथं प्राह,

निरवद्यानि पद्यानि यद्यनाथस्य का क्षतिः ?

भिक्षुणा कक्षनिक्षिप्तः किमिक्षुर्नोरसो भवेत् ॥

ततः सर्वेभ्यः ताम्बूलं दत्त्वा राजा सभाया उदतिष्ठत्,
ततः सर्वैरप्यन्योऽन्यमित्यभिधायि, अद्य विष्णुकवेः कवित्व-
माकर्ण्य सोमनाथेन सम्यग्दौष्ट्यमकारि, ततः समुत्थिता
विद्वत्परिषत् । ततो विष्णुकविरेकं पद्यं पत्रे लिखित्वा
सोमनाथकविहस्ते दत्त्वा प्रणम्य गन्तुमारभत् अत्र सभायां
त्वमेव चिरं नन्द, ततो वाचयति सोमनाथकविः ।

एतेषु हा ! तरुणमारुतधूयमान—

दावानलैः कबलितेषु महीरुहेषु ।

अम्भो नचेत् जलद ! मुञ्चसि मा विमुञ्च

वज्रं पुनः क्षिपसि निर्दय ! कस्य हेतोः ? ॥

ततः सोमनाथकविः निखिलमपि पट्टदुकूलवित्तहिर-
ण्यमपि तुरङ्गमादिसम्पत्तिं कलत्रवस्त्रावशेषं दत्तवान्,
ततो राजा मृगयारसप्रवृत्तो गच्छन् तं विष्णुकविमालोक्य
व्यचिन्तयत्, मया अस्मै भोजनमपि न प्रदत्तं, मामनादृत्य
अयं सम्पत्तिपूर्णः स्वदेशं प्रति यास्यति, पृच्छामि, विष्णुकवे !
कुतः सम्पत्तिः प्राप्ता ? कविराह, सोमनाथेन राजेन्द्रदेव !
त्वद्गृहभिक्षुणा अद्य शोच्यतमे पूर्णं मयि कल्पद्रुमायितं,
राजा पूर्वं सभायां श्रुतस्य श्लोकस्य अक्षरखच्चं ददौ, सोम-
नाथेन च यावद्वत्तं तावदपि सोमनाथाय दत्तवान्
सोमनाथः प्राह,

किसलयानि कुतः कुसुमानि वा
 क्व च फलानि तथा वनवीरुधाम् ।
 अयमकारणकारुणिकोयदा-
 नतरतीह पयांसि पयोधरः ॥

ततः विष्णुकविः सोमनाथदत्तेन च तुष्टवान् तदा
 मोमन्तकविः प्राह ।

वहति भुवनश्रेणीं शेषः फलाफलकस्थितां
 कमठपतिना मध्येष्टुष्टं सदा स च धार्यते ।
 तमपि कुरुते क्रोड़ाधीनं पयोनिधिरादरात्
 अह ह ? महतां निःसीमानश्चरितविभूतयः ॥

कदाचित् सौधतले राजानमेत्य भृत्यः प्राह, देव !
 अखिलेष्वपि कोशेषु यद्वित्तजातमस्ति तत्सर्वं देवेन कविभ्यो
 दत्तं, परन्तु कोशगृहे धनलेशोऽपि नास्ति कोऽपि कविः
 प्रत्यहं द्वारि तिष्ठति । इतः परं कविर्विद्वान् वा कोऽपि
 राज्ञा न प्राप्यत, इति मुख्यामात्येन देवसन्निधौ विज्ञापनी-
 यमित्युक्तं, राजा कोशस्थं सर्वं दत्तमिति जानन्नपि प्राह,
 अद्य द्वारस्थं कविं प्रवेशय ततो विद्वानागत्य स्वस्तीति
 वदन् प्राह ।

नभसि निरवलम्बे सीदता दीर्घकालं
 त्वदभिमुखविद्युच्छोत्तानचञ्चूपुटेन ।
 जलधर ! जलधारा दूरतस्तावदास्तां
 ध्वनिरपि मधुरस्ते न श्रुता चातकेन ॥

राजा तदाकर्ण्य धिग् जीवितं यद्विहांसः कवयश्च हार-
मागत्य सीदन्दीति तस्मै विप्राय सर्वाण्याभरणान्युत्तार्य
ददौ, ततो राजा कोशाधिकारिणमाह्वय आह, भाण्डारिक !
मुञ्जराजस्य तथा मे पूर्वेषाञ्च ये कोशाः सन्ति तेषां मध्ये
रत्नपूर्णाः कलशाः कुत्र ? ततः काश्मीरदेशान्मुचुकुन्दक
विरागत्य स्वस्त्युक्त्वा प्राह ।

त्वद्यशो जलधौ भोज ! निमज्जनभयादिव ।

सूर्येन्दुबिम्बमिषतो धत्ते कुम्भद्वयं नभः ॥

राजा तस्मै प्रत्यक्षरं लक्षं ददौ, पुनः कविराह ।

आसन् क्षणानि यावन्ति चातकाश्रूणि तेऽम्बुर्दे ।

तावन्तोऽपि त्वयोदारं न मुक्ता जलविन्दवः ॥

ततः राजा तस्मै शततुरगानपि ददौ, ततः भाण्डा-
रिको लिखति ।

मुचुकुन्दाय कवये जात्यानश्चान् शतं ददौ ।

भोजः प्रदत्तलक्षोऽपि तेनासौ याचितः पुनः ॥

ततो राजा सर्वानपि वेश्म प्रेषयित्वान्तर्गच्छति । ततो
राज्ञश्चामरयाहिणी प्राह ।

राजन् ! मुञ्जकुलप्रदीप ! सकलक्षमांपाल ! चूडामणि !

युक्तं सञ्चरणं तवाद्भुतमणिच्छत्रेण रात्रावपि ।

अस्मै माभूत्त्वदनावलोकनवशात् व्रीडाभिनयः ॥

माभूच्छेयमरुन्धती भगवती दुःशीलताभाजनम् ॥

राजा तस्यै प्रत्यक्षरं लक्षं ददौ, अन्यदा कुण्डिन नगरा-
द्रोपालो नाम कविरागत्य स्वस्तिपूर्वकं प्राह ।

त्वच्चित्ते भोज ! निर्यातं हयं त्वणकणायते ।

क्रोधे विरोधिनां सैन्यं प्रसादे कनकीचयः ॥

राजा श्रुत्वापि तुष्टो न दास्यति, राजपुरुषैः सह चर्चां
कुर्वाणस्तिष्ठति, ततः कविः व्यचिन्तयत्, किमु राज्ञा ना-
श्रावि ? । ततः क्षणेन समुन्नतमेवावलीक्य राजानं कविराह ।

हे पाथोद ! यथोक्तं हिमवता दिग्ब्याहता सर्वतो
मन्ये धीर ! तथा करिष्यसि खलु क्षीराब्धितुल्यं सरः ।

किन्त्वेष क्षमते न हि क्षणमपि ग्रीष्मोष्मणा व्याकुलः

पाठीनादिगणस्त्वदेकशरणं स्तद्धर्षं तावत् कियत् ॥

राजा कविहृदयं विज्ञाय गोपालकवे ! दारिद्र्याग्निना
नितान्तं दग्धोऽसीति वदन्, षोडशमणीननर्थान् षोडश-
दन्तीन्द्रांश्च ददौ, एकदा राजा धारानगरे विचरन् कश्चि-
च्छिवालये प्रसुप्तं पुरुषद्वयमपश्यत्, तयोरेको विगतनिद्रो
वक्ति अहो ! ममास्तरासन्न एव कस्त्वम् ? प्रसुप्तोऽसि,
जागर्षि नो वा ? ततस्त्वपर आह, विप्र ! प्रणतोऽस्मि
अहमपि ब्राह्मणपुत्रः त्वामत्र प्रथमरात्रौ शयानं वीक्ष्य
प्रदीप्ते च प्रदीपे कमण्डलूपवीतादिभिर्ब्राह्मणं ज्ञात्वा भव-
दास्तरासन्न एवाहं प्रसुप्तः । इदानीं त्वद्विरमाकर्ण्य
प्रबुद्धोऽस्मि प्रथमः प्राह, वत्स ! यदि त्वं प्रणतोऽसि ततो
दीर्घायुर्भव वद कुत आगम्यते ? किं ते नाम ? अत्र च किं

कार्यं ? द्वितीयः प्राह, विप्र ! भास्कर इति नाम, पश्चिम-
समुद्रतीरे प्रभासतीर्थसमीपे वसतिर्मम ; तत्र भोजस्य वित-
रणं बहुभिः व्यावर्णितं, ततो याचितुमहमागतः । त्वं मम
वृद्धत्वात् पितृकल्पोऽसि, त्वमपि सुपरिचयं वद । स आह-
वत्स ! शाकल्य इति मे नाम, मया एकशिला—नगर्या
आगम्यते भोजं प्रति द्रविणाशया । वत्स ! त्वयानुक्तमपि
दुःखं त्वयि ज्ञायते कीदृशं तद्वद, ततो भास्करः प्राह
तात ! किं ब्रवीमि दुःखम् ।

क्षुत्क्षामाः शिशवः शवा इव मृशं मन्दाशया बान्धवा
लिप्ता जर्जरघर्घरी जतुलवैर्नी मां तथा बाधते ।

गेहिन्यास्तुटितांशुकं घटयितुं कृत्वा सकाकुस्मितं
कुप्यन्तीप्रतिवेश्मलोकगृहिणीसूचिं यथा याचिता ॥

राजा श्रुत्वा सर्वाभरणान्युत्तार्य तस्मै दत्त्वा प्राह,
भास्कर ! सीदन्यतीव ते बालाः झटिति देशं याहि, ततः
शाकल्यः प्राह ।

अत्युद्धृता वसुमती दलितोऽरिवर्गः

क्रीडीकृता बलवता बलिराजलक्ष्मीः ।

एकत्र जन्मनि कृतं यदनेन यूना

जन्मत्रये तदकरोत्युरुषः पुराणः ॥

ततो राजा शाकल्याय लक्षत्रयं दत्तवान् ।

अन्यदा राजा मृगयारसेन विचरन् तत्र पुरः समागत-
हरिण्यां बाणेन विद्धायामपि वित्ताशया कीऽपि कविराह ।

श्रीभोजे मृगयां गतेऽपि सहसा चापे समारोपितं
 ऽप्याकर्णान्तगतेऽपि मुष्टिगलिते बाणेऽङ्गलग्नेऽपि च ।
 स्थानान्नैव पलायितं न चलितं नोत्कम्पितं नोत्प्लुतम्
 मृग्यामदृशगं करोति दयितं कामोऽयमित्याशया ॥
 राजा तस्मै लक्षत्रयं प्रयच्छति ।

अन्यदा सिंहासनमलङ्कृत्वा श्रीभोजनृपती, द्वारपाल
 आगत्य आह देव ! जाह्नवीतीरवासिनी काचन वृद्धब्राह्मणी
 विदुषी द्वारि तिष्ठति, राजा प्रवेशय, तत आगच्छन्तीं
 राजा प्रणमति । सा तं चिरञ्जीवेत्युक्त्वाह ।

भोजप्रतापान्निरपूर्वं एष जागर्त्ति भृशकटकस्थलीषु ।
 यस्मिन् प्रविष्टे रिपुपार्थिवानां तृणानि रोहन्ति गृहाङ्गणेषु ॥
 राजा तस्मै रत्नपूर्णं कलशं प्रयच्छति ततो लिखति
 भाण्डारिकः ।

भोजिन कलशो दत्तः सुवर्णमणिसंभृतः ।

प्रतापस्तुतितुष्टेन वृद्धायै राजसंसाद ॥

अन्यदा दूरदेशादागतः कश्चिच्चोरो राजानं प्राह, देव ।
 सिंहलदेशे मया काचन चामुण्डालये राजकन्या दृष्टा, सा
 च मां दृष्ट्वा मालवदेशदेवस्य महिमानं बहुधा श्रुतं, त्वमपि
 वदेति पप्रच्छ, मया च तस्या देवगुणा व्यावर्णिताः, सा
 चात्यन्ततोषाचन्दनतरोर्निरूपमं गर्भखण्डं दत्त्वा यथा-
 स्थानं प्रपेदे, देवगुणाभिवर्णनप्राप्तं तदेतद्गृहाण, एतत्
 प्रसूतपरिमलभरणे भङ्गा भुजगाश्च समायान्ति राजा

तद्गृहीत्वा तुष्टस्तस्मै लक्षं दत्तवान् ततो दामोदरकविस्त-
न्निषेण राजानं स्तौति ।

श्रीमच्चन्दनवृक्ष ! सन्ति बहवस्तो शाखिनः कानने
येषां सौरभमात्रकं निवसति प्रायेण पुष्पश्रिया ।
प्रत्यङ्गं सुकृतेन तेन शुचिनाख्यातः प्रसिद्धात्मना
यो सौगन्धगुणस्त्वया प्रकटितः कासाविह प्रेक्ष्यते ॥

राजा स्वस्तुतिं बुध्वा लक्षं ददौ ततो द्वारपाल आगत्य
प्राह, देव ! कश्चित् सूत्रधारस्त्वौ द्वारि वर्तते राजा प्रवेशय
ततः सा गत्य राजानं प्रणिपत्याह ।

बलिः पातालनिलयोऽधः कृतश्चित्तमत्र किम् ? ।

अधःकृतो दिवस्थोऽपि चित्रं कल्पद्रुमस्त्वया ॥

राजा तस्यै प्रत्यक्षरं लक्षं ददौ ततः कदाचिन् मृगया-
परिश्रान्तः राजा कश्चित् सहकारतरो रधस्तात्तिष्ठतिस्म तत्र
मल्लिनाथाख्य कविरागत्य प्राह ।

शाखाः शतशतवितताः सन्ति कियन्तो न कानने तरवः ।

परिमलभरमिलदलिकुलदलितदलाः शाखिनो विरलाः ॥

ततो राजा तस्मै हस्तवलयं ददौ । तत्रैव आसीने राज्ञि को-
ऽपि विद्वानागत्य स्वस्तीत्युक्त्वा प्राह, राजन् ! काशीदेशमारभ्य
तीर्थयात्रया परिभ्राभ्यते क्षीणदेशवासिना मया । राजा—
भवादृशानां तीर्थवासिनां दर्शनात् कृतार्थोऽस्मि । स आह,
वयं मान्विकाश्च, राजा—विप्रेषु सर्वं सन्भाव्यते ; राजा—
पुनः प्राह, विप्र ! मन्त्रविद्यया यथा परलोके फलप्राप्तिः तथा

किमिह लोकेऽप्यस्ति ? विप्रः—राजन् ! सरस्वतीचरणारा-
धनाद्विद्यावामिर्विश्वविदिता, परं धनावामिर्भाग्याधीना ।

गुणाः खलु गुणा एव न गुणा भूतिहेतवः ।

धनसञ्चयकर्तृणि भाग्यानि पृथगेव हि ॥

देव ! विद्यागुणा एव लोकानां प्रतिष्ठायै भवन्ति न तु
केवलं सम्यदः । देव !

आत्मायत्ते गुणग्रामे नैर्गुण्यं वचनीयता ।

देवायत्तेषु वित्तेषु पुंसां का नाम वाच्यता ॥

देव ! मन्त्राराधनेनाप्रतिहता शक्तिः स्यात् । देव ! एवं कुतू-
हलं, मया यस्य शिरसि करो निधीयते स सरस्वतीप्रसादेन
अस्खलितविद्याप्रसारः स्यात्, राजा प्राह, सुमते ! महती
देवताशक्तिः, ततो राजा कामपि दासी माकार्थं विप्रं प्राह,
द्विजवर ! अस्या वेश्यायाः शिरसि करन्निधेहि, विप्रस्तस्याः
शिरसि करं निधाय तां प्राह, देवि ! यद्राजाज्ञापयति तद्वद
ततो दासी प्राह, देव ! अहमद्यसमस्तवाङ्मयजातं हस्तामल
कवत्पश्यामि देव ! आदिश किं वर्णयामि ? ततो राजा पुरः
खड्गं वीक्ष्य प्राह, खड्गं मे व्यावर्णयेति । दासी प्राह ।

धाराधर ! स्वदसिरेष नरेन्द्र ! चित्रं

वर्षन्ति वैरिवनिताजनलोचनानि ॥

कोशेन सन्ततमसङ्गतिराहवेऽस्य ।

दारिद्र्यमभ्युदयति प्रति पार्थिवानाम् ॥

राजा तस्यै रत्नकलशाननर्थान् पञ्च ददौ । ततस्तस्मिन्

क्षणी कुतश्चित् पञ्च कवयः समाजग्नौ । तानवलोक्य
ईषद्विच्छायमुखं राजानं दृष्ट्वा महेश्वरकविः हृत्तमिषेणाह ।

किं जातोऽसि चतुष्पथे ? घनतरच्छायोऽसि किं च्छायया ?
हृन्नश्नेत् फलितोऽसि किं फलभरैः ? पूर्णोऽसि किं
मुनृतैः ? ।

हे सद्वृत्त ! सहस्र सम्प्रति चिरं शाखा शिखाकर्षण—

क्षोभामोढनभञ्जनानि जनतःस्वैरेव दुश्चेष्टितैः ॥

ततो राजा तस्मै लक्षं ददौ ततस्ते द्विजवराः पृथक् पृथक्
गाभीवचनमुदीर्य यथाक्रमं राजाज्ञया कम्बल उपविश्य
मङ्गलं चक्रुः । ततः एकः पठति ।

कूर्मः पातालगङ्गापयसि विहरतां तत्तटीरूढमुक्ता
मादत्ता मादिपोत्री शिथिलयतु फणमण्डलं कण्डलीन्द्रः ।
दिङ्मातङ्गा मृणालीकवलनकलनां कुर्वतां पर्वतेन्द्राः
सर्वे स्वैरं चरन्तु त्वयि वहति विभो ! भोज ! देवीं धरित्रीम् ॥

राजा चमत्कृतः तस्मै शताश्वान् ददौ ततो भाण्डारिकी
लिखति ।

क्रीडोद्याने नरेन्द्रेण शतमश्वान् मनोजवाः ।

प्रदत्ताः कामदेवाय सहकारतरोरधः ॥

ततः कदाचिद्भोजो विचारयति स्म, मत्सदृशो वदान्यः
काऽपि नास्तीति, तद्वत् विदित्वा मुख्यामात्यो विक्रमार्कस्य
पुण्यपत्रं भोजाय प्रदर्शयामास, भोजस्तत्र पत्रे किञ्चित्
प्रस्तावमपश्यत् । तथाहि विक्रमार्कः पिपासया ग्राह ।

स्वच्छं सज्जनचित्तवत्सुतरं दीनार्त्तिवच्छीतलं
 पुत्रालिङ्गनवत्तथैव मधुरं तदाल्यसञ्चल्पवत् ।
 एनौ-शोरलवङ्गचन्दनलसत् कर्पूरकस्तूरिका-
 जातीपाटलिकेतकैः सुरभितं पानीयमानीयताम् ॥

ततो मागधः प्राह,

वक्त्राभोजे सरस्वत्यभिवसति सदाश्रील एवाधरस्ते
 बाहुः काकुत्स्थवीर्यस्युतिकरणपटुर्दक्षिणस्ते समुद्रः ।
 वाहिन्यः पार्श्वमेताः कथमपि भवतो नैव मुञ्चत्यभीक्ष्णं
 स्वच्छे चित्ते कुतोऽभूत्, कथय नरपते ! तेऽम्बुपानाभिलाषः ? ॥

ततो विक्रमार्कः प्राह, तथाहि ।

अष्टौ हाटककोटय स्त्रिनवतिमुक्ताफलानां तुलाः
 पञ्चाशन्मधुगन्धमत्तमधुपाः क्रीधोद्धृताः सिन्धुराः ।
 अश्वानामयुतं प्रपञ्च चतुरं वाराङ्गनानां शतं
 दत्तं पाङ्गुनृपेण यौतुकमिदं वैतालिकायार्थताम् ॥

ततो भोजः प्रथमत एव अद्भुतं विक्रमार्कचरित्रं
 दृष्ट्वा निजगर्वं तत्याज, ततः कदाचिद्वारानगरे रात्रौ
 विचरन् राजा केचन देवालये शीतालुं ब्राह्मणमित्यं
 पठन्तमवलीक्य स्थितः ।

शीतेनाधुषितस्य माघत्रलवच्चिन्तार्णवे मज्जतः
 शान्ताग्नेः स्फुटिताधरस्त्रधमतः क्षुत्क्षामकुक्षेर्मम ।
 निद्रा काप्यवमानिते वदयिता संत्यज्य दूरङ्गता
 सत्पात्रप्रतिपादितेव कमला नो हीयते शर्वरी ॥

इति श्रुत्वा राजा प्रातः तमाह्वय पप्रच्छ विप्र ! पूर्वद्युः
रात्रौ त्वया दारुणः शीतभारः कथं सोढः ? विप्र आह ।

रात्रौ जानुर्दिवा भानुः कृशानुः सन्ध्योर्द्वयो ।

एवं शीतो मया नीत्तेजानु भानु कृशानुभिः ॥

राजा तस्मै सुवर्णकलशत्रयं प्रादात् ततः कविः
राजानं स्तौति ।

धारयित्वा त्वयात्मानं महात्यागधनाधुना ।

मोचिता बलिकर्णाद्याः स्वयंशो गुप्तकर्मणः ॥

राजा तस्मै लक्षं ददौ एकदा क्रीडोद्यानपाल आगत्य
एकमिच्छुदण्डं राज्ञः पुरो मुमोच तं राजा करे गृहीतवान्
ततो मयूरकविः नितान्तपरिचयवशात् आत्मानि राज्ञा
कृतामवज्ञां मनसि निधाय इच्छुमिषेणाह ।

कान्तोऽसि नित्यमधुरोऽसि रसाकुलोऽसि

किञ्चासिवच्च शरकार्मुकमद्वितीयम् ।

इच्छो तवास्ति सकलं परमेकमूनं

यत्सेवितो भजसि नीरसतां क्रमेण ॥

राजा कविहृदयं ज्ञात्वा मयूरं सम्मानितवान् । ततः
कदाचिद्रात्रौ सौधोपरि क्रीडापरो राजा शशाङ्कमालोक्य
प्राह ।

यदेतच्चन्द्रीन्तर्जलदलवलीलां वितनुते ।

तदाचष्टे लोकः शशक इति नो मां प्रति तथा ॥

ततश्चाधोभूमौ सौधान्तरप्रविष्टः कश्चिच्चोर आह ।

अहं त्विन्दुं मन्ये त्वदरिविरहाक्रान्ततरुणी—

कटाक्षोक्तापातव्रणकणकलङ्काङ्किततनुम् ॥

राजा तत् श्रुत्वा प्राह, अहो ! महाभाग ! कस्त्वमर्द्धरात्रे
कोशगृहमध्ये तिष्ठसीति, स आह देव ! अभयं नो देहीति,
राजा तथेति, ततो राजानं स चोरः प्रणम्य स्ववृत्तान्तमकथ-
यत्, तुष्टो राजा चोराय दशकोटिः सुवर्णस्थाष्टौ मत्तान्
गजेन्द्रांश्च ददौ ततः कोशाधिकारी धर्मपत्ने लिखति ।

तदस्मै चोराय प्रतिनियतमृत्युप्रतिभिये

प्रभुः प्रीतः प्रादादुपरितनपाद्वयकृते ।

सुवर्णानां कोटीर्दशदशनकोटिस्तगिरीन्

गजेन्द्रानप्यष्टौ मदमुदितकूजम्भुलिहः ॥

ततः कदाचित् द्वारपाल आगत्य प्राह, देव ! कौपीना
वशेषो विद्वान् द्वारिवर्त्तत इति, राजा प्रवेशयेति, ततः
प्रविष्टः स कविर्भोजमालोक्य, अद्य मे दारिद्र्यानाशो भविष्य-
तीति मत्वा तुष्टो हर्षाश्रूणि सुमीच, राजा तमालोक्य
प्राह, कवे ! किं रोदिषीति ततः कविराह, राजन् !
आकर्णय मदगृहस्थितिम् ।

अये लाजा उच्चैः पथिवचनमाकर्ण्य गृहिणी

शिषोः कर्णौ यत्नात् सुपिहितवती दीनवदना ।

मयि क्षीणोपाये यदक्ततदृशावशुबहुले

तदन्तः शल्यं मे त्वससि पुनरुद्धर्त्तुमुचितः ॥

राजा शिव शिव कृष्ण कृष्णेत्युदीरयन्, प्रत्यक्षरलक्षं

दत्त्वा प्राह, सुकवे ! त्वरितं गच्छ गेहं, त्वद्गृहिणी खिन्ना-
भृदिति । ततः कदाचिन्मृगयापरिश्रान्तो राजा कस्यचि-
न्महावृक्षस्य छायामाश्रित्य तिष्ठति स्म । तत्र शान्भवदेवो
नाम कविः कश्चिदागत्य राजानं वृक्षमिषेणाह ।

आमोदैर्मरुतो, मृगाः किसलयोक्तासै, स्वचातापसाः,
पुष्पैः षट्चरणाः, फलैः शकुनयो, घर्मादितश्छायया ।
स्कन्धैःगन्धगजास्त्वयेव विहिताः सर्वे कृतार्थास्ततः
त्वं विश्वोपकृतिक्षमोऽसि भवता भग्नापदोऽन्ये दुमाः ॥

किञ्च ।

अविदितगुणापि सत्कविभणितिः कर्णे वमति हि मधुधाराम् ।
अनधिगतपरिमलापि च हरति दृशं मालतीमाला ॥

ताभ्यां श्लोकाभ्यां चमत्कृतो राजा प्रत्यक्षरं लक्षं ददौ,
अन्यदा श्रीभोजः श्रीमहेश्वरं नन्तुं शिवालयमभ्यगात् । तदा
कोऽपि ब्राह्मणो राजानं शिवसन्निधौ प्राह, देव !

अर्धं दानववैरिणा, गिरिजयाप्यर्धं शिवस्याहृतं,
देवेत्यं जगतीतले पुरहाराभावे समुन्मीलति ।

गङ्गासागरमम्बरं शशिकला नागाधिपः क्ष्मातलं

९/सर्वज्ञत्वमद्दीश्वरत्वमगम त्वां मां तु भिक्षाटनम् ॥

राजा अक्षरलक्षं ददौ, ततः कदाचित्द्वारपाल आगत्य
प्राह, देव ! कोऽपि विद्वान् द्वारि तिष्ठतीति । राजा
प्रवेशयेति, ततः प्रविष्टो विद्वान् पठति ।

क्षणमप्यनुगृह्णाति यं दृष्टिस्तेऽनुरागिणी ।

ईर्थयेव त्यजत्याशु तं नरेन्द्र ! दरिद्रता ॥

राजा लक्षं ददौ, पुनरपि पठति कविः ।

केचिन्मूलाकूलाशाः कतिचिदपि पुनस्कन्धसम्बन्धभाजः

क्वायां केचित् प्रपन्नाः प्रपदमपि परे पल्लवानुन्नयन्ति ।

अन्ये पुष्पाणि पाणौ दधति तदपरे गन्धमात्रस्य पात्रं
वाग्वत्याः किन्तु मूढाः फलमहह ! न हि द्रष्टुमप्युत्सहन्ते ॥

एतदाकर्ण्य बाणः प्राह ।

परिच्छिन्नस्वादोऽसृतगुडमधुक्षौद्रपयसां

कदाचिच्चाभ्यासाद्भजति ननु वैरस्यमधिकम् ।

प्रियाविम्बोष्टे वा रुचिरकविवाक्येऽप्यनवधि

नवानन्दः कोऽपि स्फुरति तु रसोऽसौ निरुपमः ॥

ततो राजा लक्षं दत्तवान् । ततः कदाचित् सिंहासन-
मलङ्कुर्वाणौ श्रीभोजे द्वारपाल आगत्य प्राह, देव ! वारा-
णसीदेशादागतः कोऽपि भवभूतिर्नाम कविः द्वारि तिष्ठ-
तीति । राजा प्राह, प्रवेशयेति, ततः प्रविष्टः सोऽपि सभा-
मगात् । ततः सभ्याः सर्वे तदागमनेन तुष्टा अभूवन् ।
राजा च भवभूतिं प्रेक्ष्य प्रणमतिस्म । स च स्वस्तीत्युक्त्वा
तदाज्ञयोपविष्टः । भवभूतिः प्राह, देव !

नानीयन्ते मधुनि मधुपाः पारिजातप्रसूनैः

नाभ्यर्थ्यन्ते तुहिनरूपिणश्चन्द्रिकायां चकीराः ।

अस्मद्वाङ्माधुरिमधुरमापद्य पूर्ववताराः

सोल्हासाः स्युःस्वयमिह बधाः किं मुधाभ्यर्थनाभिः ॥

नास्माकं शिविका न क्वापिकटकाद्यालङ्घ्यासत्क्रिया
नीतुङ्गस्तुरगी नकश्चिदनुगी नैवाम्बरं सुन्दरम् ।
किं तु क्ष्मातलवर्त्यशेषविदुषां साहित्यविद्याजुषाम्
चेतस्तीक्ष्णकरी शिरीनतिकरी विद्यानवद्यास्ति नः ॥

इत्याकर्ण्य बाणपण्डितपुत्रः प्राह, आः पाप !
धराधीशसभायामहङ्कारं मा कृथाः । ५० + ५० = १००

निश्वासोऽपि न निर्याति बाणे हृदयवर्त्मनि ।

किं पुनः प्रकटाटोपपदवद्वा सरस्वती ? ॥

ततो भवभूतिः पराभवमसहमानः प्राह ।

हठादाकृष्टानां कतिपयपदानां रचयिता

जनः स्रग्दालुश्चेदहह ! कविना वश्यवचसा ।

भवेदद्य श्लोका किमिह बहुना पापिनि कलौ

घटानां निर्मातुस्त्रिभुवनविधातुश्च कलहः ॥ पुनराह,

कालिदासकवेर्वाणी कदाचिन्मद्गिरा सह ।

कलयत्यर्थसाम्यं चेद्वीताभीता पदे पदे ॥

ततः कालिदासः प्राह, सखे भवभूते ! महाकविरसि
अत्र किमु वक्तव्यम् ।

एषा धारेन्द्रपरिषन्महापण्डितमण्डिता ।

आवयोरन्तरं वेत्ति राजा वा शिवसन्निभः ॥

तच्छ्रुत्वा राजा प्राह, युवाभ्यां रत्यन्तो वर्णनीय
इति । भवभूतिः—

मुक्ताभूषणमिन्दुविस्वमजनि व्याकीर्णतारं नभः

स्मारं चाश्रमपेतचापलमभूदिन्दीवरेमुद्रिते ।

व्यालीनं कलकण्ठमन्दरणितं मन्दानिलैर्मन्दितं

निष्पन्दस्तवका च चम्पकलता साधून्जाने ततः ॥

ततः कालिदासः प्राह ।

खिन्नं मण्डलमैन्दवं विलुलितस्रग्भारनदन्तमः

प्रागेवप्रथमानकैतकशिखालीलायितं सुस्मितं ।

शान्तं कुण्डलताण्डवं कुवलयद्वन्द्वं तिरोमीलितं

वीतं विद्रुमसीत्कृतं न हि ततो जाने किमासीदिति ॥

राजा कालिदासं प्राह, सुकवे ! भवभूतिना सह साम्यं तव न वक्तव्यम् । भवभूतिराह देव ! किमिति वारयसि ? राजा—सर्वप्रकारेण कविरुसि । ततो बाणः प्राह, राजन् ! भवभूतिः कविः कालिदासो वा ?—वक्तव्यः राजा—बाणकवे ! भवभूतिः कविर्न, किं तु पार्वत्याः कश्चिदवनौ पुरुषावतार एव । ततो भवभूतिराह देव ! किमत्र प्राशस्त्यश्नाति ? राजा प्राह, भवभूते ! किमु वक्तव्यम् प्राशस्त्यं कालिदासश्लोके, यतः कैतकशिखालीलायितं सुस्मितमिति पठितम् । ततो भवभूतिराह देव ! पक्षपातेन वदसीति । ततः कालिदासः प्राह, देव ! अपख्याति मां भूत् भुवनेश्वरीदेवालयं गत्वा, तत्सन्निधौ तां पुरस्कृत्य धरायां शोधनीयं त्वया । ततो भोजः सर्व्वकविवृन्दपरिहृतः सन् भुवनेश्वरीदेवालयं प्राप्य, तत्र तत्सन्निधौ भवभूतिहस्ते

धरां दत्वा श्लोकद्वयञ्च तुल्यपत्रद्वये लिखित्वा तुलायां सुमीच ।
ततो भवभूतिभागे लघुत्वोद्भूतां द्रष्टुं प्रति ज्ञात्वा, देवी
भक्तपराधीना, सदसि तत् परिभवो मा भूदिति स्वावतंसक-
ल्हारमकरन्दं वामकरनखाग्रेण गृहीत्वा, भवभूतिपत्रे
चिक्षेप, ततः कालिदासः प्राह ।

अहो मे सौभाग्यं मम च भवभूतेश्च कृणितम् ७/
धरायामारोप्य, प्रतिफलति तस्यां लघिमनि ।
गिरां देवी सद्यः श्रुतिकलितकल्हारकलिका
मधूलीमाधुर्यं क्षिपति परिपूर्यै भगवती ॥

ततः कालिदासः पादयोः पतति, भवभूतिः राजानञ्च
विशेषज्ञं मनुतेस्म । ततो राजा भवभूतिकवये शतमत्त-
गजान् ददौ । अन्यदा राजा धारानगरे रात्रावेकाकी
विचरन् काञ्चनस्त्रैरिणीं सङ्केतं गच्छन्तीं दृष्ट्वा पप्रच्छ देवि !
का त्वमेकाकिनी मध्यरात्रौ क्व गच्छसीति । ततश्चतुरा
स्त्रैरिणी सा तं रात्रौ विचरन्तं श्रीभोजं निश्चित्य प्राह ।

त्वत्तोऽपि विषमो राजन् ! विषमेषुः क्षमापते ।

शासनं यस्य रुद्राद्या दासवन्धूभिः कुर्वते ॥

ततस्तुष्टो राजा दीर्घादादाय अङ्गदं वलयञ्च तस्यै
दत्तवान् । सा च यथास्थानं प्राप । ततो वर्त्मनि गच्छन्
क्वचित् गृहे एकाकिनीं रुदन्तीं नारीं दृष्ट्वा, किमर्थमर्धरात्रौ
रोदिति, किं दुःखमेतस्या इति विचारयितुमेकमङ्गरक्षकं

प्राहिणीत् । ततोऽङ्गरक्षकः पुनरागत्य प्राह देव ! मया
पृष्टा यदाह तत् शृणु ।

वृद्धो मत्पतिरेवमञ्चकगतः स्थूणावशेषं गृहम्
कालोऽयं जलदागमः, कुशलिनी वत्सस्य वार्तापि न ।
यत्नात् सञ्चिततैलविन्दुवटका भग्नेति पर्याकुला
दृष्ट्वा गर्भभरालसां निजबधूंश्चयूश्चिरं रोदिति ॥

ततः कृपावारिधिः क्षौणीपालः तस्मै लक्षं ददौ, अन्यदा
कोङ्कणदेशवासी विप्रः राज्ञे सस्तीत्युक्ता प्राह ।

शुक्तिद्वयपुटे भोजयशोऽश्वौ तव रोदसी ।

मन्ये तदुद्भवं मुक्ताफलं शीतांशुमण्डलम् ॥

राजा तस्मै लक्षं ददौ, अन्यदा काश्मीरदेशात् कोऽपि
कौपीनावशेषो राजनिकटस्थकवीन् कनकमार्णिक्यपट्टदुकूला-
लङ्घितान् अवलोक्य राजानं प्राह,

नो पाणीवरकङ्कणकणयती नो कर्णयोः कुण्डले
क्षुब्धत्क्षीरधिदुग्धसुग्धमहसी नो वाससी भूषणम् ।
दन्तस्तम्भविकासिका न शिविका न श्वोऽपि विश्वोन्नतैर्-
राजन् ! राजसभासुभाषितकलाकौशल्यमेवास्ति नः ॥

ततस्तस्मै राजा लक्षं ददौ, अन्यदा राजा रात्रौ चन्द्र-
मण्डलं दृष्ट्वा तदन्तस्थकलङ्कं वर्णयतिस्म ।

अङ्गं केऽपि शश तथा जलनिधेः पङ्कं परे मेनिरेव
सारङ्गं कतिचिच्च सञ्ज्ञगदिरे भूच्छायमैच्छन् परे ॥

इति राजा पूर्वार्द्धं लिखित्वा कालिदासहस्ते ददौ,
ततः स तस्मिन्नेव क्षणे उत्तरार्द्धं लिखति कविः ।

इन्दौ यद्वलितेन्द्रनीलशकलश्यामं दरीन्दृश्यते ।

तत्सान्द्रं निशिपीतमन्यतमसं कुचिस्थमाचक्ष्महे ॥ ७४४ ॥

राजा प्रत्यक्षरलक्षमुत्तरार्द्धं दत्तवान् । ततः राजा

कालिदासकवितापद्धतिं वीक्ष्य चमत्कृतः पुनराह,
सखे ! अकलङ्गं चन्द्रमसं व्यावर्णयेति, ततः कविः पठति ।

लक्ष्मीक्रीडातडागोऽतिधवलगृहं दर्पणो दिग्बधूनां

पुष्पं श्यामालतायास्त्रिभुवनजयिनो मन्मथस्यातपत्रम् ।

पिण्डीभूतं हरस्य स्मितममरधुनीपुण्डरीकं मृगाङ्गी

ज्योत्स्नापीयूषवापी जयति सितवृषस्तारकागोलकस्य ॥

राजा पुनः प्रत्यक्षरलक्षं ददौ, एकदा कश्चित् दूर-
देशादागतः वीणकविराह,

तर्कव्याकरणाध्वनीनधिषणो नाहं न साहित्यवित्

नो जानामि विचित्रवाक्यरचनाचातुर्यमत्यद्भुतम् ।

देवी कापि विरिञ्चिवल्लभसुतापाणिस्थवीणाकल-

क्षाणाभिन्नरवं तथापि किमपि ब्रूते मुखस्था मम ॥

राजा तस्मै लक्षं ददौ, बाणः तस्य सुललितप्रबन्धं
श्रुत्वा प्राह, देव !

मातङ्गीमिव माधुरीं ध्वनिविटो मेव मृदुमन्युत्तमाम्

व्यत्यतिं कुलकन्यकामिव रसोन्मत्ता न पश्यन्त्यमी ।

कस्तूरीघनसारसौरभसुहृत् व्युत्पत्तिमाधुर्ययो-
र्योगः कर्णरसायनं सुकृतिनः कस्यापि सम्पद्यते ॥

अन्यदा राजा सीतां प्रातः प्राह, देवि ! प्रभातं व्याव-
र्णयेति सीता प्राह,

विरलविरला स्थूलास्ताराः कलाविव सज्जना
मन इव मुनेः सर्वत्रैव प्रसन्नमभून्नभः ।

अपसरति ध्वान्तं चित्तात् सतामिव दुर्जनः
व्रजति च निशा क्षिप्रं लक्ष्मीर्निरुद्यमादिव ॥

राजा लक्ष्मं दत्त्वा कालिदासं प्राह, सखे ! सुकवे !
त्वमपि प्रभातं व्यावर्णयेति, कालिदासः ॥

अभूत् पिङ्गा प्राची रसपतिरिव प्राश्यकनको
गतश्छायश्चन्द्रो वुधजन इव ग्राम्यसदसि ।

क्षणात् क्षीणास्तारा नृपतय इवानुद्यमपरा
न दीपा राजन्ते विनयरहितानामिव गुणाः ॥

राजा तस्मै प्रत्यक्षर-लक्ष्मं ददौ, अन्यदा हारपाल
आगत्य प्राह, देव ! कापि मालाकारपत्नी द्वारि तिष्ठ-
तीति । राजा प्रवेशयेति, ततः प्रवेशिता सा च नमस्कृत्य
पठति,

समुन्नतघनस्तनस्तवकचुम्बितं वीफल-
क्षणम्भुरवीण्या विवुधलोकलोलभ्रुवा ।
त्वदीयमुपग्रीयते हरकिरीटकोटिस्फुर-
त्तुषारकरकन्दलीकिरणपूरगौरं यशः ॥

राजा अहो ! महती पदपङ्क्तिरिति तस्याः प्रत्यक्षरलक्षं ददौ । अन्यदा रात्रौ राजा धारानगरे विचरन्, कस्यचित् गृहे कामपि कामिनीमुखलपरायणां ददर्श । राजा तां तरुणीं पूर्णचन्द्राननां सुकुमाराङ्गीं बिलोक्य तत्करस्थं मुसलं प्राह, हे मुसल ! एतस्याः करपल्लवस्पर्शेनापि त्वयि किशलयं नासीत् । तर्हि सर्वथा काष्ठमेव त्वमिति । ततो राजा एकं चरणं पठतिस्म ।

मुसल ! किसलयन्ते तत्क्षणाद्यन्न जातम् ।

ततो राजा प्रातः सभायां समागतं कालिदासं वीक्ष्य,
मुसल ! किशलयन्ते तत्क्षणाद्यन्न जातम्, इति पठित्वा
सुकवे ! त्वं ! चरणत्रयं पठेत्युवाच, ततः कालिदासः प्राह,

जगति विदितमेतद् काष्ठमेवासि नूनं
तदपि च किल सत्यं कानने वर्द्धितोऽसि ।

नवकुवलयनेत्रौपाणिसङ्गोत्सवेऽस्मिन्

मुसल ! किसयन्ते तत्क्षणाद्यन्न जातम् ॥

ततः राजा चरणत्रयस्य प्रत्यक्षरं लक्षं ददौ, अन्यदा राजा दीर्घकालं जलकेलिं विधाय परिश्रान्तस्तत्तीरस्थ-
वटविटपिच्छायायां निषण्णः, तत्र कश्चित् कवि रागत्य
प्राह ।

छन्नं सैन्यरजोभरेण भवतः श्रीभोजदेव क्षमा

रक्षा दक्षिणदक्षिणक्षितिपतिः प्रेक्ष्यान्तरीक्षं क्षणात् ।

निःशङ्को निरपत्रपो निरनुगो निर्वान्धवोनिःसुहृत्
निस्त्रीको निरयुत्यको निरनुजोनिर्हाटको निर्गतः ॥

किञ्च । अकाण्डधृतमानसव्यवसितोत्सवैस्सारसै-

रकाण्डपटुताण्डवैरपि शिखण्डिनां मण्डलैः ।

दिशस्समवलोकिताः सरसनिर्भरप्रोक्षसत्

भवत्पृथ्वरुथिनी रजनिभूरजश्यामलाः ॥

ततो राजा लक्ष्म्यं ददौ ; तदानीमेव तस्य शाखाया
मेकं काकं रटन्तं प्रेक्ष्य, कोकिलञ्चान्यशाखायां कूजन्तं
वोच्य, देवजयनामा कविराह ।

नो चारू चरणी न चापि चतुरा चञ्चूर्न वाच्यं वचो

नो लीलाचतुरा गतिर्न च शुचिः पक्षग्रहोऽयं तव ।

क्रूरक्रेड्ढृतिनिर्भरां गिरमिहस्थाने दृष्ट्वैवोद्गिरन्

मूर्खध्वाञ्च ! न लज्जसे ? ऽप्यसदृशं पाण्डित्यमुन्नाटयन् ॥

ततः एनां देवजयकविना काकमिषेण विरचितां स्व-
गर्हणां मन्यमानस्तत्स्पृक्षालुः हरिशर्मा नाम कविः कोपे-
नेर्थापूर्वं प्राह ।

तुल्यवर्णच्छदैः कृष्णः कोकिलैः सह सङ्गतः ।

केन वा ख्यायते काकः स्वयं यदि न भाषते ॥

ततो राजा तयोः हरिशर्मादेवजययो अन्योऽन्यवैरं
ज्ञात्वा, मिथ आलिङ्गनादिवस्त्रालङ्कारादिदानेन च मितत्वं
व्यधात् । अन्यदा राजा यानमारुह्य गच्छन् वर्त्मनि कञ्चि-
त्तपोनिधिं दृष्ट्वा तं प्राह, भवादृशानां दर्शनं भाग्यायत्तम् ।

भवतां क्व स्थितिः ? भोजनार्थं के वा प्रार्थन्त इति ? । ततः
स राजवचनमाकर्ण्य तपोनिधिः आह ।

फलं स्वेच्छालभ्यं प्रतिवनमखेदं क्षितिरुहां
पयः स्थाने स्थाने शिशिरमधुरं पुण्यसरिताम् ।
मृदुस्पर्शा शय्या सुललितलतापल्लवमयी
सहन्ते सन्तापं तदपि धनिनां द्वारि कृपणाः ॥

राजन् ! वयं कमपि नाभ्यर्धयामः न गृह्णीमश्चेति ।
राजा तुष्टो नमति । तत उत्तरदेशादागत्य कश्चिद्राजानं
स्वस्तीत्याह, तच्च राजा पृच्छति विद्वन् ! कुत्र ते स्थिति
रिति ? विद्वानाह,

यत्रासु निन्द्यत्यमृतम् अन्यजाश्च सुरेश्वरान् ।
चिन्तामणिश्च पाषाणं तत्र नो वसतिः प्रभो ! ॥

तदा राजा लक्षं दत्त्वा प्राह, काशीदेशे का विशेष-
वार्त्तेति । स आह देव ! इदानीं काचिद्भुतवार्त्ता तत्र
लोकमुखेन श्रुता 'देवा दुःखेन दीना, इति । राजा देवानां
कुतो दुःखं ? विद्वन् ! स चाह,

निवासः क्वाद्य नो दत्तो भोजेन कनकाचलः ।
इतिव्यग्रधियो देवा भोज ! वार्त्तेतिनूतना ॥

ततो राजा कुतहलीक्या तुष्टः सन् तस्मै पुनः
लक्षं ददौ । ततो द्वारपालः प्राह, देव ! श्रीशैलादागतः
कश्चिद्विद्वान् ब्रह्मचर्यनिष्ठः द्वारि वर्त्तत इति । राजा प्रवे-
श्येत्याह । तत आगत्य ब्रह्मचारौ चिरं जीवेति वदति ।

राजा तं पृच्छति ब्रह्मन् ! बाल्य एव कलिकालाननुरूपं किं नाम व्रतं ते ? अन्वहमुपवासेन क्लृप्तोऽसि, कस्यचित् ब्राह्मणस्य कन्यां तुभ्यं दापयिष्यामि, त्वच्चेद्गृहस्थधर्ममङ्गी-
करिष्यसीति । ब्रह्मचारी प्राह देव ! त्वमीश्वरस्त्वया किम-
साध्यम् ?

सारङ्गाः सुहृदो, गृहं गिरिगुहा, शान्तिः प्रिया गेहिनी,
वृत्तिर्वन्यलताफलै, निर्वसनं श्रेष्ठं तरूणां त्वचः ।

त्वद्गगनामृतपूरमग्नमनसां येषामियं निर्वृति-

स्तेषामिन्दुकलावतंसयमिनां मोक्षेऽपि नो न स्पृहाः ॥

राजा उत्थाय पादयोः पतति, आह च ब्रह्मन् ! मया किं कर्तव्यमिति । स आह देव ! वयं काशीं जिगमिषवः तत एकं विधेहि ये त्वत्सदने पण्डितवराः तान् सर्वानपि सपत्नीकान् काशीं प्रति प्रेषय । ततोऽहं गोष्ठीवृत्तः काशीं गमिष्यामीति । राजा तथा चक्रे । ततः सर्वे पण्डितवरा-
स्तदाज्ञया प्रस्थिताः, कालिदास एको न गच्छतिस्म, तदा राजा कालिदासं प्राह, सुकवे ! त्वं कुतो न गतोऽसीति ? । ततः कालिदासो राजानं प्राह, देव ! सर्वज्ञोऽसि ।

ते यान्ति तीर्थेषु बुधा ये शम्भोर्दूरवर्तिनः ।

यस्य गौरीश्वरश्चित्ते तीर्थं भोज ! परं हि तत् ॥

ततो विद्वत्सु काशीं गतेषु राजा कदाचित् सभायां कालिदासं पृच्छतिस्म, कालिदास ! अद्य किमपि श्रुतं किं त्वयेति । स आह,

मेरौ मन्दरकन्दरासु हिमवत्सानौ महेन्द्राचले
कैलासस्य शिलातलेषु मलयप्राग्भारभागेष्वपि ।
सह्याद्रावपि तेषु तेषु बहुशो भोज ! श्रुतं ते मया
लोकालोकविचारचारणगणैरुद्गीयमानं यशः ॥

ततश्चमत्कृतो राजा प्रत्यक्षरलक्षं ददौ । ततः कदाचि-
द्राजा विह्वद्वृन्दं निर्गतं, कालिदासञ्च अनवरतवेश्यालम्पटं
ज्ञात्वा व्यचिन्तयत् । अहह ! बाणमयूरप्रभृतयो मदीय-
माज्ञां व्यदधुः, अथञ्च वेश्यालम्पटतया ममाज्ञां नाद्रियते,
किं कुर्म्य इति । ततो राजा सावज्ञं कालिदासमपश्यत्, तत
आत्मनि राज्ञोऽवज्ञां ज्ञात्वा कालिदासः अल्लालदेशं गत्वा
तद्देशाधिनाथं प्राप्य प्राह, देव ! मालवेन्द्रस्य भोजस्यावज्ञया
त्यद्देशं प्राप्तोऽहं कालिदास नासकविरिति । ततो राजा
तमासने उपवेश्य प्राह, सुकवे ! भोजसभाया इहागतैः
पण्डितैः वर्णितः शतशस्ते महिमा, सुकवे ! त्वां सरस्वतीं
वदन्ति । ततः किमपि पठेति, ततः कालिदास आह ।

अल्लालक्षीणिपाल ! त्वदहितनगरे सञ्चरन्ती किराती
कीर्णान्यादाय रत्नान्यरुतरखदिराङ्गारशङ्काकुलाङ्गी ।
क्षिप्त्वा श्रीखण्डखण्डम् तदुपरि मुकुलीभूतनेत्रा धमन्ती
श्वासामोदानुपातैर्मधुकरनिकरैर्धूमशङ्कां विभर्त्ति ॥

ततस्तस्मै प्रत्यक्षरलक्षं ददौ । ततः कदाचिदल्लालराजा
कालिदासं पप्रच्छ सुकवे ! एकलिलानगरीं व्यावर्णयेति ।
ततः कविराह ।

अपाङ्गपातैरपदेशपूर्वैरेणोटशामेकशिलानगर्याम् ।

वीथीषु वीथीषु विनापराधं पदे पदे शृङ्खलिता युवानः ॥

पुनश्च प्रत्यक्षरलक्षं ददौ । पुनश्च पठति कविः ।

अभोजपत्रायतलोचनानामभोधिदीर्घास्त्रिह दीर्घिकासु ।

समागतानां कुटिलैरपाङ्गैरनङ्गबाणैः प्रहता युवानः ।

पुनश्च अल्लालनृपः प्रत्यक्षरलक्षं ददौ । एवं तत्रैव स्थितः

कालिदासः । अत्रान्तरे धारानगर्यां भोजं प्राप्य द्वारपालः

प्राह, देव ! गुर्जरदेशात् माघनामा पण्डितवर आगत्य

नगराद्वहिरास्ते । तेन च स्वपत्नी राजद्वारि प्रेषिता । राजा

तां प्रवेशयेत्याह । ततो माघपत्नी प्रवेशिता । सा राजहस्ते

पत्रं प्रायच्छत् । राजा तदादाय वाचयति ।

कुमुदवनमपयि श्रीमदभोजखण्डं

त्यजति मुदमुलूकः प्रीतिमांश्चक्रवाकः ।

उदयमहिमरश्मिर्याति शीतांशुरस्त्रं

हतविधिनिहतानां हा ! विचित्रो विपाकः ॥ इति

राजा तदङ्गुतं प्रभातवर्णनमाकर्ण्य लक्षत्रयं दत्त्वा

माघपत्नीमाह, मात ! रिदं भोजनाय दीयते । प्रातरहं

माघपण्डितम् आगत्य नमस्कृत्य पूर्णमनोरथं करिष्यामीति ।

ततः सा तदादाय गच्छन्ती याचकानां मुखात् स्वभर्तुः

शारदचन्द्रकिरणगौरान् गुणान् श्रुत्वा, तेभ्य एव धनमखिलं

भोजदत्तं दत्तवती, माघपण्डितं स्वभर्तारमासाद्य प्राह,

नाथ ! राज्ञा भोजेनाहं बहुमनिता, धनं सर्वं याचकेभ्य-

स्त्वद्गुणानाकर्ण्य दत्तवती । माघः प्राह, देवि ! साधु कृतं,
परमेते याचकाः समायान्ति किल, तेभ्यः किं देयमिति ?
ततो माघपण्डितं वस्त्रावशेषं ज्ञात्वा कोऽप्यर्थी प्राह ।

आश्वास्य पर्वतकुलं तपनीष्णतप्त-
मुद्दामदावविधुराणि च काननानि ।
नानानदीनदशतानि च पूरयित्वा
रिक्तोऽसि यज्जलद ! सैव तवोत्तमश्रीः ॥

इत्येतदाकर्ण्य माघः स्वपत्नीमाह ।

अर्था न सन्ति न च मुञ्चति मां दुराशा
त्यागे रतिं वहति दुर्ललितं मनो मे ।
याच्ञा च लाघवकरी स्वप्ने च पापं
प्राणाः स्वयं व्रजत किं परिदेवितेन ॥
दारिद्र्यानलसन्तापः शान्तःसन्तोषवारिणा ।
याचकाशाविघातान्तर्दाहः केनोपशम्यतीति ॥

ततस्तदा माघपण्डितस्य तामवस्थां विलोक्य सर्वे
याचकाः यथास्थानं जग्मुः एवं तेषु याचकेषु यथायथं गच्छन्तु
माघः प्राह ।

व्रजत व्रजत प्राणा अर्थिर्भिर्यर्थतां गतैः ।

पश्चादपि च गन्तव्यं क्व सोऽर्थः पुनरीदृशः ॥

इति विलपन् माघपण्डितः परलोकमगात्, ततो
माघपत्नी स्वामिनं परलोकगतं दृष्ट्वा प्राह ।

सेवन्तेस्म गृहं यस्य दासवत् भृभुजः सदा ।

स स्वभार्यासहायोऽयं म्रियते माघपण्डितः ॥

ततो राजा माघं विपन्नं ज्ञात्वा निजनगरादिप्रशता-
वृतः मौनी रात्राविव तत्रागात्, ततो माघपत्नी राजानं
वीक्ष्य प्राह, राजन् ! यतः पण्डितवरस्त्वद्देशं प्राप्तः पर-
लोकमगात्, ततोऽस्य कृत्यशेषं सम्यक् करणीयं भवतेति,
ततो राजा माघं विपन्नं नर्मदातीरं नीत्वा यथोक्तेन
विधिना संस्कारमकरोत् । तत्र च माघपत्नी वङ्गी प्रविष्टा ।
तयोश्च पुत्रवत् सर्वं चक्रे भोजः । ततो मघि दिवं गते राजा
शोकाकुलो विशेषेण कालिदासवियोगेन च पण्डितानां
प्रवासेन क्लेशोऽभूत् दिने दिने बहुलपक्षशशीव । ततोऽ-
मात्यैर्मिलित्वा चिन्तितम् अञ्जालदेशे कालिदासो वसति ।
तस्मिन्नागते राजा सुखी भविष्यतीति । एवं विचार्यामात्यैः
पत्रे किमपि लिखित्वा तत् पत्रञ्चैकस्यामात्यस्य हस्ते
दत्त्वा प्रेषितं । स कालक्रमेण कालिदासमासाद्य राज्ञो-
ऽमात्यैः प्रेषितोऽस्मीति नत्वा तत् पत्रं दत्तवान् । तत-
स्तत्कालिदासो वाचयति ।

न भवति स भवति न चिरं भवति चिरञ्चेत् फलेविसंवादी ।

कोपः सत्पुरुषाणां तुल्यः स्नेहेन नीचानाम् ॥

सहकारे चिरं स्थित्वा सलीलं बालकोकिल ! ।

तं हित्वा द्यान्यवृत्तेषु विचरन्न विलज्जसे ॥

कलकण्ठ ! यथा श्रीभा सहकारे भवद्भिरः ।

खदिरं वा पलाशं वा किं तथा स्याद्विचारय ॥ इति

ततः कालिदासः प्रभाते तं भूपालमापृच्छ मालव-
देशमागत्य राज्ञः क्रीडीद्याने तस्थौ । ततो राजा
च तत्रागतं ज्ञात्वा स्वयं गत्वा महता परिवारेण तमानीय
सम्मानितवान् । ततः क्रमेण विद्वन्मण्डले च समायाते सा
भोजपरिषत् प्रागिव रजे । ततः सिंहासनमलङ्कुर्वाणं
भोजं द्वारपाल आगत्य प्रणम्याह, देव ! कीऽपि विद्वान्
जालन्धरदेशादागत्य द्वार्यास्त इति । राजा प्रवेशयेत्तयाह ।
स च विद्वानागत्य सभायां तथाविधं राजानं जगन्मान्यान्
कालिदासादीन् कविपुङ्गवान् वीक्ष्य बह्वजिह्व इवाजायत ।
सभायां किमपि तस्य सुखान्न निःसरति, तदा राज्ञोक्तं
विद्वन् ! किमपि पठेति । स आह,

आरनालगलदाहशङ्कया मन्मुखादपगता सरस्वती ।

तेन वैरिकमलाकचग्रहव्यग्रहस्तनकवित्वमस्ति मे ॥

राजा तस्मै महिषीशतं ददौ । अन्यदा राजा कौतुका
कुलः सीतां प्राह । देवि ! सुरतं पठेति । सीता प्राह ।

सुरताय नमस्तस्मै जगदानन्दहेतवे ।

आनुषङ्गिफलम् यस्य भोजराज ! भवादृशाम् ॥

ततस्तुष्टो राजा तस्थै हारं ददौ । ततो राजा चामर-
ग्राहिणीं वेश्यामवलोक्य कालिदासं प्राह । सुकवे !
वेश्यामिनां वर्णयेति । तामवलोक्य कालिदासः प्राह ।

कचभाराकुचभारः कुचभाराङ्गीतिमेति कचभारः ।

कचकुचभाराज्जघनं कीऽयं चन्द्रानने ! चमत्कारः ॥

भोजस्तुष्टः सन् स्वयमपि पठति ।

वदनात्पदयुगलीयं वचनादधरश्च दन्तपंक्तिश्च कचतः ।

कुचयुगलीयं लोचनयुगलं च मध्यतस्त्रसति ॥

अन्यदा राजाभोजो धारानगरे एकाकी विचरन् कस्यचिद्विप्रवरस्य गृहं गत्वा तत्र काञ्चनपतिव्रतां स्वाङ्गे शयानं भर्तारमुद्वहन्तीमपश्यत् । ततः तस्याः शिशुः सुप्तोऽस्थितः ज्वालायाः समीपमगच्छत् । इयं च पतिधर्मपरायणा स्वपतिं नीत्यापयामास । ततः शिशुश्च बङ्गी पतन्तं नागृह्णत् । राजा चाश्चर्यमालोक्यातिष्ठत् । ततः सा पतिधर्मपरायणा वैश्वानरमप्रार्थयत्, यज्ञेश्वर ! त्वं सर्वधर्मसाक्षी सर्वधर्मान् जानासि, मां पतिधर्मपराधीनां शिशुमगृह्णन्तीं च जानासि । ततो मदीयशिशुमनुगृह्य त्वं मा दहेति । ततः शिशुः यज्ञेश्वरं प्रविश्य अर्द्धघटिकापर्यन्तं तत्रैवातिष्ठत्, ततो नारोदीत् प्रसन्नमुखश्च शिशुः ; सा च ध्यानारूढा तिष्ठत् । ततो यदृच्छया समुत्थिते भर्तारि सा भटिति शिशुं जग्राह । तं च परमधर्ममालोक्य विस्मयाविष्टो नृपतिराह । अहो ! मम समं भाग्यं कस्यास्ति, यदीदृश्यः पुण्यस्त्रियोऽपि मन्त्रगरे वसन्तीति । ततः प्रातः सभाया मागत्य सिंहासने उपविष्टः राजा कालिदासं प्राह । सुकवे ! महदाश्चर्यं मया पूर्वेद्युरात्रौ दृष्टमस्तीत्युक्त्वा राजा पठति ।

हुताशनश्चन्दनपङ्कगीतल इति ।

कालिदास स्तुतश्चरणत्रयं भटिति पठति ।

सुतं पतन्तं प्रसमीक्ष्य पावके न बोधयामास पतिं पतिव्रता ।
तदाभवत्तत्पतिभक्तिगौरवात् हुताशनश्चन्दनपङ्कशौतलः ॥

राजा च स्वाभिप्रायमालोक्य विस्मितस्तमालिङ्ग्य
पादयोः पततिस्म । एकदा ग्रीष्मकाले राजा अन्तःपुरे
विचरन् घर्म्मतापतप्तः आलिङ्गनादिकमकुर्वन् ताभिः सह
सरससङ्गापाद्युपचारमनुभूय तत्रैव सुप्तः । ततः प्रातरुत्थाय
राजा सभां प्रविष्टः कुतूहलात् पठति ।

मरुदागमवार्त्तयापि शून्ये समये जाग्रति संप्रवृद्ध एव ।

भवभूतिराह,—

उरगी शिशवे बुभुक्षवे स्वामदिशत् फुत्कृतिमाननानिलेन ।

राजा प्राह, भवभूते ! लोकोक्तिः सम्यगुक्तेति ।

ततोऽपाङ्गेन राजा कालिदासं पश्यति । ततः स आह ।

अबलासु विलासिनोऽन्वभूवन्नयनैरेव नवीपगूहनानि ।

तदा राजा स्वाभिप्रायं ज्ञात्वा तुष्टः कालिदासं विशेषे-
ण सम्मानितवान् । अन्यदा मृगयापरवशी राजा अत्यन्त-
मार्त्तः कस्यचित् सरोवरस्य तीरे निविडच्छायस्य जम्बु-
वृक्षस्य मूलमुपाविशत् । तत्र शयाने रात्रिं जम्बोरुपरि
बहुभिः कपिभिः जम्बूफलानि सर्वाण्यपि चालितानि ।
तानि सशब्दं पतितानि पश्यन् घटिकामात्रं स्थित्वा
श्रमं परिहृतः, उत्थाय तुरङ्गमवरमारुह्य गतः । ततः
सभायां राजा पूर्वानुभूतकपिचलितफलपतनरवमनुकुर्वन्
समस्यामाह ।

गुलुगुगुलुगुगुलु ।

तत आह, कालिदासः ।

जम्बूफलानि पक्वानि पतन्ति विमले जले ।

कपिकम्पितशाखाभ्यो गुलुगुगुलु गुगुलु ॥

राजा तुष्ट आह, सुकवे ! अदृष्टमपि परहृदयं कथं जानासि । साक्षाच्छारदासीति मुहुर्मुहुः पादयोः पत-
तिस्म । एकदा धारानगरे प्रच्छन्नवेशः विचरन् कस्यचित्
वृद्धब्राह्मणस्य गृहं राजा मध्याह्नसमये गच्छन् तत तिष्ठ-
तिस्म । तदा वृद्धविप्रो वैश्वदेवं कृत्वा काकबलिं गृह्णन्
गृहान्निर्गत्य भूमौ जलशुद्धायां निक्षिप्य काकमाह्वयतिस्म ।
तत्र हस्तविस्फालनेन हाहेति शब्देन च काकाः समा-
याताः । तत्र कश्चित् काकस्तारं रटतिस्म । तच्छ्रुत्वा
तत्पत्नी तरुणी भीतिव हस्तन्निजोरसि निधाय अये मातः !
इति चक्रान्द । ततो ब्राह्मणः प्राह, प्रिये साधुशीले !
किमर्थं बिभेषीति । सा प्राह, नाथ ! मादृशीनां पति-
व्रतास्त्रीणां क्रूरध्वनिश्रवणं न सह्यम् । साधुशीले ! तथाभवे
देवेति विप्र आह । ततो राजा तच्चरितं सर्वं दृष्ट्वा
व्यचिन्तयत्, अहो ! इयं तरुणी दुःशीला नूनं, यतो निर्व्याजं
बिभेति । स्वपातिव्रत्यं स्वयमेव कौर्त्तयति च । नूनमियं
निर्भीता सती अत्यन्तं दारुणं कर्म रात्रौ करोत्येव । एवं
निश्चित्य राजा तत्रैव रात्रावन्तर्हित एवातिष्ठत् । अथ
निशीथे भर्त्तरि सुप्ते सा मांसपेटिकां वेश्याकरेण बाह-

यित्वा नर्मदातीरमगच्छत् । राजाप्यात्मानं गोपयित्वा-
ऽनुगच्छतिस्म । ततः सा नर्मदां प्राप्य तत्र समागतानां
ग्राहाणां मांसं दत्त्वा नदीं तीर्त्वा अपरतीरस्थेन शूला-
ग्रारोपितेन स्वमनोरमेण सह रमतेस्म । तच्चरित्रं दृष्ट्वा
राजा गृहं समागत्य प्रातः सभायां कालिदासमालोक्य
प्राह, सुकवे ! शृणु ।

दिवाकाकरताञ्जीता,

ततः कालिदास आह ।

रात्रौ तरति नर्मदाम् ।

ततः तुष्टो राजा पुनः प्राह ।

तत्र सन्ति जले ग्राहाः,

ततः कविराह ।

मर्मज्ञा सैव सुन्दरी ॥

ततो राजा कालिदासस्य पादयोः पतति । एकदा
धारानगरे विचरन् वेश्यावीथ्यां राजा कन्दुकलीलातत्परां
तद्भ्रमणवेगेन पादयोः पतितां सवत्सां काञ्चनसुन्दरीं
दृष्ट्वा सभायामाह, कन्दुकं वर्णयन्तु कवय इति । तदा
भवभूतिराह ।

विदितं ननु कन्दुक ! स्ते हृदयं प्रमदाधरसङ्गमलुब्ध इव ।

वनिताकरतामरसाभिहतः पतितः पतितः पुनरुत्पतसि ॥

ततो वररुचिः प्राह ।

एकोऽपि त्वय इव भाति कन्दुकोऽयं

कान्तायाः करतलरागरक्तरक्तः ।

भूमौ तच्चरणनखांशुगौरगौरः

खस्थः सन्नयनमरीचिनीलनीलः ॥

ततः कालिदास आह ।

पयोधराकारधरो हि कन्दुकः

करेण रोषादभिहन्यते मुहुः ।

इतीव नेत्राकृतिभीतिमुत्पलं

स्त्रियः प्रसादाय पपात पादयोः ॥

तदा राजा तुष्टस्वयाणामक्षरलक्षं ददौ । विशेषेण
च कालिदासमदृष्टावतंसकुसुमपतनबोद्धारं सम्मानितवान् ।
ततः कदाचित् चित्रकर्मावलोकनतत्परः राजा चित्रलि-
खितं महाशेषं दृष्ट्वा सम्यक् लिखितमित्यवदत् । तदा
कश्चिच्छिवशर्मा नाम कविः शेषमपि राजानं स्तौति ।

अनेके फणिनः सन्ति भेकभक्षणतत्पराः ।

एक एव हि शेषोऽयं धरणीधरणक्षमः ॥

तदानीं राजा तदभिप्रायं ज्ञात्वा तस्मै लक्षं ददौ । कदा-
चिद्वेमन्तकाले समागते ज्वलन्तीं हसन्तीं संसेवयन् राजा
कालिदासं प्राह । सुकवे ! हसन्तीं वर्णयेति ततः सुकविराह
कविमतिरिव बहुलोहा सुघटितचक्रा प्रभातवेलिव ।

हरमूर्तिरिव हसन्ती भाति बिधूमानलोपेता ॥

राजा अक्षरलक्षं ददौ । एकदा भोजराजोऽन्तर्गृहे

भोगार्हास्तु यगुणाञ्चतस्रो निजाङ्गना अपश्यत् । तासु च
कुन्तलेखरपुत्रां पद्मावत्यां च ऋतुस्नानं, अङ्गराजस्य पुत्र्यां
चन्द्रमुख्यां क्रमप्राप्तिं, कमलनाम्न्याञ्च द्यूतपणजयलब्धप्राप्तिं,
अंगमहिष्यां च लीलादेव्यां दूतीप्रेषणमुखेनाह्वानं च एवं
चतुरो गुणान् दृष्ट्वा तेषु गुणेषु न्यूनाधिकभावं चिन्तयन् तत्र
सर्व्वत्र दाक्षिण्यनिधिः राजराजः श्रीभोजः तुल्यभावेन
द्वित्रिघटिकापर्य्यन्तं विचिन्त्य विशेषानवधारणेन निद्रां गतः ।
प्रातश्चोत्थाय कृतान्हिकं सभामगात् । तत्र च सिंहासनमल-
ङ्कुर्व्वाणः श्रीभोजः सकलविद्वत्कविमण्डलमण्डनं कालिदास-
मालोक्य सुकवे ! इमां त्र्यक्षरीं न तुरीयचरणां समास्यां
शृणु इत्युक्त्वा पठति ।

अप्रतिपत्तिमूढमनसा द्वित्राः स्थिता नाडिकाः ।

इति पठित्वा राजा कालिदासमाह सुकवे ! एतत्समस्या-
पूरणं कुर्व्विति । ततः कालिदासः तस्य हृदयं करतलामल-
कवत् प्रपश्यन् त्र्यक्षराधिकचरणत्रयविशिष्टां तां समास्यां
पठति ।

देव ! स्नाता तिष्ठति कुन्तलेखरसुता वारोऽङ्गराजस्वसु
द्युतैर्नात्रिरियं जिता कमलयादेवौ प्रसाद्याधुना ।

इत्यन्तःपुरसुन्दरीजनगुणे न्यायाधिकं ध्यायता

देवेनाप्रतिपत्तिमूढमनसा द्वित्राः स्थिता नाडिकाः ॥

तदा राजा स्वहृदयमेव ज्ञातवतः कालिदासस्य
पादयोः पतति ॥ कविमण्डलञ्च चमत्कृतमजायत ।

एकदा राजा धारानगरे विचरन् क्वचित् पूर्णकुम्भ-
नृत्वा समायान्तीं पूर्णचन्द्राननां काञ्चिदृष्ट्वा तत्कुम्भजले
शब्दञ्च कञ्चनं श्रुत्वा नूनमेव तस्याः कण्ठग्रहेऽयं घटः रति-
कूजितमिव कूजतीति, मन्यमानः सभायां कालिदासप्राह ।

कूजितं रतिकूजितमिति । कविराह

विदग्धे रुमुखे रक्ते नितम्बोपरि संस्थिते ।

कामिन्यास्त्रिष्टसुगले कूजितं रतिकूजितम् ॥

तदा तुष्टो राजा प्रत्यक्षरलक्षं ददौ ननामच । एकदा
नर्मदायां महाङ्गदे जालकैरेकः शिलाखण्ड इषङ्गं शिता-
क्षरः कश्चिदृष्टः । तैश्च परिचिन्तितं इदमत्र लिखितमिव किञ्चि-
ज्ञाति । नूनमिदं राजनिर्गटं नेयमिति बुद्ध्वा भोजसदसि
समानीतं तदाकर्ण्य भोजः प्राह । पूर्वं भगवता हनुमता
श्रीमद्रामायणं कृतं, तदत्र ऋदे प्रक्षेपितमिति श्रुत-
मस्ति । ततः किमिदं लिखितमित्यवश्यं विचार्यमिति लिपि
ज्ञानं कार्यम् । जतु परीक्षयाक्षराणि परिज्ञाय पठतु । तत्र
चरणद्वयमानुपूर्व्या लब्धम् ।

अयि ! खलु विषमः पुराकृतानाम्

भवति हि जन्तुषु कर्मणां विपाकः ।

ततो भोजः प्राह, एतस्य पूर्वाङ्गं कथ्यतामिति । तदा
भवभूतिराह ।

क्व नु कुलमकलङ्कमायताच्याः

क्व नु रजनीचरसङ्गमापवादः ॥

ततो भोजस्तत्र ध्वनिदोषं मन्वानस्तदेव पूर्वार्ध-
मन्यथा पठतिस्म ।

क जनकतनया क रामजाया

क च दशकन्धरमन्दिरे निवासः ।

अयि ! खलु विषम इत्यादि । ततः भोजः कालिदासं
प्राह, सुकवे ! त्वमपि कविहृदयं पठेति । स आह,—

शिवशिरसि शिरांसि यानि रेजुः

शिव ! शिव ! तानि लुठन्ति गृध्रपादे ।

अयि ! खलु विषम इत्यादि । ततस्तस्य शिलाखण्डस्य
पूर्वपुटे जतुशोधनेन कालिदासः पठति । तमेव दृष्ट्वा राजा
भृशं तुतोष । कदाचिद्भोजेन विलासार्थं नूतनगृहान्तरं
निर्मितम् । तत्र गृहान्तरे गृहप्रवेशात् पूर्वमेकः कश्चित्
ब्रह्मराक्षसः प्रविष्टः । स च रात्रौ तत्र ये वसन्ति तान्
भक्षयति । ततोमान्त्रिकान् समाहूय तदुच्चाटनाय
राजा यततेस्म । स च आगच्छन्नेव मान्त्रिकानेव
भक्षयति । किञ्च स्वयं कवित्वादिकं पूर्वाभ्यस्तमेव
पठन् तिष्ठति । एवं स्थिते तत्रैव रक्षसि राजा
कथमस्य निवृत्तिरिति व्यचिन्तयत् । तदा कालिदासः
प्राह, देव ! नूनमयं राक्षसः सकलशास्त्रप्रवीणः सुकविश्च
भाति । अतस्तमेव तोषयित्वा कार्यं साधयामि, मान्त्रिका-
स्तिष्ठन्तु । मम मन्त्रं पश्येत्युक्त्वा स्वयं तत्र रात्रौ गत्वा
शेतेस्म । ततः प्रथमयामि ब्रह्मराक्षसः समागतः । स च

पूर्वं पुरुषं दृष्ट्वा प्रतियाममेकैकां समस्यां पाणिनिसूत्रमेव पठति । येनोत्तरं तत् हृदयगतं नोक्तमयं न ब्राह्मणोऽतो हन्तव्य इति निश्चित्य हन्ति । तदानीमपि पूर्व्ववदयमपूर्व्वः पुरुषः, अतो मया समस्या पठनीया, न चेद्वक्ति सदृशमुत्तरं तस्याः, तदा हन्तव्य इति बुद्ध्या पठति ।

सर्वस्य द्वे

इति । तदा कालिदासः प्राह,

सुमतिकुमती सम्मदापत्तिहेत

इति । ततः स गतः । पुनरपि द्वितीययामे समागत्य पठति ।

वृद्धो यूना

इति । तदा कविराह,

सह परिचयात् त्यज्यते कामिनीभिः ।

इति । तृतीययामे स राक्षसः पुनस्तमागत्य पठति ।

एको गोत्रे

इति । ततः कविराह,

प्रभवति पुमान् यः कुटुम्बं विभर्त्ति

ततश्चतुर्थयामे आगत्य स राक्षसः पठति ।

स्त्रीपुं वच्च

इति । ततः कविराह,

प्रभवति यदा तद्वि गेहं विनष्टम् ॥

इति । ततः स राक्षसो यामचतुष्टयेऽपि स्वाभिप्राय-

मेव ज्ञात्वा तुष्टः प्रभातसमये समागत्य तमाश्लिष्य
प्राह । सुमते ! तुष्टोऽस्मि किं तवाभीष्टमिति । कालि-
दासः प्राह, भगवन्नेतद्गृहं विहायान्यत्र गन्तव्यमिति ।
सोऽपि तथेति गतः । अनन्तरं तुष्टो भोजः कविं बहु-
मानितवान् । एकदा सिंहासनमलङ्कुर्वाणे श्रीभोजे
सकलभूपालशिरोमणौ द्वारपाल आगत्य प्राह, देव !
दक्षिणदेशात् कोऽपि मल्लिनाथनामा कविः कौपीनावशेषो
द्वारि वर्त्तते । राजा प्रवेशयेत्याह । ततः कविरागत्य स्वस्ती-
त्युक्त्वा तदाज्ञया चोपविष्टः पठति ।

नागो भाति मदेन, खं जलधरैः, पूर्णेन्दुना शर्वरी
शीलेन प्रमदा, जवेन तुरगो, नित्योत्सवैर्मन्दिरम् ।

वर्णा व्याकरणेन, हंसमिथुनैर्नयः, सभा पण्डितैः

सत्पुत्रेण कुलं, त्वया वसुमती, लोकत्रयं भानुना ॥

ततो राजा प्राह, विद्वन् ! तवोद्देश्यं किमिति । ततः
कविराह ।

अम्बा कुप्यति, न मया, न स्रुषया ; सापि नाम्बया, न मया ।
अहमपि न तया न जायया, वद राजन् ! कस्य दीषोऽयम् ॥

इति राजा च दारिद्र्यदोषं ज्ञात्वा कविं पूर्णमनोरथं
चक्रे । एकदा द्वारपाल आगत्य राजानं प्राह, देव !
कविशेखरो नाम महाकवि द्वारि वर्त्तते । राजा प्रवेशये-
त्याह । ततः कविरागत्य स्वस्तीत्युक्त्वा पठति ।

राजन् ! दीवारिकादेव प्राप्तवानस्मि वारणम् ।

मद्वारणमिच्छामि त्वत्तोऽहं जगतीपते ! ॥

तदा प्राङ्मुखस्तिष्ठन् राजाऽतिसन्तुष्टस्तं प्राग्देशं सर्वं
कवये दत्तं मत्वा दक्षिणाभिमुखोऽभूत् । ततः कविश्चि-
न्तयति, किमिदं राजा मुखं परावृत्य मां न पश्यतीति ।
ततो दक्षिणदेशं समागत्याऽभिमुखः कविः पठति ।

अपूर्वेयं धनुर्विद्या भवता शिक्षिता कथम् ।

मार्गणीवः समायाति गुणो जाति दिगन्तरम् ॥

ततो राजा दक्षिणदेशमपि मनसा कवये दत्त्वा स्वयं
प्रत्यङ्मुखोऽभूत् । कविस्तत्रागत्य प्राह ।

सर्वज्ञ इति लोकोऽयं भवन्तं भाषते मृषा ।

पदमेकत्रजानीषे वक्तुं नास्तीति याचके ॥

ततो राजा तमपि देशं कवेर्दत्तं मत्वा उदङ्मुखोऽभूत् ।
कविस्तत्रापि आगत्य प्राह ।

सर्वदा सर्वदोऽसीति मिथ्या त्वं कथ्यसे बुधैः ।

नारयो लेभिरे पृष्ठं, न वक्तुः परयोषितः ॥

ततो राजा स्वां भूमिं कवेर्दत्तां मत्वा उत्तिष्ठति स्म ।
कविश्च तदभिप्रायमज्ज्ञात्वा पुनराह ।

राजन् ! कनकधाराभिः त्वयि सर्वत्र वर्धति ।

अभाग्यच्छत्रसंच्छन्ने मयि नायान्ति विन्दवः ॥

तदा राजा च अन्तःपुरं गत्वा लीलादेवीं प्राह, देवि !
सर्वं राज्यं कवये दत्तं, ततस्तपोवनं मया सहागच्छेति ।
अस्मिन्नवसरे विद्वान् द्वारि निर्गतः । बृद्धिसागरेण वृद्धा-

मात्येन पृष्टः, विद्वन् ! राज्ञा किं दत्तमिति । स आह,
न किमपीति । तदा अमात्यः प्राह, तत्रोक्तं श्लोकं पठ ।
ततः कविः श्लोकचतुष्टयं पठति । अमात्यस्ततः प्राह,
सुकवे ! तव कीटिद्रव्यं दीयते परं राज्ञा यदत्र तव दत्तं
भवति, तत्पुनर्विक्रीयतामिति । कविस्तथा करोति । ततः
कीटिद्रव्यं दत्त्वा कविं प्रेषयित्वा अमात्यो राजनिकट-
मागत्य तिष्ठतिस्म । तदा राजा च तमाह, बुद्धिसागर !
राज्यमिदं सर्वं दत्तं कवये, पत्नीभिः सह तपोवनं
गच्छामि । तत्र तपोवने तवापेक्षा यदि-मया सहागच्छेति ।
ततोऽमात्यः प्राह, देव ! तेन कविना कीटिद्रव्यमूल्यान
राज्यमिदं विक्रीतं, कीटिद्रव्यञ्च विदुषे दत्तम् । अतो
राज्यं भवदीयमेव भुङ्क्षेति । तदा राजा च बुद्धिसागरं
विशेषेण सम्मानितवान् । अन्यदा राजा मृगयारसेनाटवी-
मटन् ललाटन्तपे तपने द्यूनदेहः, पिपासापर्याकुलस्तुरग-
मारुह्य उदकार्थं निकटतटभुवमटन् तदलब्ध्वा परिश्रान्तः
कस्यचिन्महातरोः अधस्तादुपविष्टः । तत्र काचिह्नोपकन्या
सुकुमारमनोज्ञसर्वाङ्गा यदृच्छया धारानरं प्रति तक्रं
विक्रीतुकामा तक्रभाण्डञ्चोदहन्ती समागच्छति । तामा-
गच्छन्तीं दृष्ट्वा, राजा पिपासावशादेतद्भाण्डस्थं पेयञ्चेत्
पिबामीति बुद्ध्याऽपृच्छत् तरुणि ! किमावहसीति । सा च
तन्मुखश्रिया भोजं मत्वा, तत्पिपासाञ्च ज्ञात्वा, तन्मुखाव-
लोकनवशाच्छन्दोरूपेणाह ।

हिमकुन्दशशिप्रभशङ्कनिभं परिपक्वकापित्यसुगन्धरसम् ।

युवतीकरनिर्मथितं पिब हे नृप ! स्वरुजापहरम् ॥ इति

राजा तच्च तक्रं पीत्वा तुष्टः तां प्राह । सुभ्रु ! किं तवामीष्टमिति । सा च किञ्चिदाविष्कृतयौवना मदपर-
वशमीहाकुलनयना प्राह । देव ! मां कन्यामेवावेहि । सा पुनराह ।

इन्दुं कैरविणीव, कीकपटलीवाम्भोजिनीवल्लभं,

मेघञ्जातकमण्डलीव, मधुपत्रेणीव पुष्पव्रजम् ।

माकन्दं पिकसुन्दरीव, रमणीवात्मेश्वरं प्रीषितं,

चेतोवृत्तिरियं सदा नृपवर ! त्वां द्रष्टुमुत्कण्ठते ॥

राजा चमत्कृतः प्राह, सुकुमारि ! त्वां लीलादेव्या अनु-
मत्या स्वीकुर्मः इति । धारानगरं नीत्वा तां तथैव स्वीकृत-
वान् । कदाचिद्राजाभिषेके सदनशरपीडितायाः मदिराच्याः
करतलगलितो हेमकलशः सोपानपंक्तिषु रटन्नेव पपात ।
ततो राजा सभायाग्राज्य कालिदासं प्राह, सुकवे ! एनां
समस्यां पूरय— टं टं, टं टं टं, टं टं टं, टं टं टं,

तदा कालिदासः प्राह,

राजाभिषेके मदविह्वलाया हस्ताक्षुतो हेमघटो युवत्याः ।

सोपानमार्गेषु कृतोऽतिशब्दं, टं टं टं टं टं टं टं टं टं टं, ॥

तदा राजा खाभिप्रायं ज्ञात्वाऽक्षरलक्षं ददौ । अन्यदा सिंहा-
सनमलङ्कृत्वा श्रीभोजे कञ्चिच्चोरः आरक्षकै राजनिकटं
नीतः । राजा तं दृष्ट्वा कोऽयमित्यपृच्छत् । तदा आरक्षकाः

प्राहुः , देव ! अनेन कुभिल्लकेन कस्मिंश्चित् श्यागृहे घात-
पातमार्गेण द्रव्याणि अपहृतानीति । तदा राजा प्राह,
अयं दण्डनीय इति । ततः भुक्कुण्डी नाम चोरः प्राह ।

भट्टिर्नष्टो, भारवीयोऽपि नष्टो,

भिच्छुर्नष्टो, भीमसेनोऽपि नष्टः ।

भुक्कुण्डोऽहं, भूपतिस्त्वं हि राजन् !

भव्भापंक्तावन्तकः सन्निविष्टः ॥

तदा राजा प्राह, भो भुक्कुण्ड ! गच्छ गच्छ यथेच्छं
विहर । कदाचिद्भोजो मृगयापर्याकुलः वने विचरन्
विश्रमाविष्टहृदयः कञ्चित्तटाकमासाद्य स्थितवान् । श्रमात्
प्रसुप्तः । ततोऽपरपयोनिधिकुहरं गते भास्करे ।

तत्रैवारोचत निशा तस्य राज्ञः सुखप्रदा ।

चञ्चच्चन्द्रकरानन्दसन्दीहपरिकन्दला ॥

ततः प्रत्यूषसमये नगरीं प्रति प्रस्थितो राजा चरमगिरि-
नितम्बलम्बमानशशाङ्गबिम्बमवलोक्य सकुतूहलः सभा-
मागत्य तदा समीपस्थान् कवीन्द्रान्निरीक्ष्य समस्यामेका-
मवदत् ।

चरमगिरिनितम्बे चन्द्रबिम्बं ललम्बे ॥

तदा प्राह भवभूतिः ।

अरुणकिरणजालैरन्तरिक्षे गतर्चे

ततो दण्डी प्राह ।

चलति शिशिरवाते मन्दमन्दं प्रभाते ।

ततः कालिदासः प्राह ।

युवतिजनकदम्बे नाथमुक्तौष्ठविम्बे

चरमगिरिनितम्बे चन्द्रविम्बं ललम्बे ॥

ततो राजा सर्वानपि सम्मानितवान्, तत्र कालिदासं विशेषतः पूजितवान् । अथ कदाचिद्भोजः नगराद्वहिर्निर्गतः नूतनेन तटाकाम्भसा वात्यसाधितकपालशोधनादिं चकार । तन्मूलेन कश्चन शफरशावः कपालं प्रविष्टो विकटकरोटिकानिकटघटितो विनिर्गतः । ततोरजा स्वपुरीमवाप । तदारभ्य राज्ञः कपाले वेदना जाता । ततस्तत्रत्यैर्भिषग्वरैः सम्यक्चिकित्सितापि न शान्ता एवमर्हन्निश्चितरामस्वस्थे राज्ञि अमानुषविदितेन महारोगिण्,

क्षामं क्षाममभूद्वपुर्गतसुखं हेमन्तकालेऽज्रवत्

वल्कं निर्गतकान्तिं राहुवदनाक्रान्ताञ्जविम्बोपमम् ।

चेतः कार्य्यपदेषु तस्य विमुखं, क्लीवस्य नारीष्विव

व्याधिः पूर्णतरो बभूव, विपिने शुष्के शिखावानिव ॥

एवमतीति संवत्सरऽपि काले न केनापि निवारितः सगदः ।

ततः श्रीभोजो नानाविधसमानौषधग्रसन रोगदुःखितमनाः समीपस्थं शीकसागरनिमग्नं बुद्धिसागरं कथमपि संयताक्षरमुवाच वाचम् । बुद्धिसागर ! इतः परमस्मद्विषये न कोऽपि भिषग्वरो वसति । मा तनोतु बाहुटादिभेषजकोशान् निखिलान् स्त्रीतसि निरस्यागच्छ । मम देवसमागमसमयः समागत इति । तच्छ्रुत्वा सर्वेऽपि पौर-

जनाः कवयश्च अवरोधसमाजाश्च विगलदस्त्रासारनयना
वभूवुः । ततः कदाचिद्देवसभायां पुरन्दरः सकलमुनि-
वृन्दमध्यस्थं वीणामुनिमाह । मुने ! इदानीं भूलोके का नाम
वार्त्तति ? ततः नारदः प्राह, सुरमाथ ! न किमप्याश्चर्यं
किन्तु धारानगरवासी श्रीभोजभूपालः रोगपीडितो नितरा-
मस्वस्थो वर्त्तते । स तस्य रोगः केनापि न निवारितः ।
तदनेन भोजनृपालेन भिषग्वरा अपि स्वदेशान्निष्कासिताः
वैद्यशास्त्रमपि अनृतमिति निरस्तमिति । एतदाकर्ण्य पुरु-
हृतः समीपस्थो नासत्याविदमाह । भोः खर्व्वेद्यो ! कथमनृतं
धन्वन्तरौयं शास्त्रम् । तदा तावाहतु रमरेश देव ! न व्यलीक-
मिदं शास्त्रं, किन्त्वमरविदितेन रोगिण बाध्यतेऽसौ भोज
इति । इन्द्रः कोऽसाववार्थ्यरोगः ? किं भवतोर्विदितः ? तत-
स्तावूचतुः देव ! भोजेन कापालशोधने कृते तदा प्रविष्टः
पाठीनः तन्मूलोऽयं रोग इति । तदा इन्द्रः स्मयमानमुखः
प्राह । तदिदानीमिव युवाभ्यां गन्तव्यं नचेदितः परं
भूलोके भिषक्च्छास्त्रस्यासिद्धिर्भवेत् । स खलु सरस्वती
विलासस्य निकेतनं शास्त्राणामुद्धर्त्ता चेति । ततः सुरेन्द्रा-
देशेन तावुभावपि धृतद्विजन्मवेषौ धारानगरं प्राप्य द्वारस्थं
प्राहतुः । द्वारस्थ ! आवां भिषजौ काशीदेशादागतौ
श्रीभोजाय विज्ञापय । तेनानृतमित्यङ्गीकृतं वैद्यशास्त्रमिति
श्रुत्वा तत् प्रतिस्थापनाय तद्भोगनिवारणाय चेति । ततो
द्वारस्थः प्राह, भो विप्रौ ! न कोऽपि भिषक्प्रवरः प्रवेष्टव्य

इति राज्ञोक्तम् । राजा तु केवलमस्वस्थः, नायमवसरो विज्ञापनस्येति । तस्मिन् क्षणे कार्यवशादहिर्निर्गतो बुद्धिसागरस्ती दृष्ट्वा कौ भवन्तावित्यपृच्छत् । ततस्ती यथागतमूचतुः । ततो बुद्धिसागरेण तौ राज्ञः समीपं नीतौ । ततो राजा ताववलोक्य मुखत्रया अमानुषाविति बुध्वा आभ्यां शक्यतेऽयं रोगो निवारितुमिति निश्चित्य तौ बहुमानितवान् । ततस्तावूचतुः राजन् ! न भेतव्यं रोगो निर्गतः । किन्तु कुत्रचिदेकान्ते त्वया भवितव्यमिति । ततः राज्ञापि तथा कृतम् । ततस्तावपि राजानं मोहचूर्णेन मोहयित्वा शिरः-कपालमादाय तत्करोटिकापुटे स्थितं शफरकुलं गृहीत्वा कस्मिंश्चिद्वाजने निक्षिप्य सन्धानकरणया कपालं यथावदारचय्य सञ्जीवन्या च तं जीवयित्वा तस्मै तद्दर्शयताम् । तदा तदृष्ट्वाराजा विस्मितः किमेतदिति तौ पृष्ठवान् । तदा तावूचतुः राजन् ! त्वया बाल्यादारभ्य परिचितकपालशोधनतः संप्राप्तमिदमिति । ततो राजा तावश्चिनौ मत्वा, तच्छोधनार्थमपृच्छत् किमस्माकं पथ्यमिति ततस्तावूचतुः ।

असीतिनाम्भसा स्नानं

पयः पानंवय स्त्रियः ।

एतद्वो मानुषाः पथ्यम्

इति । तत्रान्तरे राजा मध्ये मानुषा इति सम्बोधनं श्रुत्वा, वयञ्चेन्मानुषाः कौ युवामिति ? तयोः हस्ती भट्टिति स्वहस्ताभ्यां अग्रहीत् । ततस्तत्क्षण एव

तावन्तर्धत्तां ब्रुवन्तावेव कालिदासेन पूरणीयं तुरीय-
चरणमिति । ततो राजा विस्मितः सर्वानाह्वय तद्वृत्त-
मब्रवीत् । तत्श्रुत्वा सर्वेऽपि चमत्कृताः विस्मिताश्च बभूवुः ।
ततः कालिदासेन तुरीयचरणं पूरितम् ।

स्निग्धमुष्णञ्च भोजनम् ॥ इति ।

ततो भोजोऽपि कालिदासं लीलामानुषं मत्वा परं
सम्मानितवान् । अथ भोजनृपालः प्रतिदिनं सञ्जातबल
कान्तिर्ववृधे कृष्णोत्तरपक्षे चन्द्र इव । ततः कदा-
चित् सिंहासनमलङ्कुर्वाणे श्रीभोजे कालिदास-भव-
भूति-दण्डि-वाण-मयूर-वररुचिप्रभृतिकवि-तिलककुलालङ्कृ-
तायां सभायां द्वारपाल एत्याह देव ! कश्चित्कविर्द्वारि
तिष्ठति । तेनेयं प्रेषिता गाथा सनाथा चीठिका देव-
सभायां निक्षिप्यतामिति तान्दर्शयति । राजा गृहीत्वा
तां वाचयति ।

काचिद्बाला रमणवसतिं प्रेषयन्ती करण्डम्

दासीहस्तात्सभयमलिखद् व्यालमस्योपरिस्थम् ।

गौरीकान्तं पवनतनयं चम्पकञ्चाङ्गभावं,

पृच्छत्यार्यो निपुणतिलको मल्लिनाथः कवीन्द्रः ॥

तत्श्रुत्वा सर्वापि विह्वलरिषच्चमत्कृता । ततः कालि-
दासः प्राह राजन् ! मल्लिनाथः शीघ्रमाकारयितव्य इति ।
ततो राजादेशाद् द्वारपालेन स प्रवेशितः कविः राजानं
स्वस्तीत्युक्त्वा तदानीयोपविष्टः । ततो राजा प्राह तं कवीन्द्रं,

विद्वन्मल्लिनाथकवे ! साधु रचिता गाथा । तदा कालिदासः
प्राह किमुच्यते साध्विति । देशान्तरगतकान्तायाश्चारित्र्य-
वर्णनेन श्लाघनीयोऽसि विशिष्य तत्तद्भावप्रतिभटवर्णनेन । तदा
भवभूतिः प्राह, विशिष्यते इयं गाथापंक्तिः कण्ठोद्यान-
वैरिणी वातात्मजस्य वर्णनादिति । ततः प्रीतेन राज्ञा
तस्मै दत्तं सुवर्णानां लक्षं, पञ्च गजाश्च दश तुरगाश्च दत्ताः ।
ततः प्रीतोविद्यान् स्तौति राजानम् ।

देव भोज ! तवदानजलौघैः सोऽयमद्य रजनीति विशङ्के ।
अन्यथा तदुदितेषु शिलागोभूरुहेषु कथमीदृशदानम् ?
ततो लोकोत्तरम् श्लोकं श्रुत्वा राजा पुनरपि तस्मै लक्ष-
त्रयं ददौ । ततो लिखतिस्म भाण्डारिको धर्मपत्रे ।

प्रीतः श्रीभोजभूपः सदसि विरहिणीगूढनर्माक्षिपद्यं,
श्रुत्वा हेम्नाञ्च लक्षं दश वरतुरगान् पञ्चनागानयच्छत् ।
पश्चात्तत्रैव सोऽयं वितरणगुणसङ्घर्षनात् प्रीतचेता,
लक्षं लक्षञ्चलक्षं पुनरपि च ददौ मल्लिनाथाय तस्मै ॥

ततः कचिद्भोजराजः कालिदासं प्रति प्राह, सुकवे !
त्वमस्माकं चरमग्रन्थं पठ ।

ततः क्रुद्धो राजानं विनिन्द्य कालिदासः क्षणेन तं
देशम् त्यक्त्वा, विलासवत्या सह एकशिलानगरं प्राप ।

ततः कालिदासवियोगिन शोकाकुलस्तं कालिदासं
मृगयितुं राजा कापालिकवेषं धृत्वा क्रमेण एकशिलानगरं
प्राप ।

ततः कालिदासो योगिनं दृष्ट्वा तं सामपूर्व्वं पप्रच्छ
योगिन् ! कुत्र ते स्थितिरिति ? योगी वदति सुकवे !
अस्माकं धारानगरे वसतिरिति ।

ततः कविराह, तत्र भोजः कुशलो किम् ? ततो योगी
प्राह, किं मया वक्तव्यमिति ।

ततः कविराहः, तत्रातिशयवार्त्तास्ति चेत् सत्यं
कथयेति । तदा योगी प्राह भोजोदिवं गत इति ।

ततः कवि भूमौ निपत्य प्रलपति देव ! त्वां विनास्माकं
क्षणमपि भूमौ न स्थितिः, अतस्त्वत्समीपमहमागच्छामीति
कालिदासो बहुशो विलप्य चरमश्लोकं कृतवान् ।

अद्य धारा निराधारा, निरालम्बा सरस्वती ।

पण्डिताः खण्डिताः सर्व्वे, भोजराजे दिवङ्गते ॥

एवं यदा कविना चरमश्लोक उक्तस्तदैव स योगी भूतले
विसंज्ञः पपात ।

ततः कालिदासस्तथाविधं तमवलोक्य अयं भोज एवेति
निश्चित्य अहह ! महाराज ? तत्र भवताहं वञ्चितोऽस्मीत्यभि-
धाय झटिति तं श्लोकं प्रकारान्तरेण पपाठ ।

अद्य धारा सदाधारा, सदालम्बा सरस्वती

पण्डिता मण्डिताः सर्व्वे, भोजराजे भुवङ्गते ॥

ततो भोजस्तमालिङ्ग्य प्रणम्य, धारानगरं प्रति ययौ ।

सम्पूर्णम् ।

